

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Új terek a médiában

Az élet mint absztrakció

Mircea Eliade és a moldvai
csángó samanizmus

Tükör vagy görbe tükör?

1
2006

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXVI. évfolyam, 2006. 1. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

Kéziratgondozó:

Kecskés Mária

Simon Teodóra

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

	<i>Más szóval</i>	
Gobby Fehér Gyula	Új terek a médiában	5
	<i>Műhely</i>	
Hódi Sándor	Az élet mint absztrakció	34
Jung Károly	Mircea Eliade és a moldvai csángó samanizmus	61
	<i>Kitekintés</i>	
Nagy Sívó Zoltán	Rendhagyó napló	87
Tóth Lajos	Politikusok, államférfiak, hadvezérek a jelenkor és az utókor ítélőszéke előtt.....	103
	<i>Visszapillantás</i>	
Putz Jakab	Katalinfalva (II.)	113
	<i>Szemle</i>	
Csáky S. Piroska	Tükör vagy görbe tükör?	133
Elhunyt dr. Ribár Béla	.....	143

Gobby Fehér Gyula

ÚJ TEREK A MÉDIÁBAN

Mindenki észreveheti, milyen gyorsan változik napjainkban a média. Egyrészt a hozzáférhetőség lehetőségei, másrészt a médiumok természeté is. A digitális eszközök, a globális, egész világot felölelő kommunikációs hálózatok és az internet megjelenése alapjaiban változtatta meg az állampolgárok hozzáférését az egyes kommunikációs csatornákhöz, a digitalizált tartalmakhoz, a kulturális javakhoz. Az olcsó, mindenféle központtól független információs infrastruktúra kialakulásával a korábban központi helyzetű média és távközlési cégek mellett ma egész kis közösségek, sőt egyének is hatékonyan célba juttathatják üzeneteiket, és nemcsak a szomszédba, hanem kontinensnyi távolságokba is. Ebben a tekintetben nincs többé állami monopólium, nincs többé cenzúra vagy akadály. Egyes államok még mindig igyekeznek ezt megakadályozni, Kína például világcégeket fizet nagy pénzekkel, hogy cenzúrázhassa az internetet, de egyre kevesebb sikerrel teszik ezt. A hálózati alapon szerveződő új társadalmi mozgalmak vagy érdekszövetségek, néha csupán lokális, néha világot átfogó, kialakulása elé egyre kevesebb műszaki akadályt lehet gördíteni.

Mi újat hoz majd ez a változás életünkben?

Mindennapossá, megszokottá fog válni életünkben a médiatermékek aktivista célokat szolgáló felhasználása. Egyes teoretikusok szerint ez a jelenség a társadalom demokratikusabbá, nyitottabbá és egyenlőbbé válását eredményezheti. Mások éppen attól félnek, hogy mindez majd a digitális megfigyelés kialakításához, a központi felügyelet megszigorításához, az egyre erősödő szabályozáshoz vezet. Az már most is látszik, hogy az emberek előtt a lehetőségek új terei nyíltak meg, várható, hogy a fennálló intézményi rend megváltozik.

Mi az, ami e változásokból most is látható?

Látható, hogy a városok életének szövege más lett. A városok önálló közössége újabb tereket nyert, megnyilvánulási lehetőségei nem várt módon megszaporodtak. A legelmaradottabb országok városi közösségei

is saját rádió- és tévéállomással rendelkeznek, néhol minden kerületnek önálló rádiója és tévéje van, néhol egyes klubok is saját programot gyártanak. A mobiltelefonია lehetővé tette, hogy az emberek tartózkodási helyüktől függetlenül állandó kapcsolatban legyenek nemcsak rokonaikkal, de egész közösségükkel, ha ezt akarják. A mobilkészülékekbe beépített műholdas keresők ugyanakkor lehetővé teszik, hogy a készülék hordozóját bárhol megtalálják. Az infrastruktúra kiépítése lehetővé teszi, hogy bármilyen változásról, szerencsétlenségről, áramkiesésről, útlezárásról azonnal értesítsenek mindenkit, akit érint a dolog. A sok megnyilvánulási lehetőség alkalmat ad rá, hogy bármilyen kritika nyilvánosságra jusson, a vezetőséget vagy egyes tisztségviselőket nem lehet többé államilag vagy szervezetenként megóvni, ha rosszul vagy kárt okozva végzik a dolgukat. Ugyanakkor ez a lehetőség azt is engedi, hogy meghatározott céllal téveszméket terjesszen valaki.

A változások közül már most is látható, mennyire megváltozik a megtörtént események rögzítése vagy a kulturális örökség megőrzésének módja. Az újságírás új formái jelentkeztek, mikor a képeket is közvetítő mobiltelefonok által értesültünk először mondjuk a londoni bombatámadásokról vagy a New Orleans-ot sújtó hurrikán következményeiről. A digitális emlékezet viszont a szabad hozzáférhetőség olyan formáit teszi lehetővé, amelyek eddig nem léteztek. Az archívumok nyíltsága vagy az információk ellenőrizhetősége sokat javíthat a polgárok identitásának kialakulásában, de még a fennálló intézményi rendhez való viszonyukban is. Korábban az életünk minden lényeges fordulópontját felölelő papírosok uralták a közéletet, ma még adóvallomást is lehet tenni számítógépen keresztül, bármely hivattalal értekezni lehet számítógépen keresztül.

Azt hiszem, világosan megmutatkoznak a változások a civil kezdeményezések terén. A sajátos érdekeket átfogó érdekcsoportok jobb szervezési lehetőséget kaptak, mint valaha. Ez néha a közösség érdekei ellen is fordulhat, mondjuk, az AI-kaida is szervezi önmagát az internetet felhasználva, de a legtöbb esetben igencsak hasznos, hiszen a helyi érdekek mentén szerveződők életkörülményeik javítására, valami jóra törekszenek. Most már nem okoz gondot a nyilvánosság elérése vagy akár egy új nyilvánosság megteremtése. Mindenesetre ezt többé nem lehet megtiltani vagy központi intézkedéssel megakadályozni.

Csendben, de azt hiszem, leghatékonyabban a gazdaság használja fel az új lehetőségeket. A nemzetközi kooperációs hálózatok új kereteket teremtettek önmaguknak. Sok állam törvényhozása nem is tud mit kezdeni a kereskedelem új formáival, a gazdasági együttműködés vagy a tőke áramlásának újfajta irányításával. A lehetőségek gyorsabban változtak, mint ahogy a szabályozás követni tudta volna őket. Odajutottunk, hogy

egyres nemzetközi vállalkozások fontosabbak lettek, mint az őket meg- regulálni kívánó országok hivatalos szervei. Egyszerűen megváltozott a szabályok kikényszeríthetősége vagy betarthatósága. Változtatni kell majd a normatív kereteken, csak az a kérdés, miképpen lehet ezt megten- ni, hogy azok a teljes közösség érdekeit szolgálják.

Nem részletezem tovább a kérdést, de azt hiszem, már a felsoroltak- ból is látható, hogy az új technológia egész új helyzetet teremtett mind a társadalmi kommunikáció csatornáihoz való hozzáférés tekintetében, mind pedig mindennapi életünkben. Egyfelől nagyobb lehetőséget bizto- sít minden ember számára, hogy tanuljon és fejlődjön, ha akar, mint ami- lyent eddig nyújtani tudtak a régi intézmények, másfelől pedig nagyobb felületet nyújt mindennapi életünkbe való beavatkozásra, mint amilyent eddig elképzelni tudtunk. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy minél előbb megtanulunk élni az új lehetőségekkel, annál inkább fejlődik környe- zetünk, annál inkább érvényesíthetjük sajátos érdekeinket. Rajtunk áll, merre indulunk.

ÚJABB VITÁK AZ INTERNETRŐL

Mióta létrejött, az internet izgatja nemcsak a gazdasági szakemberek, hanem a politikusok képzeletét is. Mindig jelentkezik valaki, aki kere- tek közé akarja szorítani, cenzúrázni, ellenőrizni, vagy központosítani szeretné. Most Tuniszbán szerveztek róla egy nemzetközi összejövetelt, amely az Egyesült Nemzetek Szervezetének égisze alatt zajlik, és az a cél- ja, hogy rendet tegyen az úgynevezett információs társadalomban. Nem tudom, hogyan sikerült erre az akcióra rávenni az ENSZ tisztviselőit, de nem nagy jövőt jósolok az esetleg elfogadott határozatoknak, hiszen többen megkísérelték már valamiféle szabályok közé rakni a világhálót, de mindeddig sikertelenül. Még azok az országok sem jártak sikerrel az ellenőrzésben, amelyek hatalmas eszközöket fektettek ennek megszerve- zésébe. Kína például magát a Microsoft céget fizette meg, hogy találjon olyan műszaki lehetőséget, amely lehetővé teszi minden kapcsolat lehall- gatását, és nem sajnálta az erre kiadott pénzt, ennek ellenére az ügyesebb levelezők megkerülik a cenzorokat, a hírek terjedésének többé semmi sem állja útját. Vagyis, pontosabban kell fogalmazni, a hírek terjedésé- nek az állja útját, ha valaki számára nem létezik az internet. Ma ugyanis az emberiség nagyobb hányada nélkülözi az internetet. Több mint hat milliárd embernek nincs esélye rá, hogy bekapcsolódjon a világhálóba. Nem mondom, hogy hozzájuk nem jutnak el információk. Mióta elter- jedtek a tranzisztoros rádiók, még a legszegényebb afrikaiak is naphosz- zat hallhatják a híreket a mindenhová magukkal cipelt készülékekből.

Más kérdés az, milyen információkkal szolgálnak a rezsim által szigorúan ellenőrzött leadók. Valamiféle hírek azonban eljutnak mindenkire. Az internet előnyeivel több, mint egy milliárd ember él. Ők az emberiség kiváltságos helyzetben levő rétege. Ők tudnak meg legtöbbet a világ eseményeiből. Legtöbbet, leggyorsabban és legpontosabban. Nem mintha őket nem lehetne becsapni vagy félrevezetni. Lehet, de sokkal nehezebben, körmönfontabban, főleg drágábban, mint a többi hatmilliárdot.

A legújabb európai felmérés szerint a kontinensen a világhálót legkevésbé az alacsonyabb végzettségűek használják, mindössze 25 százalékuk tanul meg számítógépet kezelni. Az internetet a középfokú végzettséggel bírók 52 százaléka, a felsőfokú végzettségűek 77 százaléka használja. A statisztika kimutatta, hogy a használatot illetően a végzettség mellett eltérések vannak életkor, foglalkozás, és lakhely szerint is. Vagyis az internet használata sokban függ a szakmai irányultságtól meg az adott régió urbanizáltságától is. Tehát a digitális megoszlást az infrastruktúra hiánya mellett az információs technikák használatára való ösztönzés hiánya meg a számítógépes ismeretek hiánya is okozhatja. Az uniós átlag a lakosság 47 százaléka. A fejlettebb országok jóval előlött, a fejletlenebbek jóval ez alatt teljesítenek. Mondjuk Finnországban a diákok 97 százaléka internetezik rendszeresen, míg Litvániában az arány mindössze 37 százalék. Nálunk csak magáncégek próbálták felmérni, hol is áll országunk ebben a versenyben. Nem meglepő, hogy Európa után kullogunk, de minden gazdasági és társadalmi válság ellenére, jóval a világátlag előtt vagyunk. A felnőtt lakosság negyede ismeri az internetet, a diákok mind nagyobb hányada már az iskolában megtanulja használni, és a vállalatok alkalmazottai között is elég nagy számban elterjedt a használata. Olyan szintre még nem fejlődöttünk, hogy például számítógépes szavazást tudjunk szervezni, mint Svédország vagy Norvégia, de egyre több közintézmény honlapjáról szerezhetünk adatokat, nem olyan régen pedig bevezették az internetes szolgáltatást az anyakönyvi hivataloknál egész Szerbiában.

Attól még nem kell tartanunk, amitől mondjuk minden amerikai vagy angliai cég fél. A vállalatok számítógépes hálózatait még nem támadja senki. A világban ugrásszerűen növekszik a számítástechnikai és ahhoz köthető, az interneten és annak felhasználásával elkövetett bűncselekmények száma. Nálunk nem is hallottam olyan bejelentésről, amely ipari kémek jelenlétét jelezte volna. Sok száz kárvallottja van viszont az úgynevezett betárcsázós programoknak. Egyesek olyan programokat juttatnak a telefonmodemes internet-előfizetéssel szörfözők számítógépébe, amelyek a felhasználók tudta nélkül tárcsáznak fel távoli, emelt díjas szolgáltatást. Sokszor több százezer dináros telefonszámlát csinálnak.

Terjed a tiltott pornográf termékek terjesztése, a szerzői jogok megsértése pedig mindennaposá vált. Az illegális film- és zeneműmásolás és értékesítés kérdését néhányszor felvetették ugyan, de megoldást nem találtak rá. Pedig nem kis pénzek cserélnek gazdát. Sokat kellene tenni a kéréstlen hirdetések, az úgynevezett spamek küldése ellen is. De olyan eset, amely a nagyvilágban mindennapos, amikor a bankot számítógépes utasításokkal rabolják ki, tudtommal még nem történt nálunk, noha azt is hozzá kell fűznöm, az ilyen rablásokról sokszor hallgatnak a külföldi pénzintézetek is, mert attól tartanak, ha rosszra fordulnak, hogy valakinek sikerült áttörnie védelmi rendszerüket, akkor mások is megpróbálkoznak vele.

Az első jelentések szerint Kína mellett még néhány nagyobb ország, például Irán is, szorgoskodik a központi felügyelet megalakítása mellett, ezek szeretnék, ha akár az ENSZ szerveként is, de legyen egy államilag megbízott központ, amely ellenőrzést végez a mindenféle ötletekkel előálló weblapok, on-line újságok meg magánszemélyek blogjai felett. Az amerikai lapok már megírták, hogy az Egyesült Államok kiáll a centralizáció ellen, és azt is jelentették, hogy nem hajlandó lemondani a náluk levő bizottságról, amely a domaineket, azaz a neveket osztja mind a magánszemélyeknek, mind pedig a vállalatoknak. Ez nem állami szerv, közös egyezség alapján vezeti a listát, szolgáltatást végez, de nem avatkozik a tartalom dolgába. Szerény véleményem az, jó, hogy a világháló szabad mindenféle állami kötöttségtől. Így legalább rengeteg új ötlet, vélemény, tartalom lát napvilágot. Kár lenne gúzsba kötni, ahogy az ember szellemét sem szabad megbéklyózni, mert akkor nem szállhat új tájak felé.

A MOST SZÜLETŐ WIKIPÉDIA

Néhány hete ismerkedtem meg a Wikipédiával. Kerestem már az interneten sokféle szót, kerestem ismeretlen fogalmakat, kerestem történelmi, biológiai és irodalmi szócikkeket, de vagy valamelyik keresőprogramot használtam fel, vagy olyan on-line enciklopédiát, amelyről gyanítottam, hogy segít ismereteim bővítésében. Nos, a *Wikipédia.org* egy olyan, mindössze négy éve alapított internetes enciklopédia, amelynek az a különlegessége, hogy bárki ingyen hozzáférhet, és bárki, bármelyik felhasználó, továbbírhatja, tovább szerkesztheti. Ezt kimondottan kéri is a felhasználóktól, hiszen anyagát nem keményen megfizetett szakértők írják, szerkesztik, hordják halomba, nincs is ilyen alkalmazottja, hanem kizárólag önkéntesek, akik megértik, hogy másoknak segítenek, ha továbbépítik a Wikipédiát. Megalapítója egy Jimmy Wales nevű alabamai üzletember, aki jelenleg Floridában él a családjával. 2001-ben támadt az az ötlete, hogy ha már olyan sokat köszönhetünk az inter-

netes ismereteknek, miért ne segítenénk is egy olyan közös tudástárat kialakítani, amely önmagát folyamatosan korrigálná, növelné, és amely mindenre kiterjedne, amit egy ember tudhat. Nemsokára kiderült, hogy sokan megértették a célját, sokan helyeselték azt, és sokan nem sajnálják a fáradságot, hogy hozzájáruljanak a Wikipédia fejlesztéséhez. Az eredeti angol nyelvű verzió már 775 ezer szócikkből áll, a 2003-ban indult magyar változatnak jelenleg 18 058 szócikke van, de ez múlt heti adat, azóta lehet, hogy számuk szaporodott, mert a magyar felhasználók körében is népszerűvé vált a Wikipédia.

Wiki hawaii nyelven gyorsat jelent, és mondhatom, aki rákapcsol a Wikipédiára elégedett lehet, pillanatok alatt megkapja a keresett tartalmat, persze, ha az egyáltalán létezik. Mert ha nem létezik, alkalmat kap rá, hogy megírja saját maga. A weblap figyelmeztet, hogy a keresett szócikk nem létezik, kéri, hogy az adott utasítások alapján szerkessze meg, tegye közzé, hogy mások is hozzájussanak. Ez egy olyan lexikon, amely nyílt tartalmú, és amely nem örökre megfogalmazott és lezárt szócikkkel működik. Világszerte több ezer önkéntes tudós, érdeklődő, diák és netbolond írja és szerkeszti. Ők a wikipedisták, akik egyenrangú résztvevői és hordozói a projektumnak, nincs köztük sem főszerkesztő, sem más rangú főnök, a Wikipédia csupán arra kéri őket, hogy az általuk megalkotott szócikk tartalma minél elfogulatlanabb, igaz legyen. Itt van az enciklopédia gyöngye pontja is. Feltételezem, hogy az önjáró, szinte magamagát növelő tartalom ellenségei, mert mindennek, még ennek a teljes nyíltságra és főleg teljes bizalomra építő kezdeményezésnek is vannak ellenségei, éppen azt a tulajdonságát használják ki, hogy nyitott, aki rombolni akar, az előtt is nyitott, tehát letörölhetik a már kész tartalmakat, belerondíthatnak a szócikkbe, marhaságokat firkálhatnak bele, szabadon garázdálkodhatnak. A legtöbbet azok rontanak, akik pontatlanságokat, látszólag objektíven megfogalmazott, ám mégis hamis szócikkeket helyeznek el rajta, mert ezeket nem lehet megkülönböztetni a többitől.

Az alapító azt állítja, hogy kevés rosszakaró jelentkezett, mert a hackereket nem érdekli a dolog, konkurencia nincs, mert teljesen ingyenes a szerkesztés, nincsenek reklámodalak, tehát nincsenek vetélytársak se. Általában, aki felkeresi az enciklopédiát, tudásra vágyik, kíváncsi valamire. A rontás öröme nem sokáig tart, és az enciklopédiát éppen védtelensége védi, nem érdekes piszkálni, nem vág vissza, nincs benne kihívás.

Az angol verzió naprakész és hasznos. A több mint harminc nyelven föllelhető változatok most igyekeznek utolérni az angolt. A magyar változat eléggé hiányos. Megnéztem az engem érdeklő *Irodalom* című fe-

jezetet, és az szinte teljesen kiépítetlen. Például van olyan fejezete, hogy *Kortárs magyar irodalom*, csak éppen nem tartalmaz semmit. Érdekes, hogy sokkal gyorsabban épülnek a mai politikai eseményekre vonatkozó oldalak, úgy is mondhatnám, az újsághírek építik az enciklopédiát, és sokkal lassabban fejlődnek az elvont tudományok oldalai. Tulajdonképpen a felhasználóktól függ az enciklopédia fejlődése, tehát ha valamelyik nyelven több tudós, mondhatnám egyszerűbben: több ember rászánja az idejét, hogy foglalkozzon a Wikipédiával, akkor az azon a nyelven gyorsabban fog. A beérkezett szócikket először mindig a Főoldalon teszik közzé, hogy mások is elolvassák, hozzászóljanak vagy akár javítsanak rajta, és csak azután kerül a megfelelő helyre. Abban a nyelvi közegben, amelyben kialakult egy közösség, amelynek érdekes a Wikipédia, ott ez a folyamat gyors, abban, amelyben ilyen nincs, abban nehézkesen folyik az építőmunka.

Föltehető a kérdés, mi a haszna ebből az egészből az alapítónak Jimmy Walesnek. Saját nyilatkozata szerint semmi, hiszen nem a Wikipédiából él, részvényopciós kereskedéssel szerezte vagyonát, ma is csak lelkesedésből foglalkozik a dologgal. Ennek kismértékben ellentmond az a tény, hogy a hatalmas forgalmat látva, tavaly létrehozott egy mellékágot, amelyet Wikicitiesnek nevezett el, és amely még sajtótabb tudásbázist, mondjuk az egy-egy óriásvállalatban szükséges tudást gyűjti össze egyetlen szervezett honlapra, amelyet aztán az alkalmazottak hasznosítanak, de ennek lehetővé tételéért már fizetni kell, sőt ezek a Wikicities oldalak már reklámokat is hordoznak, vagyis minden felhasználó megfizeti valamiképpen a látogatást. Nem tudom, hány ilyen vállalat jelentkezett eddig, de számuk nem lehet csekély, hiszen Jimmy Wales gondtalanul járja a világot, népszerűsíti a Wikipédiát, keresi az enciklopédia új szerkesztőit, de otthon a családja kényelmesen él floridai otthonában, nem panaszkodik a családfő elfoglaltságára. Nem hibáztatom Jimmy Waleset, ő is csak él az adott lehetőségekkel. Viszont a Wikipédia mégis idealista projektum, az ember jóságára és tudásvágyára épül. Ha nem lennének közöttünk olyanok, akik ingyen is hajlandóak tanítani másokat, mit érne az emberi közösség? Még bízhatunk, vannak közöttünk igazak.

MILLIÓ SZERKESZTŐ A VILÁGHÁLÓN

A tévéműsorok elejére mindig kiírják, hogy ki a szerkesztője a következő adásnak. Ez néha a hiúság vásárává változik, amikor kiderül, hogy minden riportcsovának külön szerkesztője van, az egy blokkba tartozóknak is van szerkesztője, aztán felelős szerkesztője van a konkrét műsornak, igen ám, de még főszerkesztője is van a műfajnak, sőt

néha-néha igazgatója is van a részlegnek. Így aztán a szerencsétlen néző, ha végigolvassa a névsort, megismerkedik az adóállomás vezetési felépítésével is. Nos, mióta egyre több helyi állomás, intézmény, sőt egyre több személy is indított saját műsorszórást, annyira megszorodott a szerkesztők száma, hogy lehetetlen őket számon tartani. Ma már csak a legelkötelezettebb exhibicionisták képzelik, hogy ismert szerkesztők lesznek, ha főleg önmagukról szóló műsoraik elejére és végére, néha még a közepébe is feliratozzák nevüket. Jó dolog az, ha bárki műsort csinálhat. Gondolom, a demokrácia velejárója, hogy akinek erre lehetősége van, meg is tehesse. Az egész trendből azonban egy dolog egyre jobban látszik: lassan mindenki csak azt nézi, amit eleve szeret, újat nem választ, tehát új ismereteket nem is szerez. Ismeretes, hogy a sportrajongók nálunk, Újvidéken egész nap nézhetik az Eurosport, a SOS csatorna, a német, a román és az olasz sportcsatorna műsorait. Ha más nem érdekli őket, a valóság másfajta történéseiről akár tudomást sem kell szerezniük. Aki nem akar átnézni egy másik udvarba, ma már könnyen megteheti. Éppen a szaporodó választék bősége teszi lehetővé, hogy egyre magánosabbak, önmagukért valóak, egyre tudatlanabbak lesznek az emberek. Arra gondolok, hogy például a fundamentalisták csak a fundamentalista műsorokat nézik, a radikálisok a radikális műsorokat, és így tovább. Ha nincs többé mindenkinek szóló, pontosabban megfogalmazva, mindenki számára érdekes műsor, akkor majd lassan magába zárkózó rétegekre oszlik az emberiség.

Erre jó példa a világháló működése. Ott már olyan nagy a választék, és az internetező egyén választási szabadsága annyira teljes, hogy elég gyorsan kialakult a sajátos izlésű egyének mindenféle szerveződése. Legjobb példa volt rá a pornólapok kedvelőinek villámgyors egymásra találása. Egyre nagyobb botrányokat okoz, mikor felfedezik a pedofilok által megszervezett hálókat. De bizony még az annyira üldözött terroristák, mondjuk, a legismertebb Al-kaida tagjai is interneten szövik összeesküvéseiket. Vélemény-gettókat lehet kialakítani a legmodernebb eszközök segítségével. Ezekben mindenki csak olyan emberekkel érintkezik, akikkel egyetért, mindenki csak olyan véleményeket hallgat meg, olvas el, amelyek megerősítik a már fejében levő saját álláspontját. Ezáltal sokan egyfajta virtuális világba kerülnek, a valóságot már meg sem ismerhetik. Mondjuk úgy, hogy a digitális túlvilágon élnek.

Ugyanakkor egyre nagyobb terek nyílnak újabb lehetséges szerkesztők számára. A világháló ugyanis egyre nagyobb tömegű információ továbbítására lesz képes, mindennapivá válik, hogy teljes filmeket, hosszabb műsorokat is korlátlan mennyiségben közvetítsen. Most olvasom, hogy a világ legnagyobb internetes szolgáltatója, a Yahoo elhatározta,

hogy ezután nemcsak hírlapjai lesznek, hanem interaktív stúdiót alakít ki, azaz rátér a hosszú videóműsorok gyártására és forgalmazására. Az egész világon ismerik a Yahoo keresőprogramját, ismerik a web-hírlapját, a vállalat évi tiszta haszna eddig négy milliárd dollár volt. A menedzserek szerint ez nem elég. Több lehet. Hol a több? A még nagyobb forgalomban. Olvasom, hogy elcsábították Lloyd Braunt, az ABC Entertainment Group elnökét, hogy ő vezesse az új médiarészleget. Ezekután a neten nemcsak hírek, információk lesznek olvashatók, hanem akinek a gépe, és akinek a hálózati szolgáltatója bírja, az filmeket, sorozatfilmeket, beszélgetős műsorokat, sportközvetítéseket is nézhet.

A Yahoo vezérigazgatója, aki maga is a médiaiparból nyergelt át az internetre, úgy magyarázza a jövő stratégiáját, hogy az négy pilléren nyugszik majd. Az első természetesen a keresés, hiszen a Yahoo eddig azzal vált híressé, most meg fejleszteniük kell azt is, ha lépést akarnak tartani a Google-lal, legnagyobb és egyre népszerűbb versenytársukkal. A következő, amire éppen a világháló ad lehetőséget, a közönségteremtés. Ezek után bevonnak minden szórakozni vágyó embert a tartalom előállításába. Nemcsak az úgynevezett bloggerekre támaszkodnak, akik saját naplóikat teszik közzé rendszeresen, hanem mindazokra, akik képesek otthon egyedül vagy másokkal együtt kabarét, dokumentumfilmet, rövid játékfilmeket, kamaradramát készíteni, azaz önkéntes tartalomszolgáltatók. A harmadik a profik által gyártott műsor. Ez lesz majd Lloyd Braun területe. Végül pedig olyan technikákat alkalmaznak, amelyek lehetővé teszik, hogy a látogatók minél könnyebben megtalálják a saját igényeiknek megfelelő, testreszabott tartalmakat. Mi lesz ez akkor?

Gondoljuk csak el. A Yahoo egyesíteni kívánja a televízió, a videó és a DVD, meg a személyi számítógép előnyeit. Elsőként lépett erre a terepre, mert meg szeretné előzni nagy versenytársait, a Google mellett a Microsoftot is. Ezek az az egyesítés, műszóval konvergencia felé haladnak, már most gyűjtik a mások által előállított tartalmakat, de a Yahoo emellé odaállította a saját ipari méretekben gyártott műsorait is, no meg a személyi választás szabadságát. A vezérigazgató úgy nevezte el, megteremtik az interaktív Hollywoodot. Amelyben megtalálható a legpompásabb spektakulum is, meg a saját magunk által összeállított napi beszámoló is. Amelybe összekapcsolhatjuk majd számítógépünket, videokészülékünket, telefonunkat, DVD-lejátszónkat, digitális kameránkat, egész otthoni felszerelésünket. Amely kéri tőlünk az aktivitást, s még jutalmazza is. Amely képes a fogyasztó kreativitását saját termelésébe beilleszteni. Nagy szó az, hogy interaktív Hollywood. Kissé fellengzős. De aki Yahoo-részvényt vásárol, gondolom, jól jár vele.

SZEMÉLYRE SZABOTT TÉVÉK

Valamikor egy országban egy televízió működött. Annak a programját mindenki nézte, mindenki értett hozzá, hogy milyen műsort kellene készíteni, és egy-egy sorozatfilmet vagy meccset a lakosság apraja-nagyja nézett, aztán másnap volt miről tárgyalni a szomszédokkal, a munkaszünetben vagy az iskolában. Régi tévések ma is nosztalgiával emlegetik azt a korszakot, pedig dehogy is volt az aranykorszak, a médium fejlődésének kezdeti szakasza volt, már régóta elmúlt, most más szelek fújnak.

Ma a legelmaradottabb országban is több tévéállomás működik, s néhány diktatúrát kivéve, már sehol sem ellenőrzik őket állami cenzorok. A nézők válogathatnak a csatornák és műsorok között, válogatnak is, és a legtöbb helyen a tömegkulturális intézetek folyamatosan ellenőrzik a nézőszámot, mert az állomások havi bevétele attól függ, mennyi nézőt sikerül meghódítani. A legfejlettebb országokban egy-egy városban négy-öt száz csatorna fogható, köztük rengeteg szakosodott, a nézők meghatározott rétegére támaszkodó, külön a sportkedvelőknek, külön a barkácsolóknak, külön a régi filmek kedvelőinek stb. Negyven évvel ezelőtt ilyesmiről csak álmodhattunk, ma már nálunk is valósággá vált a bő kínálat, az újvidéki kábelszolgáltatók általában hatvan, egyikük hetvenöt csatornát kínál csomagjában. Hol van már az az idő, mikor mindenki arról beszélt, hogy milyen nagyot alakított Mija Aleksic a Pokorni polgárról szóló sorozatban, vagy hogy helyesen viselkedett-e Ben Quick, mikor szembeszállt a város leggazdagabb emberével. Ma ilyesmi elképzelhetetlen, csak akkor akad közös témája a nézőknek, ha világbajnoki döntőt játszik valamelyik csapat, vagy ha, ne adj isten, valamilyen világraszóló szerencsétlenség történik. Szaknyelven úgy fogalmazhatnám meg, miközben a források száma egyre gyorsabban nő, a legtöbb forrás közönsége ezzel arányosan szűkül. És ha hiszik, ha nem, eljutottunk az egyetlen egy főből álló közönség lehetőségéhez is. Igaz, ez nálunk még csak közvetve, azaz a videózás vagy mostanában a DVD használatával, úgy mondják, konzervműsorral lehetséges, de a világ néhány országában már megjelent a rendelésre sugárzott műsor. A néző megnézi egy-egy állomás honlapján a kínálatot, aztán interneten jelenti a szerkesztőségnek, hogy számára mikor sugározzák a megrendelt műsort. Eleinte ez csupán úgy működött, hogy azt a filmet rakták adásba, amelyiket a legtöbb néző szerette volna, ma is ezen az alapon dolgozik például a Hallmark, amelynek teljes kínálata hetekre előre megjelenik a honlapon, amint az az adat is, hányan és mikorra kérték, úgyhogy a szavazók csatlakozhatnak a többséghez vagy akár ellene is voksolhatnak. De amint a digitális

technológia fejlődése lehetővé tette, ma már személyre szóló csomagokat is készítenek egyes csatornák, úgyhogy, aki meg tudja fizetni, az akkor élvezni a filmek, sorozatok, talkshow-k lejátszását, amikor éppen kedve tartja.

A csatornák számának növekedésével rettenetes verseny kezdődött a nézők megnyeréséért. A nézők számának csökkenése a bezárás veszélyét festette a tévék vezetőségének szeme elé. Számomra az a jelenség volt a legrosszabb, amelyet éppen a nézőszám növelése érdekében kezdtek követni a műsorszerkesztők. A túlélésért folytatott küzdelemben szinte mindegyikük a szenzációk, és a botrányok keresését tűzte ki célul, azaz a program a bulvár iránt mozdult el. Egyre több tévének van, a program meg egyre pocsóbb. Szörnyű volt látni, hogy nem a minőség javításában látják a kiutat, hanem a színvonal folyamatos csökkenésében. És ez a jelenség nemcsak a kereskedelmi adók műsorát jellemzi, hanem az úgynevezett közszolgálati adókét is. Az olcsó népszerűség keresése oda vezetett, hogy megszűntek a saját készítésű filmek, drámák, dokumentumfilmek, sorra lekerültek műsorról a színvonalas kulturális műsorok, gyermekek számára készített műsorok, mindent előzönlött a veszekedésekkel tarkított politikai vita, a műzene látványos sereglete, a butábbnál butább kabaré. Nálunk még mindig tart e tendencia, csak egy-két jel mutatja, hogy egyes szerkesztők még tartják a frontot, néha sikerül kiharcolniuk, hogy a nézők elé kerüljön valamelyik hazai dráma, ritkán egy-egy fontos témáról igazi dokumentumfilm.

A világban több irányban keresik a kiutat. Legtöbb helyen új csatornák alapításában látták a menekvést, de pénz hiányában ezek a kezdeményezések szinte sorra megbuknak. A Magyar Televízió elnöke a tavasszal bejelentette, hogy egyszerre három új csatornát indít, amelyek mentik a léket kapott hajót. Egy hírcsatornát, egy kulturális meg egy sportcsatornát tervezett létrehozni. Annak ellenére, hogy az állandó létszámcsökkenések mutatják, a meglevő két csatornára sincs elegendő pénze. A terv eleve hamvába holt. A BBC bejelentette, hogy létrehozza közönségszolgálati központját, amely nem újabb csatornát jelent, hanem olyan műsorok gyártását, amelyek garantált színvonalon készülnek, és ezeket felkínálja ingyenes letöltésre a percekre mindig éhes kereskedelmi és helyi tévéállomásoknak. Így legalább valami tartalmas műsor is a nézők elé kerül.

A helyi állomások helyzete sem rózsás. Egyre több van belőlük a világon. A múltkor ismertettem az újvidéki helyzetet, amelyben két vallási adó szerepel, de saját adója van, megjegyzem egész napos programmal, Kátynak is, meg még néhány helyi közösségnek. Az egyre olcsóbb felszerelés lehetővé teszi, hogy iskolák, klubok, akár egyének is létrehozzák

saját műsorszórójukat. Ma már akármelyik helyi focicsapat mérkőzését végignézhethetjük otthon, egy-egy vendéglő műsora is látható fotelből.

Közeledünk az á la carte televíziózás felé. Azt választhatunk magunknak, amit csak akarunk a hatalmas választékból. A baj az, hogy sokan nem képesek választani. Egyesek félnek is választani. Úgy vélem, sok ember kedvét elveszi, hogy végeláthatatlan műsorerdőt terítenek eléje. Az ember úgy érzi magát, mint a szupermarketban, amikor látja a polcok hosszú sorát, mindegyiken halkonzerv van, minden halkonzerv valamiben különbözik a másiktól, de fél napba tellene, míg átnézné, melyiken mit ír. Azt veszi le, amelyik legközelebb van hozzá. Sokan beleunnak a tévézésbe, mielőtt bekapcsolták volna a készüléket. Pedig most igazán személyre szóló műsort választhatnának.

JOGUNK VAN MINDENT TUDNI

A köztársaság egyetlen közszolgálati televíziója azt állítja, hogy jogunk van mindent tudni. Ezt elmondja minden híradás előtt. *Az önök joga, hogy mindent tudjanak.* Milyen szépen is hangzik. Szépen, de fellengzősen. Egyrészt, mert halandó ember nem tudhat mindent. Valamenynyit tudhat, egyesek többet tudhatnak, mint mások, de *mindent* bizony még senki sem tudott. Normális ésszel. Aki azt állítja magáról, hogy ő mindent tud, azt csak sajnálhatjuk. És tudjuk, hol a helye. Másrészt ez a szlogen emlékeztet az ENSZ emberi jogokról szóló nyilatkozatára, amely kinyilatkoztatja, hogy jogunk van a teljes körű tájékoztatásra. Jogunk van tudni azokat az adatokat, amelyek alakítják életünk folyását. Viszont, ha valakit olyan információáradattal lepnek el, amelyet befogadni nem képes, belefulladásztják az információkba. Olyan helyzetbe kerül, mint az afrikai pigmeus, akit beternelnek egy Cora áruházba, hogy ruhát válasszon magának. Több ezer ruhát láthat maga előtt, de nincs köztük egyetlen egy se, ami megfelelne ágyékkötőnek. Ahhoz, hogy válasszunk a hírek között, előtudásra van szükségünk, különben úgy ingadozunk a hírek szélviharában, mint a ballangó az őszi szélben.

Ez jutott eszembe, miközben hallgattam a szerb parlament vitáját a tévés előfizetés újbóli bevezetése előtt. Egész életemben rádiós vagy tévés voltam, tudom, hogy a világ legtöbb országában előfizetésből pénzelik a közszolgálati televíziót. Mikor a 2000. októberi forradalom után leszavazták az előfizetés addigi formáját, tudtam, hogy demagógia, a nép áltatása, a régi intézmény vétkei miatt bekövetkezett egyfajta bosszú az intézkedés, hiszen a költségvetésből pénzelt rádió és televízió kiadásait éppúgy a nézők fizetik, mint addig, csak más formában szedik össze tőlük a pénzt. Számomra nem is az a kérdés, milyen formában történik

a közszolgálati rádió és televízió pénzelése, hanem az, miképpen kell biztosítani ezek önállóságát, függetlenségét, objektivitását. Erről kellett volna már intézkedni régóta. És éppen ez nem történt meg. Viszont az történt, hogy az intézmény élére olyan embert állítottak, akivel akkor találkoztam utoljára, mikor pénzt könyörögtem tőle a haldokló Forum számára, hiszen akkor Milošević tájékoztatási minisztere volt. Ez a gesztus pontosan mutatja, hogy az volt a cél, olyan személy vezesse az újnak nevezett rádiót és televíziót, aki ki fogja szolgálni a feletteseit, ahogy valamikor kiszolgálta a nemzet vezérét is. Azt hiszem, akik kinevezték, megítélésében nem tévedtek. Még azt sem mondanám, hogy rosszul végzi a dolgát. Sok szempontból javított az elavult programon. Ami azonban a médium függetlenségét illeti, arra keresztet vethetünk. Éppen azt teszi, amit elvárnak tőle. Minden Híradó előtt elhangzik a szlogen: *Az önök joga, hogy mindent tudjanak*, de azért gondos figyelemmel válogatott híreket hallgathatunk csupán. Ami megzavarná a választók fejét, vagy ami túlságosan felhívna a nézők figyelmét a jelenlegi kormány intézkedéseinek következményeire, az a nézők *érdekében* inkább kimarad az adásból. Újra indultak a régen szeretett sorozatok, például a nosztalgiával emlegetett *Jobb élet*, a Pink Tévével pompában is versenyző műdalos sorozatok kezdődtek, mint például a *48 órás lakodalom*, ismét énekelget a nemzet csalóánya, a Cécó. Szóval, vannak változások, csak éppen a lényeg nem változik. Vagyis nem vett új politikai irányt a médium. Továbbra is igyekszik kiszolgálni a *főnököt*, azaz a mindenkori kormányt, továbbra sem néz szembe a nemzeti mítoszokkal, továbbra sem beszél nyíltan és őszintén a szerb társadalom jelenlegi helyzetéről.

De hát hogy is tehetné, mikor a tájékoztatás teljes rendszere nem változott meg. Látszatcselekvések történtek. Új tájékoztatási törvényt hozott a parlament, amelyet egyáltalán nem tartanak be. E törvény alapján olyan Tájékoztatói Tanácsot alakítottak, amely teljhatalmú ura a médiának. Ez a tanács létezik, tagjai kiemelt béreket kapnak, *amazonban*, ahogy Magyarzó Pistike mondaná, egyáltalán nem működik. Érdekes módon ezt nem firtatja senki. A parlament hosszan vitatkozott az előfizetés bevezetéséről, annak nagyságáról, behajtásának módjáról, arról azonban, hogy majd mire költik el a befolyt összeget, arról hallgattak. Ettől még jellemzőbb, hogy a parlament döntése szerint már két hónapja be kellett volna vezetni az előfizetést, de ez a mai napig sem történt meg. Az ország nem tartja tiszteletben saját törvényeit. A minisztérium nem tartja tiszteletben a maga által javasolt, majd parlamenti vita után nyilvánosan elfogadott törvényeket. A miniszter nem felel saját felelősségi hatáskörében senkinek. Pedig, amíg ez be nem következik, nem lehet elvárni, hogy a médium, amely a tájékoztatásra való jogot hirdeti, valóban

jog szerint tájékoztasson. Ahogy a Nagy Vezér ideje alatt ráerőszakolta véleményét a mennyeinek nevezett népre, ahogy háborúba és pusztításba vezette saját nézőit, úgy most meg kellene mutatnia a romlásból kivезető utat. Fel kellene számolnia a gyűlöletbeszéd minden formáját. Meg kellene nyitnia a fájó kérdéseket, hogy végre választ kapjunk rájuk. Az európai útról beszél szinte minden nap, csak hogy be kellene mutatnia, hogy Európába miképpen lehet európai módon jutni. A hagyományokat akarja ápolni, csak hogy a hagyományok között választania kellene, a mítoszokat elvetni, a jövőbe vezető utakat ápolni. Cécó helyett igazi kultúrát adni.

Összegezve: nem az a megvitatni való téma itt, hogy kell-e előfizetés vagy sem. Az a téma: érdemes-e előfizetést adni olyan médiumoknak, amelyek nem a demokrácia kiépítését szolgálják. Minden pénzt megér, ha a sajtó, a rádió és televízió a közjó érdekében dolgozik. Az előfizető nem kíván éppen *mindent* tudni, de azt hiszem, valóban joga van *mindazt* tudni, ami döntő hatással van az életére, és joga van *úgy* tudni, hogy ne csaphassák be a társadalmi életben, mikor életbevágó döntéseit meghozza. Tehát a Híradóknak nemcsak gyorsan közvetített, nemcsak pontosan átadott és tisztességesen megírt és tárgyilagos híreket kell tartalmazniuk, a tényeket érthető megvilágításba helyezve kell a nyilvánosság elé tárniuk, hogy azok következményeit is megértse mindenki. A tévének meg azért kell fokozottabban erre ügyelnie, mert a mai világban legtöbbszörben innen merítik minden ismeretüket. Ne azok médiuma legyen, akik csak azért nézik, mert nincs mit csinálniuk, és ne azokat nézzék, akik nem tudnak csinálni semmit. Erről kellene döntenie végre, hogy a demokráciának legyen valami esélye ezen a tájon is.

SZABAD-E NÉZNI A HÁGAI PERT?

Majdnem két hete, vagyis amióta Vojislav Šešelj tanúskodik a Milošević-perben, arról folyik a vita a szerb sajtóban, egyáltalán szükség van-e ennek a bírósági eljárásnak élőbeni közvetítésére, vagy jobb lenne kikapcsolni a kamerákat, s hagyni, hogy a bíróság zárt ajtó mögött tegye a dolgát. A köztársaság tévéállomásainak többsége már régen megszokott arról is, hogy hírt adjon a tárgyalás menetéről, nem hogy órákra átvegye az, nem mellékesen szólva, ingyen kapott közvetítést Hágából. A legtöbbször úgy tesznek, mint a feledékeny vendég az ezüstkanállal. A zsebükben van, de nem szólnak róla. Magatartásukkal azt szuggérálják, nem is kell törődni a dologgal, ez nem tartozik ránk, az élet megy tovább, minek hátrafelé tekingetni, minek felhánytorgatni a múltat, éppen elég bajunk van, nem kell tetézni még ezzel az ügyel is.

Egyedül a belgrádi B 92-es csatorna tart ki eredeti elhatározása mellett, ők minden alkalommal átkapcsolnak Hágába, folyamatosan közvetítenek. No, meg is kapják a hazafias lapoktól a magukét. A szerb radikális vajda hónapok óta először kapott nyilvánosságot, nyomja is szorgalmasan a sódert, nemigen veszi fel a bírói intéseket sem, úgy tesz, mintha az övé volna a hágai terem, mintha az ő szolgálatára szervezték volna a taláros testületet, a pisztolyos öröket meg az ablak mögött dolgozó fordítók hadát. Végre alkalmat kapott eszméi hirdetésére, szórja is őket tele szájjal, mint a jó gazda a vetőmagot. Nagy az egyetértés az egykori köztársasági elnök meg legkedvesebb ellenzéki vezetője között, csak néha vitatkoznak rajta, melyikük akarta jobban a szerb nép igazát, melyikük szolgálta igazán a szerb nép javát. Az egyik belgrádi napilap kommentátora szemforgatva meg is írta, ha tovább közvetítik a vajda tanúvallomását, ugrás-szerűen nő majd híveinek száma, még többen csatlakoznak a radikális párthoz. Szerinte tehát azért kellene abbahagyni a per közvetítését, mert a nagyszerb igazság még nagyobb teret hódít, jobb, ha nem hallja senki, különben egyre több követője lesz. Nyakatekert logika, amely azt sugallja, hogy a vajda harsogva előadott tirádái tulajdonképpen kimondják az igazságot, csak azt az egyszerű polgároknak nem jó meghallaniuk, mert akkor szembefordulnak a világgal, és mi megint nem kerülhetünk be az európai kapukon. Tehát akkor leszünk európaiak, ha mást beszélünk, mint amit gondolunk. A kommentárt követte a vita, amely arról szólt, érdemes-e folytatni a tévéközvetítést vagy sem. Mindenki úgy tett, mintha ez volna jelen pillanatban a hágai per legérdekesebb kérdése, amelyről jóízűen el lehet filozofálgatni. El is csámcsogtak rajta két hétig. Arról viszont nem szóltak a kommentárok, hogy miért nem mondják ki az újságok meg a rádió, meg a tévé a híres vajda szavai nyomán, hogy valójában mi is történt, mikor a volt köztársasági elnök meg a vajda úgymond a szerb nép érdekében háborút hirdetett minden együttélő más nép ellen, mikor ezrével vitték erőszakkal a frontra a fiatalembereket, mikor fegyvert osztogattak az előzőleg hazugságokkal feltüzelt civileknek. Itt volt az alkalom, hogy a vajda szavai kapcsán végre elemezzék, milyen következményekkel járt az a vezér által sem cáfolt šešelji tétel, hogy a szerb határ Viroviticánál meg Karlobagnál van. Mit jelentett az a gyakorlatban, az egy faluban élők közössége szempontjából, hogy a szerb nép soha nem lesz képes más népekkel együtt élni. Mivel járt a fennem hangoztatott jelmondat, hogy a pápa vezeti a szerb nép elleni világhadjáratot. Hogyan valósult meg a szerb parlamentben, nem melleleg, szintén élő tévéközvetítésben elmondott uszítás, hogy a horvátoknak egy rozsdás kanállal kell elvágni a nyakukat. Nincs helyem mind felsorolni a kedvenc ellenzéki vezérnek nevezett vajda sokszor hangoztatott tételeit, amelyek

több könyvben is megjelentek, legutóbb éppen az újvidéki sportközpont dugig megtelt csarnokában mutatták be egyiket, s mondhatom, a közönség hangos üdvrivalgása mellett hangzottak el újfent. Miért nem arra használták ki a lapok meg a tévék ezt az alkalmat, hogy rámutassanak, milyen igazságtartalmat hordoznak ezek a mondatok? Miért nem arról szól a vita, ami ennek a pernek a lényege?

Azért nem, mert sem a nép, sem a politikusok többsége nem hajlandó szembenézni a valósággal. Nem is mozdul előre ez a mi társadalmunk egy moccanásnyit sem. Sem a történetekkel, sem saját személyes magatartásukkal nem kívánnak szembenézni, nem kívánnak megváltozni. Még mindig azt hiszik, lehet úgy európainak lenni, hogy közben a többiektől értékesebb, mennyei népnek tartjuk magunkat. Lehet úgy jogállamot teremteni, hogy nem számolunk el a régi ügyekkel. Lehet úgy gazdaságilag fejlődni, hogy dolgozni nem kell a fizetésért. A hágai per utóbbi két hetében tulajdonképpen ezek a kérdések ismétlődtek, de a szerb sajtó nem kapta fel őket. Sajnálhatjuk, hogy elmulasztotta az alkalmat, annál inkább, mert ezek elől a kérdések elől társadalmunk meg nem szökhet, elodázhathatja őket, de majd visszatérnek egyre gorombább, és egyre rémisztőbb formában.

A belgrádi B 92-es csatorna természetesen továbbra is közvetíti a tárgyalást. Csodálom, hogy keveseknek jutott eszébe, ha még ők is abba hagynák a közvetítést, a vajdát istenítők meg a fővezért imádók táborának senki sem magyarázhatná meg, hogy a per szabályosan és tárgyilagosan folyik. Az ítéletet ugyan mindnyájan tudjuk előre, még a legelvakultabbak is, de mindnyájan tudjuk, a bűnözőket is megilleti a jogvédelem. A sors iróniája, hogy rájuk többet költ a nemzetközi közösség, mint sok áldozatuk megmentésére. Még elítéltetésükben is fennhézázhatnak fontosságuk tudatában.

AKTUALITÁS ÉS UNALOM A KÉPERNYŐN

A kábelszolgáltató itt az újvidéki Újtelepen két angol nyelvű hírcsatornát rak a kínálatába. Az egyik az amerikai CNN, a másik az európai Euronews, ezek között választhatok, ha meg akarok szabadulni a hazai adók provinciális híreitől. A CNN már hetek óta semmi egyébéről nem szól, mint az Amerikát sújtó hurrikánról, a felelőtlenül magára hagyott New Orleansról. Ha rövid, de lényeges híreket szeretnék látni, rákapszok az Euronewsra. Be kell vallanom, ezt a csatornát sem szeretem túlságosan.

Ha jól emlékszem, tizenkét éve hozták létre a Euronewst. Akkor természetesnek tűnt, hogy az öreg kontinensnek szüksége van saját tévés

csatornájára, valamiképpen védekezni kell az amerikai média hódító hadjárata ellen. Gondolom, hogy alapítói akkoriban úgy vélték, az Európai Közösség immár nemcsak gazdasági egyesülés, hanem tovább lép az egységesülés útján, lesz belőle politikai és kulturális közösség is, amely képes rá, hogy sajátos művelődési és tájékoztatási politikát dolgozzon ki. Nos, tévedtek. Ha érzelmileg viszonyulok az eseményekhez, azt is mondhatom: sajnós, tévedtek. Abban igazuk volt, hogy Amerika támadást indított a sajtópiac teljes meghódításáért, a mindennapi élet és a szokáskultúra teljes és feltétlen amerikanizálásáért, és abban is igazuk volt, hogy ez ellen valamit tenni kellene. Csak éppen akkor tévedtek, mikor azt hitték, hogy ez ellen elég lesz egy olyan csatorna megalakítása, amely majd röviden, objektíven, tárgyilagosan tájékoztat, amely ezáltal egyenrangú félként szembeszállhat a nagy amerikai hírcsatornákkal. Ma is megállapítható, hogy a Euronews valóban gyorsan, röviden és tárgyilagosan szolgáltat híreket, de bizony kiderült, mindez nem elég, mert tizenkét éve egyfolytában unalmas adó. Nem tudom, méri-e valaki Brüsszelben, ahol a sorsáról döntenek, a Euronews nézettségét. Ha méri, akkor gyakran sírhat. Nem hiszem, hogy a brüsszeli adminisztráció unatkozó tisztviselőin kívül bárki józan fejjel rászánhatja magát, hogy ezen a csatornán tartsa tévét.

A technológiai képek folytonos áradásának fogyasztása és ezek folyamatos élvezete kialakított egy látszatvilágot, amely a Föld lakossága nagy részének állandó világa lett. Mindenki éli saját világát is, alkalmazkodik saját környezetéhez, lehetőségeihez, mércéihez, de ezzel egy időben, szinte ezzel a valósággal ellentétben, beleilleszkedik egy látszatvilágba is, amelyet az utóbbi évtizedben teljesen meghódított, átvett, egyeduralmuként irányít az amerikai média. Ez a média persze nem a hírműsoraival hódít. Leggyorsabban szórakoztató műsorai, sorozatfilmjei és filmjei révén veszi át a hatalmat az emberiség lelkének nagy részén. Sokszor még akkor is ennek a szelleme uralkodó, ha a közvetítés nyelve nem is angol, hanem, mint a legnézettebb szappanoperák esetében, spanyol, esetleg portugál.

A Euronews célja az volt, hogy versenybe álljon az amerikai hírtévékkel. Ha valaki a műsorok tartalmát elemzi, megállapíthatja, hogy gyorsaságban és tárgyilagoságban nem is marad el. Minden másban viszont elmarad. És sokszor az a *minden más* fontosabb a néző számára, mint maga a hír. Nem tudom, ki alakította ki a csatorna műsorstruktúráját, de annak az embernek semmiféle tévés tapasztalata, előtudása nem lehetett. Még a hírtévé sem engedheti meg magának, hogy minden negyedórán szóról-szóra, újból és újból megismételje saját híreit. A Euronews szigorúan tartja magát a tizenkét évvel ezelőtt felállított szabályokhoz

még akkor is, ha azok nyilvánvalóan saját kárát okozzák. A közvetített hírek nem hosszabbak maximum két percnél, de ha csak nem valamilyen égbekiáltó eseményről van szó, nem igen haladják meg a harminc másodpercet. Mindaddig ismétlik őket, amíg újabb hírek nem érkeznek. A negyedórás műsorban csakis hírek vannak meg időjárás, minden órában lapszemle és No Comment. A folytonosan ismétlődő örök rend, ha hosszabban nézed, olyan mintha paródiája volna önmagának. Merő unalommá válik minden. A televízió műsorára szoktuk azt mondani, hogy képes lekötni az ember figyelmét egész nap, mert mindig valami újat ad, mindig valami érdekeset ígér, mindig eltöröli a másra irányuló figyelmet. Nos, a Euronews nem él az ilyenfajta tévzés eszközeivel. Puritán, szervezett, ismétlődő. Egyszóval dögunalmas. Még akkor is, ha rövidke hírei első hallásra felkeltették az ember figyelmét, második hallásra nincs bennük semmi változás, harmadik hallásra már ismerjük őket, negyedik hallásra kifordul az ember szájából a falat. Mindig arra gondolok, ha napközben bekapcsolom, mennyire jellemzi a csatorna szelleme alapítóját, az Európai Uniót. Az is mindent megszervez, túlszervez, mindent szabályoz, minden törvényében és intézkedésében bürokratikusán unalmas. Az más, hogy éppen kiismerhetőségében és pontosságában van a biztonságot adó lényege. A tévéműsor azonban nem a gazdasági piacok törvényes rendjét, nem a közös biztonságot adó schengeni határok rideg áthatolhatatlanságát szereti. A tévéműsor az emberi szellem játékoságára, az emberi kíváncsiság örökös ébrentartására, az újdonság iránti érdeklődésre épül, még akkor is, ha nem kíván az emberi álmvilágra vagy a szórakoztatóipar más célpontjaira hatni. Még a hírműsoroknak sem szabad ilyen dögunalmasoknak lenni. Tudom, hogy a hangsúlyozott puritánság a spórolás eszköze is. A Euronews költségvetése messziről sem közelíti meg a CNN költségvetését, de azt hiszem, téved az, aki megvonja ettől a csatornától azt a jogot, hogy igaz újságírói legyenek, akik tényfeltáró riportokat, dokumentumfilmeket készítenének, igazi kommentátorai legyenek, akik nem elégszenek meg a félperces hírek megfogalmazásával, hanem meg is tudják magyarázni a nézőknek, hogy egy-egy esemény mögött mi rejtőzik. A No Comment minden magyarázat nélkül közvetített képeit én is szeretem, minden ember úgy hiszi, elég látnia az eseményt, ő maga is meg tudja magyarázni saját magának. De ez nem igaz. Fontos a hírmagyarázó, fontos a közvetítő, aki személyiségével köti le a nézőt, sőt éppen személyével garantálja a hitelességet. A Euronews alapítóinak sikerült olyan műsort indítani, amely kiválik a nagy spektakulumok csábító világából. Erősen különbözik más tévénéha cirkuszra emlékeztető műsorától. Csak attól tartok, egyre kevesebben nézik, ha nem akarnak elaludni az unalomtól.

TÖBB VILÁG ALAKUL KÖRÜLÖTTÜNK

Unokájuk született a felettünk lakóknak. Hívtak bennünket egy itatra, hát fölmentünk hozzájuk köszönteni a család új tagját. A boldog nagypapa éppen telefonált egy Zágrábban élő testvérének, és a kezében levő mobilkészülék kamerájával mutatott be bennünket, aztán a zágrábi testvér mutatta meg saját családját nekünk. Amikor megelégtünk a mobil kiját-szójáról integető zágrábiakat és leültünk, elámított bennünket a plazma-tévé, amely fél falat betölt a szobában. Furcsa világban találtuk magunkat, a szomszédnak mindenféle műszaki holmija van, amit mi még nem láttunk soha. Az ember kénytelen rájönni, több világ alakul körülöttünk, megoszlik a társadalom ilyképpen is. Van, akinek mobilra sem futja, bár az a leggyakrabban vásárolt műszaki cikk most hazánkban, s lám, kialakul egy réteg, amelyben egészen természetes lesz a 3G-s telefon, az LCD-televízió, a DVD-vevő és -író, meg persze a laptop az asztalon. Van viszont egy másik réteg is, amely nem tehet mást, hagyja maga mellett eldübörögni az információs forradalmat. Digitális szakadék alakul ki közöttünk, hogy modern nyelven fejezzem ki magam.

Gondolj bele, a digitális szakadék melyik oldalán csücsülsz? DVD-ről nézed az esti filmet vagy a régi videóval vigasztalod magad? Pentium egyes számítógépen pötyögsz vagy laptopot hordasz magadnál? Van már optikai egered, mp3-as lejátszód, LCD-monitorod, kamerás mobilod, digitális fényképeződ? Ha igennel válaszolhatsz, akkor tartod a lépést a fejlődéssel, ha viszont nemmel felelsz, akkor csak reménykedhetsz, hogy egyszer még bekapcsolódhatsz a versenybe, egyszer még tagja lehetsz az információs társadalomnak.

Az ember az én koromban belefárad a gyors fejlődésbe. Azt gondolhatja, ugyan minek nekem digitális kamera, kamerás mobil vagy laptop. Miért volna baj, ha videóról nézem a filmeket, hiszen akár anélkül is nyugodtan leélhetném az életem. Ami igaz is. Anyámék annak örültek, hogy negyvenéves korukra bevezették a villanyt a házba, addig petróleumlámpa mellett olvastak este. Most meg már a régi tévé sem elég jó, házimozi szereltek fel az emberek, hifitoronnyal büszkélkednek, szatelitkapcsolatot kérnek az internetezéshez. Viszont ha belegondolok, be kell látnom, nemcsak a tárgyak szimbolikus értékéről van szó. Nem hencegésről vagy kivagyiságról. Aki nem naprakész az informatika és a digitális technológia világában, az fontos érvényesülési lehetőségektől fosztja meg magát. Az új technikák egymásra épülnek. Aki a digitális kamerát használni akarja, az ért valamit a képszerkesztéshez is. Aki az asztali DVD-lejátszót kezeli, az feltehetően kezeli a számítógép DVD-íróját is. Aki az mp3-ast használja, az már gyors internetkapcsolatot épí-

tett ki magának. A korszerű mozgékonyasághoz laptop kell és mobiltelefon, másképp nem megy a biznissz.

Nos, a legújabb adatok szerint országos szinten nagyon messze vagyunk a korszerűséghez. 2004-ben az ország lakosságának mindössze tizenöt százaléka kezelt számítógépet. Európa országainak versenyében az utolsó előtti helyen kullogunk. És ha a beszámolóim elején feltett kérdésre kell válaszolnom, azt kell mondanom, a lakosság többsége a digitális vízváltó innenső oldalán maradt. Már sohasem lesz kezében számítógép, soha nem tanulja meg használni az internetet, soha nem kezel kamerás mobilt az életében. Azt hiszem, ezek az adatok pontosan mutatják a jövedelmi viszonyokat. Gazdaságilag megrekedtünk, csak a jövedelmi különbségek nőnek. Még csak nem is kell jóstehetségnek lennem, cseppet sem kockáztatok, mikor kimondom, a szerbiai népesség több mint fele tartósan kimarad a világháló örömeiből.

2004-ben tovább nőtt a különbség Szerbia és a digitális világ között. Pedig mondom, 2005-ben az információs technikákban újabb generációváltás következik. Az előrejelzések azt mutatják, hogy egész Európát meghódítja a 3G-s mobil, a szupergyors internetkapcsolat, gyakorlatilag többé senki sem vásárol videómagnót, többé nem vesznek amatőr fényképezőgépeket, a jövőben nem gyártanak sehol katódcsőves monitorokat. Izgalmas új termékek kerülnek piacra. A kutatók azt jósolják, hogy az úgynevezett információs forradalom második felvonása következik, tehát sok minden megújul, a műszaki feltételek változnak, a készülékek egyre kisebb méretűek lesznek, de egyre többet tudnak, az adatátvitel még jobban felgyorsul, egy-egy készülékben több másikhoz kapcsolódó funkció egyesül. Tehát még bonyolultabbá válik az információs rendszer, igaz, többet is segít annak, aki kezelni és irányítani tudja.

Ami már most is látható, a mi közösségünk csúszik lefelé ebben a versenyben. Az ország kétharmada nem is vesz tudomást arról, hogy itt egyáltalán valamiféle verseny folyik. Még ha tudomást is szerez róla, nem érdekli, mert nem is érdekelheti, mikor naponta a megélhetés gondjaival küzd. Aki nem képes kifizetni a havi villanyszámlát sem, azt kevésbé zavarja, hogy régimódi készüléken nézi a napi tévéadagját, vagy hogy a fia meg a lánya nem tanulja meg az új számítógépek kezelését, hiszen semmilyen kilátása sincs rá, hogy olyat valaha is vásároljon, főleg, hogy használjon. Mire használná, ha birtokába jutna? A digitális szakadék innenső oldalán erről még csak elképzelésük sincs az embereknek, az egész hercehurcát a sok mindenféle készülék körül mindössze módinak, divathóbortnak tekintik, aminek gyakorlati jelentősége számukra nincs.

A baj az, hogy aki lemarad ebben a versenyben, az csupán fizikai munkása, napszámosa meg szolgája lehet a gyorsan kialakuló új világ-

nak. Átaludhatjuk mi a változásokat nyugodtan, de a gyerekeink meg az unokáink hátrányos helyzetűekké válnak. Esélyük se lesz versenybe állni, néha-néha győzni a gazdasági érvényesülés folyamatában. Kénytelenek lesznek beérni alantasabb munkákkal, kisebb keresettel, szerényebb bérrel, és a mindennapi kenyérért folyó keserű küzdelemmel. Tehetetlenkedésünk még az unokák unokáit is bünteti. Aki a digitális szakadék innenső oldalán csücsül, jó ha egyáltalán felfogja saját helyzetét. Aki tisztában van saját helyzetével, az még képes megoldást keresni rá. Aki nem is érti, milyen világban él, azt mások fogják irányítani örök életében.

VIHAR A GUTENBERG-GALAXISBAN

Egyre több újság jelenik meg a világon, és egyre csökken az újságok példányszáma. E két tény, amelyet mostanában minden tömegkommunikációs szakértő fennen hangoztat, nem mond ellent egymásnak. Az embernek logikusnak is tűnhet, hogy ha egyre többfajta lap jelenik meg a piacon, akkor az emberek kedvük szerint válogatnak, ezért aztán a régebbi lapok példányszáma csökken. Csakhogy nem az újságok egymás közötti konkurenciaharc vezet a példányszámok csökkenéséhez. Ezért is fűjnek riadót a lapkiadók.

Aki tudni akarja, hogy nálunk is bekövetkezett ez a jelenség, elég ha alaposan áttekinti a kioszkok kínálatát. Amíg tizenöt évvel ezelőtt a Politika és a Večernje novosti vívta nagy csatáját a szerbiai lappiac első helyéért, tíz évvel ezelőtt a Naša borba kísérelte meg elhódítani a legolvasottabb újság címét, ma legalább tizenkét napilap tülekszik egymással, teljesen új profilú, új kinézetű és egyre szenzációéheőbb kiadványok versenyeznek a vásárlók kegyeiért. Vajdaságban a Građanski list az, amely tíz dináros árával, apró híreivel, mozgékonyágával lassan félretolta a konzervatívnak számító újvidéki Dnevniket, Belgrádban azonban meg se lehet számolni, melyek a most éppen felfutó újságok. A Danas, a Glas javnosti és Blic után már annyiféle lap jelentkezett, hogy az ember nem képes áttekinteni őket. A Nacional, a Balkan, a Dan címűekre emlékszem, de volt még néhány, amely rövid ideig csillogott az égen, most pedig tizenkét fővárosi napilap gyötri egymást, amíg ki nem fullad egyik vagy másik, és ki nem esik a folyamatos harcból. A régi nagyágyúk, a százéves Politika és az egykor országos rekorder Večernje novosti most éppen heti könyvajándékkal szeretnék megtartani, lekenyerezni olvasótáborukat, de ez csak egy epizódja a csatának, s olyan téma, amely nemcsak a lapkiadásban, hanem a könyvkiadásban is riadalmat okozott, egyszer érdemes lesz róla külön beszélni.

Ami vihart keltett a Gutenberg-galaxisban, ami most éppen világszerte téma, az a már említett jelenség, vagyishogy akármit agyalnak ki a lapkiadók, az újságok példányszáma évek óta jelentősen és megállíthatatlanul csökken. Így van ez nálunk is, így történik Magyarországon is, erről értekeznek Németországban és az Egyesült Államokban is. Budapesten a valamikor hétszázézer példányban megjelenő Népszabadság zuhant le immár háromszázézer példány alá, de nem azért, mert a vele versenyztetett Magyar Nemzet elvette volna az olvasóit. Nem. A Magyar Nemzet nem volt képes minden politikai hírverés ellenére sem felülemelkedni a hatvanezer példányon, s körülbelül itt egyensúlyozik a Magyar Hírlap meg a Népszava is, tehát nem egymástól szedték el az olvasókat, hanem az olvasók pártoltak át az internetes, úgynevezett on-line újságokhoz, amelyek gyorsabbak, óránként frissülnek, érdekesebbek, mint a klasszikus, nyomtatott formában megjelenő testvéreik. A nyomtatott sajtó szenvedett vereséget az új formákkal szemben.

A múlt héten a svájci lapkiadók tartottak értekezletet erre a témára. Nem kultúrpolitikai okokból, hanem pénzügyi okokból. Ha kisebb a lapok példányszáma, olcsóbb lesz a hirdetés bennük. Ha olcsóbbak a hirdetések, csökken a bevétel. Ha csökken a bevétel, olcsóbban kell készíteni a lapot. Akkor csökkenteni kell az újságírók számát, a személyzetet, be kell zárni a kioszkokat. Ha kisebb a tiszteletdíj, kevesebb a tudósító, kevesebb a hírneves riportert, kevesebb a lapterjesztő, csökken a lap példányszáma. Ördögi kör. A svájciak azért ültek össze, hogy megtalálják a kiskaput, hol lehet e körből kilépni.

Nem sok újat agyaltak ki. Megegyeztek, hogy az úgynevezett semleges híreket, tehát a pártpolitikát nem érintő, mégis mindenkit érdeklő, közérdekű híreket közösen készíti el egy közös gárda. Ez lesz a takarékoskodás egyik forrása. A lapok sajátosságát jelentő híres vezércikkírók, riporterek minden újságnál különálló egységet képeznek. Ők színezik a lapot, ők adják eszmeiségét.

Nem hiszem, hogy sokra mennek ezzel a taktikával, hiszen a szövegek zöme ezek szerint minden újságban ugyanaz lesz. Uniformizálódnak az újságok.

A másik javaslatuk az, hogy államilag tiltsák be az úgynevezett ingyenes újságokat. Aki Budapesten megfordult, tudja, hogy ott is vannak ilyen napilapok, amelyeket a rikkancsok osztogatnak, nem kell fizetni értük. A Metro című pesti lap ilyen. A fővárosi hivatal közleményeit tartalmazza, azok ezért a szolgáltatásért fizetnek, a hirdető meg fizetik a hirdetéseket, és ebből él a szerkesztőség. Az olvasók reklámújságként kapják kézbe, teljesen bérmentve. Nos, a svájciak küzdeni kezdtek az ilyenfajta ingyenes újságok ellen. Szerintük az ilyen kiadványok nem lo-

jális és nem legális konkurenciát képeznek a piacon. Nem jósolok nekik sikert. Miféle sajtószabadság az, amely betiltásokkal akar előnybe kerülni más lapokkal szemben, és ezáltal tulajdonképpen az olvasók szabadsága ellen küzd?

Meg vagyok győződve róla, hogy a riadalom ellenére nem omlik össze a Gutenberg-galaxis. Csak éppen különböző médiumok újfajta helyosztása zajlik a tömegkommunikációban. Szerintem a nyomtatott sajtó is megtalálja helyét ebben az újraosztásban. Lehet, hogy nem a régi méreteiben marad meg, de mindenképpen megmarad, s a verseny élesedése inkább a minőség javítását, mintsem csökkenését eredményezi.

MÚLTUNK ELTŰNŐBEN

Évek óta reménykedem, hogy megszületik a NAVA, és legalább megment valamicskét a múltunkból. Joggal kérdezhetik, mi a csoda az a NAVA. Én is idegenkedem az ilyen rövidítésektől, különösen, ha ennyire idegenül hangzanak, mint a NAVA, de magát a NAVÁT azért vártam, mert céljával egyetérttem. A NAVA semmi más, mint a Nemzeti Audiovizuális Archívum rövidítése. Ettől az archívumtól reméltem én, hogy célul tűzi ki, kézbeveszi és el is intézi a magyar nyelvű rádiós és televíziós műsorok megmentését az enyészettől. Arra számítottam, hogy nemcsak a magyarországi anyag számbavételét és digitális másolását vállalja, hanem a nemzeti értékre való tekintettel a határon túli, azaz a mi rádiós és tévés műsorainkat is megmenti a jövő számára. Úgy látszik, eléggé elszámítottam magam.

A magyar törvényhozás hat évvel ezelőtt fogott hozzá egy olyan jogszabály megalkotásához, amely mindezt lehetővé tette volna. A szöveg el is készült, de a parlament azóta se tűzte napirendjére. Három évvel ezelőtt örömmel olvastam az interneten, hogy a Neumann-ház, ez egy anyaországi intézmény, háromszázmillió forintot kapott, hogy megalakítsa a NAVA szerveit. Azt is olvastam, hogy van már igazgatója, titkárnője és portása a NAVÁ-nak. Azóta is csak személyzete van neki, anyaga egy csöpp se. Most meg azt olvasom, hogy mivel sokba kerül, leszűkítették a profilját, vagyis többé nem törődnek a külhoni magyar értékekkel, egyelőre csak az országban működő rádió és tévéállomások anyagából készítenek majd válogatást, de még ez a munka is kérdéses, vagyis csupán az után indul be, ha végre meghozzák az erről szóló törvényt. A halasztásra meg a pénzhiány mellett az is jó érv, miszerint nincs a világon még egy ilyen intézmény, akkor meg minek siessen vele az ország.

Elszomorodtam ezen a bürokrata logikán. Az már biztos, hogy a nálunk levő anyag folyamatosan tovább pusztul. Az Újvidéki Televízió

harmincöt évvel ezelőtt felvett műsorainak jó része nincs már meg. A legelső híradók anyaga filmen van, csak hogy az emulzió máris peregni kezdett róluk, a vágáskor megragasztott részek széthullottak, kérdés, hogy sikerül-e vetíthető állapotba hozni ezeket a filmeket. Az első közvetítőkocsi még úgynevezett egy inches volt, vagyis széles, régmódi szalagra dolgozott, olyanra, amelyhez nincs többé fellelhető vetítőkészülék az országban, s ha masina volna is, az emulzió ezekről is lepereg, rosszabb a helyzet velük, mint a filmkockákkal, valószínűleg eldobható az összes doboz. Köztük van A budaiak szabadsága című darabom színházi felvétele is. Ma már hiába sajnálom, hogy még időben nem vettem át otthoni videoszalagra az egészet, jobban megőrizhettem volna, mint a hivatalos archívum. De nem rólam van szó, minden színházi közvetítés, minden egyinches szalagra készült felvétel így járt. A válságos időben azok az értékek is kárba veszttek, amelyek megszülettek. Készítettem például az akkor még élő és alkotó Dudás Kálmán, kishegyesi származású költővel egy hatvan perces interjút budai lakásában. Elmesélte élete alakulását, azt is, miért költözött át 1948-ban Magyarországra, ahol gyógyszerészként élte le életét, s költészetéről is beszélt, hiszen költő volt az istenadta, ha néha megengedték neki, hogy ne csak írjon, hanem közöljön is. Mikor bevágtam a műsort, valaki ellopta a hangszalagot. Akkoriban ugyanis még zweibandon dolgoztunk, külön orsón pergett a hang, külön a kép. Hiányzott valakinek a hangszalag, lemarta a Dudás-műsorról, s nekem ott maradt Dudás Kálmán, amint hangtalanul tátog egy teljes órán keresztül. Később elektronikus szalagokra vettünk fel minden adást. Ezeket ugyanolyan könnyedén le lehet törölni, mint a kismagnó szalagjait. Fele felvételünk elveszett már a szerkesztőség és az archívum között. Egyharmadát különböző kifogásokkal kikérték az őrzött kazetták közül, és kegyetlenül letörölték. Így pusztult el például a nemrég meghalt Kasza Éva színésznő több százszor játszott előadásának, az Én, Shirley-nek a felvétele. Sose tudjuk meg, kinek a gonosz keze nyúlt utána, hogy megsemmisítse örökre. Ezernyi érték, meg nem ismételt előadás, interjú, vallomás, portré tűnt el végleg. Ezért reménykedtem én a NAVÁ-ban. A jövő kutatóinak szempontjából egy magyar vonatkozású hír, egy izgalmas közvetítés, egy előadás felvétele, egy Sinkó-, egy Szirmai- vagy egy Gál-interjú éppen olyan forrásértékű lehet, mint bármely levéltári vagy múzeumban őrzött anyag. Ezért imádkoztam érte, hogy a még meglevő, eddig el nem pusztult műsorokat sikerüljön digitalizálni, az állítólag több száz évig tartó cédelemezekre átvenni, hogy megmaradjanak. Nemcsak saját munkám megőrzése érdekében, nemcsak kiöregedett vagy eltávozott kollégáim munkájának megbecsülése érdekében, hanem mert megismételhetetlen, egyedi hagyományunk fekszik most a

dokumentumosztályon, és szinte a szemünk láttára pusztul el, anélkül, hogy tehetnénk valamit az érdekében.

Az én szememben a NAVA lett volna az a hely, ami a könyvek világában az Országos Széchényi Könyvtár. Értékeink tárhelye, amelyből szabadon meríthetnek a jövő századok. Ahol meg lehet találni Majtényi hangját, Pataki László délceg alakját, Romhányi Ibi felejthetetlen alakításait. Dehát úgy látszik, nincs segítség. A NAVA egyelőre csak saját igazgatójának meg a titkárnőnek szolgál, ott kapják a fizetést. A média termése pedig pusztul lassan, határon innen és túl. Eddig se őrizték, mi nek izgatnánk magunkat a dolgon.

VIRTUÁLIS KARÁCSONYFA

A héten virtuális karácsonyfák érkeztek hozzánk. Mióta internetezek, főleg amióta már sok ismerős, sok szerkesztőség és sok barát bekapcsolódott a világhálóba, kevesebb karácsonyi üdvözlőlapot kapok. A régi forma kiment a divatból. Most az emailen kapom a jókívánásokat, egyre cifrább, egyre komplikáltabb felköszöntőket. Először egyszerű, régimódi lapok másolatai érkeztek, aztán rajzfilmek, amelyeken a télapó szánkója csillagok között szállt, vagy amelyen a télapó szép fehér hóval fedett tájon száguldott a fogatával, most meg a virtuális fenyők korszaka jött el, nemcsak a lámpák gyulladnak ki a fenyőn, hanem hatalmas erejű orgonamuzsika tölti be a szobát, s mikor kigyulladnak a csillagszórók, puskaropogás-szerű zajeffektus kíséri a mutatványt. Válaszként magam is hasonló virtuális fenyőket küldök mindenkinek, s ha valaki felkeresi a Yahoo levelezési szolgálatát, vagy a Greetingscards nevű amerikai, képeslapokra specializált céget, maga is válogathat eme hang- és képcsofák között. Van olyan ismerősöm, aki nem elégszik meg a mások által kínált választékkal, hanem saját maga kreál magának, s főleg nekünk, barátainak, olyan képeslapot, amely egyedi darab, a virtuális művészet alkotása, érdemes megőrizni.

A posta világszerte jelzi, hogy csökken év végi forgalma. Egyre kevesebb üdvözlőlapot továbbítanak a levélhordók, egyre kevésbé van szükség a munkájukra. Nálunk még kevesek bírodalma az internet. Szerbiában minden hetedik-nyolcadik ember fér hozzá valamilyen módon. Kullogunk Európa után. Pedig ma már az internetellátottság éppoly fontos mércéje egy ország gazdasági potenciáljának, versenyképességének, mint az úthálózat fejlettsége vagy a vasút gyorsasága és pontossága, de hát mi ezek kitűnőségével sem dicsekedhetünk. Éppen most olvasom, hogy megnyílt a harmadik internetáruház, amely azon kevesek számára, akik megfelelő folyószámlával és bankszámlával bírnak, képes a távren-

delések alapján árut szállítani. Megjegyzem, egyetlen előnye van fejletlenségünknek. A telefontarifák még mindig meglehetősen alacsonyak, ha emelnék őket, még kevesebb lenne a megrendelő, ezért a távközlési piac még mindig az úgynevezett „bevetési fázisban” van, reménykedik, hogy majd szaporodik az előfizetők száma, s akkor érkezik el a profit ideje.

Tartok tőle, elég sokáig várhatnak erre. A külföldi donátorok ajándékpénzéből a kormány osztogat hardvereket. A tartományi kormány is sorra járta az intézményeket, az oktatásügyi titkár az iskolákat, a kisebbségügyi a különböző kisebbségi intézményeket, s kinek-kinek átadott néhány számítógépet, mint saját adományát. A pénz eredetéről most nem kívánok értekezni, a fődolog, hogy végre szinte minden iskolában van számítógép, amin gyakorolhatnak a gyerekek. Sajnos, a terjedés üteme olyan lassú, hogy lassan nemcsak a környező országok, hanem a távoliak is lehangolnak bennünket. Éppen most olvasom, hogy Kínában hetvenmillió személyes gépen internetező van, ami azért pikáns adat, mert ha összehasonlítjuk a párt tagjainak számával, kiderül, azok is éppen hetven millióan vannak. Akármilyen erővel dolgoznak majd a propagandisták, biztosra vehető, hogy gyorsabban szaporodnak a hálózatba bekapcsolódók, mint a párttagok. Kína a leggyorsabban fejlődő világhatalom a jelen pillanatban. Akármennyire cenzúrázzák is a világhálót, a gazdasági fejlődés érdekében egyre szabadabban internetezhetnek a kínaiak is, tehát egyre nehezebb lesz megállítani a külföldről beáramló ideológiát, és most nem is annyira a pártideológiára gondolok, hanem a tudás bizonyos formáira, amelyek előbb-utóbb a zárkózottságot felnyitják, a társadalom életében változásokat idéznek elő, valamiképpen meghatározzák a jövőt.

Végző ideje lenne hazánkban is többet törődni a számítógép terjedésével, felhasználásának megsegítésével, mert nagyon lemaradunk. Ha valamiképpen befejeződne a hisztérikus politizálásnak az a most is tartó időszaka, amely évek óta jellemző erre az országra, talán végre intézményesen odafigyelne valaki erre a kérdésre is. Szép példák mutatják, milyen fontos üggyről van szó. A finn gazdasági csoda, Írország elképesztően gyors fejlődése az utóbbi tíz évben, vagy a Szovjetunió ölelő karjaiból nemrégén szabadult Észtország példája mutatja, hogy a gazdasági fejlődés szorosan összefügg a számítógépek használatának mértékével, a világhálóra kapcsolt készülékek számarányával. A halogatásnak nagy árát fizetik a jövőző nemzedékek. Ha az állam nem hoz megfelelő időben megfelelő törvényeket, ha nem serkenti adókedvezménnyel a háló terjedését, ha nem fektet be a távközlési piacba, unokáink látják kárát.

Messze vagyunk még attól is, hogy a kultúrát internetesítsük. Alig néhány intézménynek van működő honlapja, alig néhány folyóiratot le-

het otthon internetről olvasni, alig van elég elérhető tartalom. Pedig a cél az lenne, hogy minden értéket digitalizáljunk, a könyveket elérhetővé tegyük, nemcsak a szépirodalmat, hanem a tudományos eredményeket is, a filmeket nézhetővé tegyük, az intézmények állandó kapcsolatot teremtsenek felhasználóikkal, s akkor eljöhet az a pillanat is, hogy az állami hivatalok, a tartományi és községi hivatalok is felkereshetők legyenek otthonról. Irigykedve olvasom, hogy a norvég választók nem mozdulnak ki otthonukból, mikor választások vannak. Több mint nyolcvan százaléuk saját számítógépén szavaz. Messzi álom ez számunkra. Pedig elérhető. Elérhető lenne, ha nem valami lázálmokat kergetnének politikusaink meg a megvadított szavazópolgárok, hanem leszálnának a földre. A szétoztott számítógépek példája is mutatja, a külföldi donátorok szívesen nyitják ki a bukszájukat, ha a fejlődés megsegítéséről van szó. Higgyék el, szép dolog, ha virtuális fenyőfát kap az ember karácsonyra a monitoron. Szívből lehet örülni neki.

FAKUTYA AZ EKRÁN ELŐTT

Természetesnek tartjuk, hogy a mindennapi használatra gyártott holmi egyre gyakorlatiasabb, egyre többet tud, egyre jobban szolgálja a fogyasztót. Márpedig mi más az egész áldott nap folyó tévéműsor is, mint mindennapra gyártott holmi. Ha pedig árucikk, akkor az is természetes, hogy a gyártó cég igyekszik minden szempontból kiszolgálni a nézőt, minél egyszerűbbé, minél kényelmesebbé, minél könnyebben elfogyaszthatóvá tenni a műsort. Pontosan azzal a módszerrel, amellyel az élelmiszer-ipari vállalat előre ledarálja, falatokká formálja, megízesíti és megfőzi az enniválót, a háziasszonynak csak az a feladata, hogy megmelegítse, ragyogó arccal felszolgálja, és elégedetten cuppantson. Az alkalmazkodás diadala, ami a néző és a tévéadók között történik. A fejlődés még azt is lehetővé tette, hogy szakosított adóállomások jöjjenek létre, s azok számára, akik a világból csak a sportesemények után érdeklődnek, egész álló nap kizárólag sportot közvetítsen, a könnyűzene imádóinak kizárólag könnyűzenét, a divat után érdeklődőknek huszonegy órás divatrevüt, a barkácsolóknak estétől estéig tartó barkácsoló műsort sugározzon. Néha percekig nézem az utóbbi adást, megcsodálom a mester könnyű kezét, be kell vallanom, nagyon ügyetlen vagyok, nekem egy szög beverése is gondot okoz, itt meg a szemem előtt születik szebbnél szebb szék, szekrény, praktikus polc a falra, csodálatos. Csak azon töprengök néha, nem okoz-e kisebbségi érzést még a szakmabelieknek is, mikor látják, tulajdonképpen milyen egyszerű elkészíteni mindezt. A tévés mester hibáit ugyanis soha nem látjuk, meg nem mutatnák, amint

egyszer az ujjára üt, vagy hogy eltörik a kezében a vékony díszléc, isten ments, hogy nem pontosan fekszik a facsap az előre kifúrt részbe. Szóval az előre megcsócsált műsorban minden ideális. Olyan ideális, hogy attól ideálisabb már nem is lehetne. A néző számára lehetővé vált, hogy válogasson a világ eseményeiben, csupán az juthat el a fülébe és a szemébe, csak az kerülhet az agyába, amit az árnyképek közül maga választ ki. Több országban a pártok által pénzelt adóállomások még azt is lehetővé teszik, hogy az ember ne nézzen olyan műsort, amely ellentétes az ő befogásával, hogy ne mondjam, elveivel, pártállásával, nézeteivel. Minden esemény az ő előre kész nézetein át megsűrve kerül elébe. Ha jobboldali, akkor minden esemény, amely hagyományellenes, globalizációs vagy más okokból elítélendő, már a felvezetőben el van ítélve, ha baloldali, akkor ugyanezen eseményeket pozitív felhanggal tárják elé. Nem csapják be, hiszen választhat, azt a csatornát nézi, amelyiket akarja. Éppen csak a szájaíze szerint csócsálják meg a falatot, amelyet majd elfogyaszt.

A rádió és tévéállomások a nagy igyekezetükben odajutottak, hogy egyre több nemcsak tehermentes fogyasztásra alkalmas műsort gyártsanak, most már beleépítik a műsorokba a fogyasztó reakcióit is. Az otthon egyedül ülő hallgató vagy néző befogadói készségét azzal növelik, hogy a megfelelő helyen nevetést applikálnak a hanghatások közé, ha kell, taps hallatszik, ha kell felkiáltások. Nemcsak a megszokott és várt sablon szerint készül a műsor, még a hangulatot is mellékelik hozzá. A néző felismerheti a tapsban, a nevetésben, a beszólásokban saját előkészített hangulatát. Mikor először hallottam ilyen röhögős műsort, azt gondoltam, vége a dolognak, az emberek ezt úgysem fogadják el. Miért tűrné bárki is, hogy helyette a gép reagáljon? Miért engedné meg, hogy ne akkor mosolyodjon el, amikor ő akar, ne akkor tapsoljon, amikor kedve van? Tévedtem. A rádió és a tévé műsorai felkészítették már a fogyasztókat arra, hogy még ebben is ki legyenek szolgálva, még azon se kelljen gondolkodni, mikor, mire és hogyan reagáljanak. Igazi Lajhárország lakói lettek a fogyasztók, olyan kényelmesek, hogy már saját hangulatukat is a gépek produkálják. Amit én korlátozásnak, a hallgatói és nézői szabadság beszűkítésének tekinttem, hiszen valóban az, azt a fogyasztók kényelmesen hátradőlve bekapták, mint kacsa a legyet.

Ez persze tőlük függ. Nekem senki se parancsolja, hogy olyan műsort nézzek, amelyben érzelmileg terrorizálnak. Megfordítom a gombot, nincs többé röhögős műsor a szobában. Viszont én se parancsolhatok másoknak. Elég belepillantani a nézettségi statisztikába, a röhögős műsorok az élen járnak. És egyre több szerepel belőlük szinte minden állomás műsorán. Már azt várom, hogy a régen készült filmekbe és sorozatokba is beapplikálják a hangulatkeltő zajokat. Ahogy számítógéppel kiszínezik

a régi fekete-fehér technikával készült filmeket. Mert úgy szebb a nézők számára! Majd nézzük a Chaplin-gegeket és akkor fogunk nevetni, mikor a gépből felharsan a röhögés. Buster Keaton megszólal a nézők kényelme kedvéért. Ha bejön egy ügyetlen mozdulata, füttyül a beépített hang, a röhögés után gyér taps hallatszik.

Beleborzongok a lehetőségbe. De technikailag kivitelezhető. És a tévéállomások már átvették a hatalmat a nézők lelke felett. Ahogy akkor röhögtetik meg, amikor a rendező eldöntötte, hogy alkalmas rá a pillanat, ugyanúgy akkor fogják sírásra bírni, amikor arra alkalmasnak látják az időt. Soha több önkéntes szellemi rabszolga nem élt a földön, mint a jelenben. Teljesen alávetik magukat a hatalmas tévéállomások urainak, csak gondolkodni ne kelljen semmiről. Mintha egyre több ember félne szembenézni a valósággal. Mintha az annyit hangoztatott emberi függetlenség a semmibe oszlana. Mintha az volna a többség célja, valaki vegye le róla az önálló döntés kínját.

Halljuk a tévéből, mikor kell röhögni, röhögjünk, mint a fakutya mi is?

AZ ÉLET MINT ABSZTRAKCIÓ

Pszichológiai szemlélődés a tudomány határterületein

Vannak kérdések, amelyekre minden ember megpróbál választ keresni magában. Ezek általában olyan kérdések, amelyeket naponta néha többször újra kell gondolnunk, anélkül, hogy megnyugtató választ találnánk rájuk. Mi az ember? Mi a lélek? Miért vagyunk a világon? Mivé válunk? Hagyunk-e magunk után valamilyen nyomot?

A tudomány legjobb meglátása szerint az ember ez idő tájt céltalanul és értelmetlenül bolyong a világban. Többnyire magányos, állandóan szorong, nem érzi jól magát. Rossz közérzetén nem segít sem a bőség, sem a jólét. Ellenkezőleg, az életszínvonal emelkedésével, a tömegkultúra eluralkodásával mind többen válnak az alkohol és a kábítószer rabjává, s egyre nő az öngyilkosok száma.

A szegény ember számára a nélkülözés jelenti a legfőbb gondot, nem ér rá a lelki életével foglalkozni. Az alapvető egzisztenciális kérdések megoldásával viszont óhatatlanul előtérbe kerülnek ezek a nyugtalanító kérdések: igen, élni, de minek? Mi értelme és célja van az egésznek?

AZ ÉLET CÉLJA ÉS ÉRTELME

Azzal a kérdéssel, hogy mi az élet célja és értelme, általában nem szívesen foglalkozunk. Az önmagukat sanyargató emberek persze számtalanszor felvetették ezt a kérdést maguknak, anélkül hogy megnyugtató választ találtak volna rá. Némelyek szerint talán nincs is rá megnyugtató válasz. Mi több: lehetséges, hogy az emberi életnek nincs is semmi értelme és célja. Ahogyan az állatok és növények életének céljáról és értelméről sem beszélhetünk, úgy az emberi életnek sem tulajdonítható immanens, önmagában vett célja és értelme.

A tudomány és a filozófia sem jutott túlságosan messzire ezekben a kérdésekben. Nemcsak az emberré válás folyamata rejtélyes és bizony-

talán számunkra, de a lélekre és a tudatra vonatkozó ismereteink, vagy inkább feltételezéseink is meglehetősen absztraktak. Nem tudjuk, hol, hogyan és mikor vette kezdetét az ember emberré válása. Azt sem tudjuk, hogy milyen építőkövekből állunk: anyagiakból-e, ahogyan azt ma gondoljuk, vagy vannak a léleknek olyan dimenziói is, amelyeket a megszokott racionális gondolkodással megragadni még nem tudunk?

ÁLLAT ÉS EMBER

Az ember abban különbözik az állat- és növényvilágtól, hogy mint tudattal rendelkező lénynek módjában áll, hogy töprengjen ilyen felesleges kérdéseken. Maga döntheti el, mit tart élete céljának és értelmének. Mit vár az élettől? Mit akar elérni vele? Mit követel tőle?

Az ember és az állat között a legdöntőbb elvi különbség az, amit Benedetto István így fogalmaz meg: az állat az életét félti, az ember viszont a haláltól fél.¹

De bármennyire is fél az elmúlástól, ez a nyomasztó gond, és vele együtt az ember rendeltetésének kérdése, érdekes módon nem tartozik a tudomány tárgykörébe. A végső dologgal a bölcsélet, a művészet, a vallás foglalkozik, ami nem csökkenti, hanem ellenkezőleg, növeli a kérdéskör fontosságát és jelentőségét.

KEZDETEK

A korszerű tudományos feltevések szerint az ember sokáig egynek érzi magát a természeti és szellemi világgal. Az eszmélés, a világ különválása én-re és minden másra, ami nem én, az emberiség fejlődése során csakúgy, mint az egyed fejlődésében, bizonyos idő után következik be.

Nem tudjuk, hol és hogyan, de egyszer csak bekövetkezik. Ahogyan megtanulunk járni, beszélni, egyszer csak ráeszmélünk, hogy létezőnk. A tudomány önkonstatálásnak és önreflexiónak nevezi ezt a pillanatot. Ennek az új képességnek a birtokában aztán megpróbáljuk elhelyezni magunkat a világban. Folyamatosan értékeljük helyzetünket és körülményeinket, és azonnal ítélkezünk is önmagunk és mások felett. Ezzel együtt ijesztő magány szakad ránk, amitől sohasem tudunk többé megszabadulni.

Állítólag ebben különbözünk az állat- és növényvilágtól. Ettől vagyunk a teremtés koronái. Szemben az állat- és növényvilággal, amely megmarad a kozmikus egység öntudatlanságában, az ember önnön léte miatt örökös gondban van.

A kutya is, az ember is fél. Ám az ember tudja is, hogy fél – olvastam valahol a szakma egyik kiváló képviselőjének az ide vonatkozó

fejtegetéseit. – Ha a kutya fél, elszalad, a félelme elmúlik, s részéről ez a történés befejeződik. Az ember azonban rossz néven veheti magától saját gyávaságát, szenvedhet, lelkiismeret-furdalást érezhet miatta. Ez már reflexió önmagára – szól a tudományos érvelés. Az érvelés azonban sántít. Van olyan kutya, amelyik elszalad, és van olyan, amelyik megharap. Némely kutya, miután elszalad, esetleg rossz néven veszi saját gyávaságát, szenvedhet, sőt visszatérhet a tett színhelyére és elkergetheti a támadót. Gyakran előfordul, hogy a kutya is, az ember is, első ijedtében megugrik, ám aztán annál elszántabbá válik.

Sántít az önreflexióra való hivatkozás is, amely túlzottan felfuvalkodottá teszi az embert. Nézzünk egyszer a kutya szemébe, hányféle érzésről árulkodik. Az, aki nem ismeri fel benne a hűség, a harag, a szomorúság, a gyanakvás, az öröm és szeretet jeleit, nemcsak az állatvilág ismeretében, de az önkonstatálás terén sem juthatott még túl messzire.

A LÉLEK FORMÁI

Az a kép, amit önmagunkról alkotunk, mindig azonos a világról alkotott felfogásunkkal. A lélek a természet világának a tükröződése bennünk. A lélek történései – a létezés élménye, megélése. Ez az élmény, érthetően, mindig konkrét, egyedi, és időhöz, a múltó pillanathoz kötött.

Egynek érzi magát az ember a természeti és szellemi világgal vagy sem, a lélek mindenben formát ölthet: egy tágas kertben, a piroscserepes háztetőken, az esti harangszóban, egy csokor virágban, a székesegyházak ornamentikájában, egy aranyszínű fényképkeretben, a magabiztos előadóművészen, a könyvekben, a városi élet forgatagában, a filozófiai rendszerekben, egy elnyűtt esőkabátban, az ápolatlan külsőben, elkoszolódott lépcsőházakban, bűzös mellékhelyiségekben.

Robog a vonat velünk. Kitekintve az ablakon házak, fák, megművelt földek maradnak el mellettünk. Szembe velünk autók jönnek a vasút melletti úton. Első pillanatra csak tájat látunk, mélyebben elmerülve a látottakban már emberi munkát. Valójában azonban szinte sosem jut el a szemléletünk olyan mélységig, hogy a látottak mögött az emberi viszonyok szilárd hálózatát lássa. Azt, hogy emberek leheltek „lelket” a földre, az ő kezeik művelték meg, adtak formát, tartalmat, értelmet neki. Ha úgy tetszik, szellemet vittek, lelket leheltek abba az anyagtömegbe, ami körülvesz bennünket. Ilyenformán a bennünket körülvevő világ már étellel telített, emberivé formált (bár korántsem mindig emberséges) világ.

A lélek mindenütt és mindenben a szemünk elé tárul. Érzékelhetően jelen van a tárgyi világ elrendeződésében, az emberek viselkedésében és

gondolkodásmódjában, világnézetében. Ettől érezzük magunkat otthonosan valahol, vagy éppen idegennek.

Mindenkori lelkiállapotunk az emberi szellem önismerete, pillanynyi önarcképe, önmegélése. Ez az önmegismerés, önarckép, önmegélés teljességgel azonos a világról alkotott képpel. Azt is mondhatnánk, hogy a természet szólal meg az ember lelkével.

A végtelen világhorizontot a lélek teszi megragadhatatlanná és végtelenné, a létrejövő és tovatűnő pillanat teszi megfoghatatlanná és tűnékennyé. A lélek végtelen és kiterjedtség nélküli térben és időben. A kor és a kultúra kapcsolja a jelenhez, a gondolkodás, az ismeretek, a tárgyi világ az ittléthez. A művek, a képek, szobrok, textilek, érmék, grafikák az életörömet, a születés titkát, a Teremtő dicséretét zengik. A Teremtő ott van bennünk.

ÉLETELVEK

Az, hogy mit élünk meg boldogságnak és mit tragédiának, a kor szellemének és saját lelki beállítódásunknak a függvénye.

A modern kor emberét egyetlen életelv vezérli: az okos számvetés. Az a fajta észjárás, amely arra sarkall, hogy olcsón vegyen, és drágán adjon el a piacon mindent. Ez az evidensnek tartott életelv azonban a gyakorlatban nem érvényesül zökkenőmentesen. Inkább kivételszámba megy, mintsem tipikus lenne az emberek életszervezésére, döntéseire nézve. Közelebről szemügyre véve úgy tűnik, hogy sokkal inkább az értelmetlenségre beállítódott viselkedés jellemző az emberi életvitelre, mintsem ez racionálisnak mondott életelv.

Az élet nem a gazdaságosságra való törekvés felfelé ívelő pályája, hanem inkább az abszurdításoké. A kiszámíthatatlanságé. Mintha az emberi természetnek inkább megfelelné az ésszerűtlenség, az értelmetlen hazardírozás, a pazarlás, az értelmetlen és haszontalan passziók, a terméketlen időtöltés, az öncélú megismerés és tevékenység.

Az ember inkább kiszolgáltatottságban, semmint szabadságban éli életét. Nem vagyunk tisztában vele, hogy a világ napi „újraateremtése” folytán mikor, mi ölt bennünk testet (és lelket). Milyen missziós területté válik életünk? Mit vállalunk fel? Milyen értékeket, célokat képviselünk?

A CÉLOKRÓL

A fontos az, hogy szívünk szerint cselekedjünk, s mindig minden tőlünk telhetőt megtegyünk. Nem valamely cél elérése a legfontosabb, hiszen annak elérése nem is tesz igazán boldoggá bennünket. Minden napra új nap következik, s ahhoz, hogy jól érezzük magunkat a világban, minden cél után új célt kell magunk elé tűznünk.

Az emberek számára életüknek csak akkor van értelme, ha feláldozzák valamiért. A hívő embereknél ez a feladat szinte önmagától megoldódik, amikor életüket Isten szolgálatába bocsátják. A vallással hadilábon állóknál valamelyest bonyolultabb a helyzet.

Lelki megnyugvásuk (boldogságuk?) érdekében ők is arra kényszerülnek, hogy feláldozzák valamire életüket. És fel is áldozzák: a tudománynak, művészetnek, szerelemnek, barátságának, családjuknak, nemzetüknek, hazájuknak, elveiknek, a pénznek, hatalomnak, hírnévnek. Ki, minek. Törékeny ágba kapaszkodunk valamennyien. Hamvas Béla szerint azok a legszerencsétlenebbek, akik valamilyen elvek megvalósulásában látják életük célját és értelmét: a hazáért, a haladásért, az emberiségért, a szabadságért, a humanizmusért sanyargatják magukat és másokat. Mindezek csak „hitvány szurrogátumok”, mondja. Lehetséges, hogy igaza van, de végső soron mi nem az?

A NYOM

Mindannyian arra törekszünk, hogy valamilyen nyomot hagyjunk magunk után. Kisebb vagy nagyobb nyomokat, tartósabbakat és mulandóbbakat. A végeredmény nem rajtunk múlik. Nem az lesz a fontos, amit akarunk, amit szándékosan teszünk, vagy mondunk, hanem ami megmarad utánunk: a mások életén hagyott nyom. A nagyság, a maradandóság nem feltétlenül a mi szándékunkban, erőfeszítésünkben rejlik, nem feltétlenül abban az üzenetben, amit mondani akarunk, vagy ahogyan mondjuk, hanem abban, hogy milyen nyomot hagyunk vele magunk után.

Lehet, hogy így van, lehet hogy nem. Kétségtelen, hogy önmagában véve a mi szándékunk, akaratunk, megfelelni akarásunk, erőfeszítésünk, teljesítményünk nem sokat ér, ha azzal nem sok vizet zavarunk magunk körül, nem befolyásoljuk vele mások életét. Mindemellett a hírnév, az emberi nagyság jobbára a szerencse dolga, annak függvénye, hogy a sokféle törekvésből, erőfeszítésből mit tartanak fontosnak a későbbi generációk. Ezt nem lehet előre tudni. Azt viszont igen, hogy ha saját kortársainknak imponálunk, az ő kedvükben járunk, köztük vagyunk valakik, a jövőt már aligha fogjuk érdekelni. Így aztán nincs mit tenni, legjobb, ha azt tesszük, amit a szívünk diktál. A többi már nem ránk tartozik.

MŰVEK

Lehetséges, hogy szerencsétlen dolog elvekhez kötni életünket. A semmi ágába kapaszkodunk, ha a hazáért, a haladásért, az emberiségért, a szabadságért, a humanizmusért sanyargatjuk magunkat és másokat. De vajon megtérül-e a művekbe bevitt szellemi energia? Van-e valami-

lyen hasznosítható hozadéka azon kívül, hogy a művek megírása idején valamivel elfoglaljuk, és fontosnak érezzük magunkat? Nem célszerűbb, ésszerűbb és hasznosabb-e mégis valamely cselekvés során kifejtett szellemi energia? Melyik szolgálja jobban a társadalmi haladást? A kérdés persze félrevezető és megtévesztő, mert azt sugallja, hogy a társadalomba fektetett energia eleve hasznos és értelmes. Mintha a társadalomnak lenne értelme, célja és nem az embereknek.

Aki az egész világ sorsát a szíven viseli, az gyakran semmiféle érzelemmel sem viseltetik szomszédai iránt. Mi több, a világot megváltó nagy tervek mögött rendszerint a közvetlen környezettel való összeférhetetlenség munkál.

Lehet, hogy így van. Másfelől viszont, ahogyan Rousseau mondja, a könyvek csak az emberi eszelősség megörökítésére szolgálnak. A lényeges dolog, nem könyveket, bölcséleti műveket írni, hanem jól tenni. Nem jól beszélni, hanem jól cselekedni. És ehhez nincs szükségünk bölcsesetre, könyvekre, elég a szívünk szavára hallgatni.

Vörösmarty Mihály Gondolatok a könyvtárban című verse hasonló gondolatokat vet fel, azzal, hogy Vörösmarty bizakodóbb egy kicsit.

„De hát ledöntsük, amit ezredek, / Ész napvilága mellett dolgozának? / Óh nem nem! A mit mondtam fájdalom volt, ... És mégis-mégis fáradozni kell...”

Persze nehéz az ideológiák világából kilépni, és büntetlenül nem is nagyon lehet megtenni. Pedig a kollektív igazságok, a társadalmi világképek csupán vágyálmok, mesék, amelyeket valahányszor megpróbáltak valóra váltani, csúfot űzött az élet belőlük.

MÍTOSZOK

Minden feltevés, magyarázat, általánosítás, amely túllép a tapasztalatvilágunkon, mítosznak tekinthető. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy a mitikus világ mennyire szakad el a valóságtól. A tapasztalati világtól való legcsekélyebb elvonatkoztatás ugyanazt a szerepet tölti be, mint a legmerészebb elrugaszkodás. Tapasztalati világunkon túl egy mitikus világba visz bennünket, hogy általa értelmet és célt nyerjen mindennapi küzdelmünk és földi létünk.

Korunk tudományos ismeretei szerint a mítoszok a valóságtól való elszakadást jelentik. Azt állítják, hogy a mítoszvilágnak semmi köze a valósághoz. És hogy a valóságtól való elszakadás nem normális jelenség, ami a pszichopatológia területére tartozik.

Csakhogy létezik-e a valóságtól való elszakadás nélküli gondolkodás, tudás? Nem tekinthető mítosznak maga a tudomány is?

Sem az embert körülvevő valóságot, sem magát az embert nem vagyunk képesek úgy megmagyarázni, hogy a tudományos magyarázatról bizonyos idő múlva ne derülne ki, hogy mítoszok voltak csupán. Vég-ső és egyedül érvényes magyarázatok nincsenek. Minden átfogó és az örökérvényűség igényével fellépő magyarázat eleve kudarcra van ítélve. Legfeljebb egy adott korban hihető magyarázatok léteznek, amelyek idő-vel átadják helyüket más magyarázatoknak.

A természet- és társadalomtudomány története egyaránt felfogható az emberi gondolkodás fejlődésének, és az egyedül érvényes magyará-zatra való törekvés kudarc-történetének. A tudomány sem tesz egyebet, mint megpróbál valamilyen valóságképet, víziót varázsolni elénk. De ez sem egyéb varázslatnál, vak tapogatózásnál. A tudomány célja sem más, mint a mítoszé: az uralkodó értékrendszernek megfelelően megpróbál az ember számára biztonságérzetet nyújtani.

Hol van akkor a megoldás? – kérdezhetnénk. Hogyan egyeztethető a tűzhely melege iránti igény, a mitikus valóság iránti igény a racionális gondolkodás igényével?

ADALÉKOK AZ ÖNGYILKOSSÁGHOZ

Ésszerű-e az élet (és önmagunk) elviselését segítő illúziók széttörése? Nem lehetséges, hogy az öngyilkosság titkát kutatók olyasmit keresnek, amivel maguk nem mernek, vagy nem akarnak szembenézni? A kutatók azt remélik, hogy a titok nyomába szegődve feltétlenül valamilyen pozitív értékeket tárnak fel. Olyan tudásra, ismeretre tesznek szert, ami a javun-kat szolgálja. De mi van akkor, ha az öngyilkosság esetében történetesen nem a titkok feltárása, hanem ellenkezőleg, valamilyen rögeszménk, a hamis tudat, mi több: a módszeres önbecsapás szolgálja javunkat?

Biztos-e, hogy mindig, minden esetben az igazság keresése, és nem a valóság előli menekvés, viszi a világot előbbre? Akarjuk-e tudni az igazságot minden esetben? Akkor is, ha ezáltal kioltjuk éltető hitünket, a jövőbe vetett reményünket?

Válaszoljunk őszintén: élhetünk-e hit nélkül? Élhetünk-e mese nél-kül? Az illúziók hamissága nélkül? Kívánunk-e a magunk számára egy olyan hideg fényben ragyogó világot, amelyben nincs az elcsigázott lélek számára pihentető árnyék, ahol nem lehet elbújni az élet értelmetlensége elől?

Az élet csak azért elfogadható az ember számára, mert álmokat lehet szőni, terveket lehet kovácsolni, hinni lehet a megvalósíthatatlan álmok-ban, az élet értelmében, az üdvözülésben, az öröklétben. Ha hinni lehet a mesevilágban.

MESEVILÁG

Tudunk-e mese nélkül élni? Mennyit fáradozunk azon, hogy már gyermekkorban egy csodálatos (vagy elviselhető) világot álmodjunk magunk köré. A külső valóság szerint mindez önámítás, vágyálom, látomás, kegyes csalás. A belső valóság szerint létszükséglet: az élet értelme.

Nemcsak az a mese, amely hegyek között élő manókról szól, varázslókról, jótékony tündéerekről, tűzokádó sárkányokról, ártatlan angyalokról, gonosz boszorkányokról, ördögökről, királyfiról és királylányról. Az is mese, hogy az emberek egyenlők, hogy van társadalmi igazságosság, hogy Isten mindent lát, hogy a végén a jók elnyerik jutalmukat, a gonoszok meg a pokolra kerülnek.

Nem az a kérdés, hogy lehet-e, szabad-e magunkat álomvilágba ringatni, hanem az, hogy beérjük-e azokkal a mesékkel (világképekkel), amelyekkel az adott kor és társadalom áztat bennünket? Megtaláljuk-e a magunk helyét ebben a mesében? Annak is, aki nagy nyomorban él, és annak is, aki jólétben él, szüksége van a mesére. A nagy művészeknek is. Bach például meg volt győződve arról, hogy zenei szerzeményei Isten üzenetei.

Mindegy, hogy miben hiszünk. Aki jól érzi magát abban a gondolkörben, amely az anyag és energiamozgás örök törvényein alapszik, megoldotta a kérdést. Aki ridegnek találja ezt a világot, nem találja fel magát benne, az benépesíti angyalokkal, ördögökkel, kárhozattal és üdvösséggel. Annak, akit még így is gyakran fog el a pánik, és rémülten érzi kihúlni a szívét, ennél is többre van szüksége: lángoló szerelemre, szenvedélyre, nagy tettekre, kihívásokra, próbatétekre, erőfeszítésre...

Legjobb lenne, ha képzeletével ki-kí saját magára szabott, kedve szerinti világot varázsolna maga köré. Mennyi boldog ember élne a földön. Álmaink, vágyaink, gondolataink azonban rendszerint nem a miéink. Mindent készen kapunk. Megtanítják nekünk, fejünkbe sulykolják, hogy miről miként vélekedjünk, milyen világban élünk, mit kell tennünk, stb.

A SEMMI

Minden emberben ott lapul a félelem, hogy az illúziók egyszer szertefoszlanak, a díszlet lehullik, a felszín egy magányos pillanatban lehámlik, és kiderül, hogy a felszín, a díszletek mögött nincs semmi. Hogy az igazi valóság maga a *semmi*.

A gondolatok, a művek, az intézmények, tervek, szerelmek mind azokból az ösztönökből sarjadnak, hogy valamibe megkapaszkodjunk. Minden csak menekvés az elől az önmésztő érzés elől, hogy a felszín mögött nincs semmi.

Lehetetlen, hogy semmivel ne áltassuk magunkat. Gyávák vagyunk a valóság felismeréséhez, ezért mindannyian eszményhez menekülünk. A leggyakoribb példája ennek az, ahogyan az ember megpróbálja becsapni magát a megváltás reményével.

Ahhoz, hogy igen-t tudjunk mondani az életre, a szenvedésre, a bizonytalanságra, az otthontalanságra, az egyedüllétre, ahhoz, hogy le-szerelhessük, megszeliíthessük vad, alkalmasint gyilkos ösztöneinket, a hús-vér lényünkéből fakadó szükségleteket és szenvedélyeket, azonosulnunk kell bizonyos mintákkal, normákkal, amelyek ellenében hitünk szerint valamilyen értelemre, teljes életre teszünk szert.

Sokan azt tartják, hogy a megváltás a boldogtalanok hitegetése. Hogy a felvilágosult modern ember elfogadja az életet olyannak, amilyen. De mit jelent az, hogy elfogadni az életet olyannak, amilyen? Milyen az élet? Mi az, amit el kell fogadni? A szenvedést? Az idegenséget? A felesleges-séget?

Nem önáltatás-e saját érzéseinkről, gondolatainkról azt állítani, hogy azok felette állnak a másokat éltető hamis reményeken? De igen. Hamis remények és hamis ígéretek mozgalmi éltetnek valamennyiünket.

ISTEN

Az utolsó mentsvár mindig Isten. Istennel azonban korunk racionálisan gondolkodó embere úgy van, ahogyan Hamvas Béla vall magáról. Tudja, hogy ezt a szót, Isten, ki sem szabad ejtenie. Szentségtörésnek érezi. Szó sincs arról, hogy tagadná Isten létezését, de a vele való kapcsolatot nem a templomban keresi, s főként nem egyházi imákon keresztül. Ennél sokkal személyesebb, bensőségebb, közvetlenebb, ugyanakkor sokkal megfoghatatlanabb ez a kapcsolat. Valahányszor nagyon szorult helyzetbe kerülünk, hozzá fordulunk, hogy legyen segítségünkre. Néha nem is saját magunk számára kérünk segítséget, hanem a hozzánk közel állók részére, amikor úgy érezzük, hogy szükségünk van erre a segítségre.

A keresztény hagyományokon alapuló nyugati kultúrában istentagadásra csak nagyon kevesen képesek. Hamvas Béla szerint azok is hisznek Istenben, csak rettenetesen félnek tőle. Olyannyira félnek, hogy félelmükben megtagadják. Azt gondolják, ha tagadják Isten létezését, nem fognak többet félni tőle. Ehelyett azonban még jobban félnek...

Az istentagadókat általában utálják az emberek. Nem azért, mert tagadják Istent, hanem mert pökhendiek, szívtelenek, fennhéjázóak, elbizakodott emberek, akiktől idegen mindenféle részvét, alázat és szeretet. A kommunizmus évtizedei alatt mindezt megtapasztalhattuk.

Kérdés persze, hogy pontosan fogalmazunk-e, amikor azt állítjuk, hogy az ateisták tagadják Isten létezését. Vagyis tudják, hogy van Isten, de mégis nemet mondanak rá. Hátha valamilyen fogyatékosággal állunk szemben. Ha Isten az alázatban és a szeretetben jelenik meg, a szívtelen, alázatra és szeretetre képtelen emberek számára azért nem létezik, mert ezek az emberi tulajdonságok hiányoznak belőlük. A színvakot hiába győzködjük a színek létezéséről és szépségéről, ha nem képes érzékelni őket. A süketeknek hiába áradozunk a zene varázslatáról, ha semmiféle hangra nem rezdül a lelkük. Hátha éppen ebben rejlik a dolgok lényege: Isten számunkra való létezésében. Van olyan személy, akinek a számára létezik, és van, akinek a számára nem. Ami nemcsak Istennel kapcsolatban áll fenn, hanem egymás megértésének az egészére jellemző.

KOMMUNIKÁCIÓS ZAVAR

Egymás kölcsönös meg nem értése miatt folyamatos kommunikációs zavarban szenvedünk. Nincs az a gondolatunk, amit maradéktalanul meg tudnánk osztani másokkal. Felöltik bennünk valami, amit megpróbálunk szavakba önteni. Ám jószerevel még el sem hangzik az első mondat a szánkából, máris érezzük, hogy nem egészen azt gondoljuk, amit mondtunk, ezért gondolatunkat megpróbáljuk pontosítani. Belevágunk egy újabb mondókába, de az sem fedti pontosan azt, amit mondani akartunk. Egyik mondat követi a másikat, egyre szójuk a szavak hálóját, anélkül, hogy a bennünk motoszkáló gondolatot sikerülne precízen körülhatárolni és megosztani másokkal.

Ahhoz, hogy maradéktalanul elmondjuk azt, ami bennünk történik, amit gondolunk és érzünk, nem egy, de száz mondat sem elégséges. Miközben megpróbáljuk szavakba önteni azt, ami bennünk megfogalmazódott, új gondolatok kapcsolódnak hozzájuk, amelyek az új mondatok hátán mind távolabb visznek bennünket attól a pillanattól, amelyben az élet ilyen vagy olyan gondolati formát öltött bennünk.

A közlés sikertelenségének nemcsak az az oka, hogy beszéd közben nincs időnk a megfelelő szavak keresgélésére és gondos összefűzésére, hanem megfogantatása pillanatában rendszerint maga a gondolat sem eléggé világos és konkrét bennünk. Nem is lehet az, hiszen a gondolat csipetnyi ízelítő csupán személyes életünk gazdag eseményvilágából. Ott van mögötte kimondatlanul testi és lelki állapotunk, a kor, amelyben élünk, a nyelv, amelyen beszélünk, a tér és idő dimenziói, a társadalmi beágyazottságunk, hitünk, szokásaink, de az is, hogy mit ettünk, kivel találkoztunk, mivel foglalkoztunk megszólalásunk előtt.

Mindent, amit gondolunk, testünk és lelkünk egészével gondoljuk. Lehetséges-e ilyenformán lelkünk bármely rezdülését szavakkal megragadni és híven visszaadni? Lehet-e az agyműködés pillanatnyi állapotáról számot adni? Híven tolmácsolható-e az, amit idegszálainkkal, génjeinkkel, kulturális gyökereinkkel, érzékelő csápjainkkal, vérereinkkel pillanatnyilag érzékelünk? Mást sem teszünk egész életünkben, mint ezzel próbálkozunk.

Szerencsére mikor beszélünk, nem sokat töprengünk. Nem gondolunk rá, hogy milyen képtelenül nehéz feladatra vállalkozunk. Különben talán a felelősség súlya alatt meg se mernénk szólalni. Olykor talán jobb is lenne.

ALKALMI MÉLAKÓR

Nehéz a felkelés hideg és borús reggeleken. Jön néhány őszi esős nap, és az emberek szinte kilátástalan depresszióba esnek, elvesztik életkedvüket. Egyesek álmatlanságra panaszkodnak, mások a szokásosnál is többet alszanak, fáradtak, leverték, kedvetlenek. Hogyan lehetséges, mi a magyarázata annak, hogy egyik napról a másikra, sőt egyik órától a másikra ennyire meg tud változni a közérzetünk?

A jó teljesítményhez jó lelkiállapot szükséges. Ha rossz lelkiállapot mellett törekszünk jó teljesítményre, semmit sem sikerül elérni, csak még rosszabb lelkiállapotba kerülünk, ami tovább rontja teljesítményünket. Rossz érzelmi állapotban nem szabad nagy teljesítmények felmutatására törekednünk, mert ez csak növeli az önmagunkkal szembeni elégedetlenségünket.

A jó közérzet nem a kierőszakolt teljesítmény biztosítóka számunkra, hanem fordítva. A kiemelkedő teljesítmény a jó közérzet természetes velejárója. Kifejezetten rossz beidegződés bennünk, hogyha nem mennek jól a dolgok, megpróbálunk bekeményíteni, holott bizonyítani akarás helyett éppen ellazulásra van szükségünk. Kikapcsolódásra, átállásra, pozitív érzelmekre, jobb lelki és fizikai állapotra.

A feszültség, a görcsös állapot akadályozza a kiemelkedő teljesítmény létrehozását. Az idegesség különösen ellensége minden szárnyalásnak. Az idegességből, feszültségből származó hátrányt nem lehet többlet erőfeszítéssel ellensúlyozni, mert erre rámegegy az egészségségünk.

A kor szellemének megfelelően mindig eszményi teljesítmény-állapotot várunk el magunktól és másoktól. Jogtalanul és aaptalanul, hiszen az élet átlagos érzelmi állapotai csak átlagos teljesítményekre jogosítanak bennünket. Az eszményi teljesítményállapot, az ihlet, ritka órája éle-

tünknek. Nem lehetünk mindig csúcsmódban. Ha mindig nagy teljesítményekre törekszünk, elégedetlenné válunk, márpedig a feszült állapot nem kedvez a nagy teljesítményeknek. A nagy teljesítmények nem az erőfeszítésnek, hanem éppen a lélek tétlen nyugalmanak köszönhetőek. A lélek csendjének, békéjének és szabad mozgásterének.

AZ ÖNMEGÉLÉS SZÖVEGVÁLTOZATAI

Hangulatváltozásainktól függetlenül nagy gondot jelent, hogy szüntelenül újra kell értelmeznünk mindent. Minden nap, sokszor minden óra, néha akár egy perc múltán új nézőpontból látva, új értelmezési keretbe kell ágyazni mindent. Folyton egy rendkívül összetett gondolati játék szereplői vagyunk, ha ugyan játéknak lehet nevezni ezt a hiábavaló gyötrődést. Hiábavaló, hiszen az élet olyan árnyalatgazdag, a valóság olyan sokdimenziós, hogy sosem lehet a dolgok végére járni. Az eltérő nézőpontok, a tegnapi és a mai mesék, szempontok, értékek, szándékok, gondolatok nemcsak relativizálják, de olykor teljesen ki is oltják egymást. Az új gondolatok, megérzések, meglátások nemcsak gazdagítják, erősítik, csinosítják az épülő gondolatváracat, hanem le is rombolják. Néha úgy visz el mindent egy szeszélyes gondolat, mint a szél fuvallata a kártyavárat.

A megérteni próbált lét, személyes sorsunk társadalmi, politikai, kulturális körülményeinek folytonos elemzése, értelmezése, göngyölgetése a konkrét helyzet, az éppen átélt élmény rovására megy. A régi görögök állítólag elfogadták a pillanatot olyannak, amilyenek megélték. Mi ahelyett, hogy megélnénk a pillanatot, szétszedjük, értelmezni kezdjük azt, ami történik velünk, és körülöttünk. Aki pedig a pillanat értelmezésébe kezd, egy időben próbál jelen lenni múltban, jelenben és jövőben, az nincs sehol sem. Elveszti a pillanatot, legalábbis annak a varázsát.

El kellene fogadnunk, hogy minden pillanat újjászületés, és elmúlás is egyben. Felesleges az önmagunk folyamatosságával való vesződés. Önazonosságunknak ez a görcsös keresése. Nincs olyan struktúra bennünk, amely évtizedeken átívelve személyiségünk magvát, vagy keretét jelentené. Felesleges a pillanat tükrében ítélnünk magunk felett. Felesleges azzal gyötrődnünk, hogy magunkban mindent a helyére tegyünk. Nincsenek szilárd pontok, megbízható kapaszkodók. Nincsenek szent felismerések, gondolatok, érdekek, értékek, amelyek a múlt idő keretétől szolgálhatnának.

Ha magunkkal sem tudunk zöld ágra vergődni, micsoda elrugaszkodás kell ahhoz, hogy az emberiség megváltására vállalkozzunk. Hogy kölcsönösen előnyös és ésszerű megoldások kimunkálásán fáradozzunk.

Aki ma őszinte rokonszenvet táplál irántunk, az lehetséges, hogy holnap halálosan megsebez bennünket. Nem mindenki ugyanolyan gondolkodási sémák szerint mérlegel. Mi magunk sem. A pillanat, amikor úgy tűnik, hogy egyetértünk, csak addig tart, amíg tovább nem lépünk.

ÉLETTÖRTÉNET ÉS MEGSZÖVEGEZÉS

Minden pillanatban megváltozhat a látószög, amely egy fiktív teret teremt körénk. A tárgyak, a dolgok, az emberi kapcsolatok, minden elmozdul a helyéről egy kicsit. Az elmozdulás miatt elveszthetjük az ímént még biztos kapaszkodókat. A gondolatok elkuszálódhatnak, a belső monológ szövevényessé válik.

Életünk tegnap elkészült mérlegét ma már sutba vágthatjuk. Hiábavaló minden igyekevs, rá kell jönnünk, el kell fogadnunk, hogy az élet – és benne a mi személyes történetünk – egyetlen egységként nem tartható számon. Minden egyes helyzet újszerű értelmezést kíván. Vannak persze makacs fogalmak, ismeretek, szempontok, előítéletek, amelyek rányomják bélyegüket felfogásunkra, meseszövésünkre, s ennyiben fiktív valóságban lebegünk, hiszen hol vannak azok a konkrét viszonyok, hol van az az erőtér, amelyben azok a fogalmak, ismeretek, szempontok releváns tartalommal rendelkeztek. Elvben mindenki teljes szabadsággal rendelkezik sorsának megjelenítésére, gondolatainak és érzéseinek a kifejtésére, az élet sokszínűségének érzékeltetésére, az emberi kölcsönhatások és feszültségek személyes élettörténeté sűrítésére.

LÉTÉRTELMEZÉSEK

Az élet eseményeit mindenki valamilyen értelmesnek tűnő cselekménnyé, egy mégoly primitív mondanivalóval rendelkező mesévé igyekszik összegyűrni, megszövegezni.

Ez a mese szólhat arról, hogy az ember miként próbál eleget tenni a krisztusi tanításnak. De szólhat arról is, hogy a termelési viszonyok változásával miként változik az ember természetéhez és önmagához való viszonya. Ha elmondjuk az emberekkel élettörténetüket, a cselekményben benne foglaltatik a jelentés. A cselekvés szimbolizálja az életet.

Az emberek általában azzal ámitják magukat, hogy az ő felfogásuk közelebb áll a valósághoz, több igazságot tartalmaz, mint másoké. Ennek a „saját világnak” a felnagyítása is azt a célt szolgálja, hogy erősítsük magunkban fontosságtudatunkat. A nagy elmék és a kis emberek között nincs nagy eltérés ebben a vonatkozásban. Legfeljebb annyi, hogy az előbbiekre, ha már nevük és súlyuk van, azt mondjuk, hogy alkotnak, költenek, az egyszerű emberekre meg hogy álmodoznak, képzelődnek.

Pedig ami a képzelgést és álmodozást illeti, ebben a művészek és bölcselők vezetnek. Ha egy tudós koponya az ember nembeliségének a fejlődéséről és kiteljesedési folyamatáról beszél, az nemcsak normális, hanem megvilágosodás is. Ha azonban egy egyszerű ember azzal próbálja vizsgálni magát, hogy holta után föltámad, a tudós ezt badarságnak, mákonynak nevezi.

A művészek, tudósok, bölcselők néha szereptévesztésbe esnek. Isten helyébe képzelik magukat. Holott a dolguk ma is az, ami az őskori sámánoké. Nekik kell világosan megmagyarázniuk az adott kultúrában, hogy miben látják a dolog lényegét, miért érdemes és kell az adott körülmények között élni. Ez nem sikerül nekik, ha maguk is belevesznek az anyagi és szellemi elemzésbe, bonyolult vagy követhetetlen fejtegetéseik nyomán nem jön létre a „sokféleség egysége”, ami sokak számára látni engedi a kozmosz közömbösségét, s vele az emberi élet értelmetlenségét.

Az igazság kibontakozásának, előhívásának azt a célt kell szolgálnia, hogy a föld és a kozmosz teremtéstörténetét elfogadható keretbe ágyazza, amely az anyagi lét fagyos ürességét szépséges valósággá varázsolja. Aki nem ezt teszi, az nincs a helyén. Nem utat mutat, hanem önmagát keresi.

Talán nem véletlen, hogy a világ, a kozmosz görögül valami felékesítettséget is jelent. Vagyis az élet végigharcolásának feltétele, hogy a kozmoszt benépesítsük képzeletvilágunk termékeivel.

Sokszor úgy gondoljuk, hogy a létezés értelme el van rejtve előlünk, amire rá kell jönnünk. Ebben a hitben élnek a művészek is, akik műveikben bukkannak rá a lét lényegére, holott arról van szó, hogy ők is attól az érzéstől és gondoltól menekülnek, amitől minden ember. A zord világ könyörtelenül szembesíti őket életük értelmetlenségével.

Lehet, hogy sokak számára Van Gogh festménye a „fény felragyogása”, az igazság megnyilvánulása, ez azonban csak a művészet fénye és igazsága, amelynek éltető hatása kevesek számára is csak szűk pillanatokra korlátozódik. Az alföldi parasztember fejében ugyanez a gondolat motoszkál, miközben odadob a jászolba valamit a jószágnak, és körülnéz a tanyán, amelyre lassan rászáll a téli éjszaka.

Minden új léthelyzet más magyarázatot igényel. Így az élet szüntelenül megkérdőjelezi azokat az értékeket, amelyeket a művészek, vagy mondjuk így: a szellem emberei teremtenek. Az idő múlásával, társadalmi helyzetünk romlásával minden korábbinál bonyolultabb, nyomasztóbb léthelyzetbe kerülünk, amelyek értelmezésére (elfogadására) nincsenek kész receptek.

Ott, ahol az élet súlyos ellentétéktől terhelt, ahol az emberek nem képesek saját életük értelemadásának feladatával megküzdeni, sok az öngyilkos és a lelki beteg. Ahol elvékonyodik az éltető szellemi közeg, ott rászakad az ég az emberekre.

A közösségi élet összekötő és éltető kovásza adott társadalmon belül nem egyformán oszlik el. Az utca kövezetén alvó ember számára a szépség és a jó mást jelent, mint a sikeres üzletember számára. A törvények mást jelentenek annak, akit a rendelkezésekkel kifosztanak, és mást annak, aki ezáltal lesz gazdagabb. Az élet értelmét és célszerűségét illetően mind a kettő belső monológokat folytat magában, ezek a belső monológok azonban más-más teremtéstörténetről szólnak.

Azt a szerepet, hogy megmondják, mi az üdvözítő valamennyiünk számára, a szellem emberei sohasem tudták teljes egészében betölteni. Akkor sem, amikor az egyház befolyása erős volt. Ezt tanúsítják a bibliamagyarázatok is.

A PILLANAT GYÚJTÓPONTJÁBAN

Az élet egyes pillanatai hasonlóak a lencse fókuszához, amely egy pontba gyűjti össze a fénysugarakat. Éber tudatállapotban folyamatosan értelmezzük, értékeljük, összegezzük helyzetünket, életünket, önmagunkat. Az értékelés és összegezés mindig az adott pillanat fókuszpontjából történik, amely a lencséhez hasonlóan torzít: nagyít, vagy kicsinyít, bizonyos dolgokat, részleteket kiemel, láthatóbbá tesz, más dolgok, részletek mellékessé, jelentéktelenné válnak. Egyszóval az arányok változnak, a hangsúlyok eltolódnak.

Ezzel a hangsúlyeltolódással, szemléletváltással nemcsak új megvilágításba kerülnek előttünk a dolgok, hanem *jelentős energiát* is mobilizálhatunk. Ahogyan a lencse fókuszpontjában összegyűlt napsugarak képesek lángra lobbantani a gyúlékony anyagot, az életben vannak pillanatok, amelyek bennünket is tűzbe hoznak, nagy tettekre sarkallnak.

Életünk minden pillanata összegezése, sűrítménnye élettapasztalatlunknak. És mivel mindannyian sok-sok egymásba fonódó élettörténet ötvözetei vagyunk, ahogy génjeinkben őseink génjei kombinálódnak, akképpen lelkületünkben is a múlt folyománya vagyunk, pszichikumunkkal az emberiség történelmére és a bennünket körülvevő anyagi és szellemi kultúrára reflektálunk. A magunkra eszmélés pillanataiban tudatunk felvillant valamit felmenő őseink hagyatékából és a bennünket körülvevő valóságból, hogy aztán minden újra elkuszálódjék.

A SORS ÉRTELMEZÉSE

Egy reggel esetleg rádöbbenünk arra, hogy az élet, ahogyan eddig láttuk, puszta illúzió volt. Azok a védőfalak, amelyekkel körülbástyáztuk magunkat, összeomlottak. Az értékek, amelyekkel áltattuk magunkat, amelyek értelmet adtak törekvéseinknek, szertefoszlottak.

„Hamlet például boldog ifjú herceg volt, életének virágjában, vonzó volt és briliáns elme, anyjának és apjának szemefénye, az udvar szerett hercege. Hűséges barátok társa, a szépséges Ophélia szerelme: a szó szoros értelmében egy nagyszerű világ középpontjában érezhette magát. Élete már-már az emberi boldogságnak, az emberlét nagyszerűségének szimbólumává vált. Majd hirtelen, egy szempillantás alatt, a harmóniának ez a csillogó vagy talmi építménye összeomlott. És Hamlet a bűn és az árulás, a vérfertőzés és a halál iszonyatos világába zuhant bele. Egy világba, amelyben nincs harmónia, és nincs értelem, nincs szerelem, és nincs illendőség: amelyben a feleségek megmérgezik férjüket, a barátok megölik, a szerelmesek elárulják társaikat. Idegen és ellenséges világban találja magát, amely ellen nem tud védekezni, és amely végül elpusztítja” – írja Hankiss Elemér.² Ha nem is ilyen drámai formában, de életünk folyamán ez a történet mindnyájunkkal meggesik. Van, akivel többször is.

Valahányszor bajba kerülünk, vagy összecsapnak a hullámok fölötünk, életünknek mindig döntően fontos állomásához érkezünk. Valójában létezésünk minden pillanata egyaránt fontos, de – elfásultságunk, közönyünk, felszínességünk miatt – rendkívüli esemény kell ahhoz, hogy ez tudatossá váljék bennünk. A baj, a betegség, a fájdalom, a veszteség ráz fel és döbbsen rá bennünket végességünkre.

FÉLELEM

A keresztény kultúrában a halál nem a végleges befejeződést, hanem a lét más állapotát, a megújulásra, feltámadásra való várakozást jelenti. Sokak számára ez a keserű önvigasztalódás sem adatik meg. Azok félnek, de legalább nem tétlenkednek. A bölcs ember tevékenysége a halálra való előkészület, mondja Platón. Az életérzésnek ez a halálra irányuló orientálódása fokozza az életerő helyes felhasználását. Enélkül hiányzik az emberből az odaadás elszántsága, amelynek köszönhetően szolgálni, nélkülözni, nagy tetteket véghez vinni és önmagát feláldozni kész.

A halálfélelem elfojtása miatt a modern kor embere szinte mindentől fél. Fél a magánytól, az emberektől, az állatoktól, a sötétségtől, a természettől, a hatalomtól, a közszerepléstől, a döntéstől, a véleménynyilvánítástól, a cselekvéstől. Fél mindentől, amit nem ismer, amivel szemben kiszolgáltatottnak érzi magát.

A félelemkondicionálást illetően azonban igen nagy aránytalanságok figyelhetők meg a valós veszélyt illetően. A családi és társadalmi környezet a személyiséget a maga sajátos látószögén keresztül készíti fel az életre, ami nem mindenben felel meg az egészséges élet követelményeinek, és nem tesz megfelelően védetté, előrelátóvá az életünket fenyegető valós veszélyekkel szemben.

Tele vagyunk félelemmel, de többnyire nem attól, amitől félünk kellene. A halálteki statisztika tükrében látható, hogy a nevelés bizonyos értelemben vakká tesz bennünket a valós kockázati tényezőkkel szemben. Az a személy, aki a póktól retteg, nem mindig képes felmérni a gyors-hajtással járó veszélyt. A dohányzás megannyi félelemforrásnál nagyobb kockázatot jelent az emberek egészségére nézve, mégis fittyet hánynak minden figyelmeztetésre.

A félelem kompenzálásaként kialakult az energikus emberélet eszméje. Ez olyan ösérzések szabad megjelenítését jelenti, mint a kegyetlenség, a feszültség, a veszélykeresés, az erőszakos cselekedet, a büntetés, a győzelem, a diadal, az ellenfél megsemmisítése.

A nyugati kulturális minták szerint ezek az érzések keltik fel az örömet, a boldogság érzését az emberben. Ez az irányultság végsőkéig leegyszerűsített, a primitív ember számára is élvezhetővé tett formában ott van az idegfeszítő tévéfilmekben, a piff-puff mozidramákban, a közutakon való esztelen száguldásban, a zabolátlan viselkedésben.

Ezek az érzések persze ott szunnyadnak minden tettvágytól fűtött egyén lelke mélyén, akinek az élete cselekményszegény. És minthogy a mindennapjaik unalmas egyhangúságát nem zavarják meg izgalmas események, szívesen azonosulnak a tévéfilmek hőseivel.

BŰN ÉS BŰNTUDAT

Életünk folyamatos célokból és azok megvalósítására irányuló cselekvéssorozatból áll. Ez olykor törvényekbe ütközik. Törvénybe ütköző cselekedeteink néha véletlenek, a tájékozatlanság, naivitás, vagy pillanatnyi rövidzárlat következményei, többnyire azonban tudatosak és akaratlagosak. A belső harmónia szempontjából a kérdés nem az, hogy az adott politikai relációban a hivatalos jogalkotás mit tart törvényesnek vagy törvénytelennek. Olyan törvényt is lehet hozni – és melyik hatalom nem hoz ilyeneket? –, amelyek ellen tiltakozik a lelkiismeretünk (lásd: kommunizmus, rablókapitalizmus), vagy amelyek ellenkeznek szokásainkkal, szükségleteinkkel, következésképp bizonyára megszegjük őket. A gond ott kezdődik, amikor az ember létszükségleteinek, motiváltságának megfelelő törvények megszegésére vállalkozik, azaz saját lelkiismerete ellen cselekszik.

Az ember nem tud mindig tökéletesen viselkedni, dönteni, cselekedni, megszólalni, szerepelni. Nem tud tökéletes lenni. Nem tud a vele szemben megfogalmazódó különböző követelményeknek, igényeknek, elvárásoknak maradéktalanul eleget tenni. Nem képes mindig a tőle telhető legjobbat cselekedni. Így hát sok ember kénytelen bűnös útra térni. Bűnt

követnek el családjuk ellen, önmaguk ellen, egészségük ellen, szomszédai ellen, a törvény ellen, legfőképpen azonban Isten ellen.

Az üzleti csalás, hamis adóbevallás, vámkihágás, iskolai puskázás, mellébeszélés, elhallgatás, hazudozás nehéz terhét cipelve lelkünkön próbálunk meg a jó útra visszatérni, mások szeretetére és megbecsülésére méltóak lenni.

A modern társadalmakban, amelyekből a közösségi érzés hiányzik, az irigységből és hatalomvágyból fakadó bűnnel való szakítás nem valószínűsíthető meg. Napjainkban ez az emberi civilizáció legfőbb mozgatórugója és egyben legsebezhetőbb pontja.

ÉP TEST, ÉP LÉLEK?

Hamvas Béla szerint a lélek nem olyan, mint a test. „Ha valaki csonka lábbal, süketnémán születik, vagy életében nyomorékká lesz, azon emberi hatalom nem tud változtatni – mondja. – A lélek világa más. Mindenki egész lélekkel születik, és ezt az egészséget soha el nem veszítheti.”⁷³

Jó lenne, ha így lenne. A lelki adottságaink terén azonban talán még nagyobbak a különbségek, mint a testiekben. Vonatkozik ez a csonkaságra, de a lelki defektusokra is. A lélek nagyságában, a jellemében, a szellem teljesítőképességében mutatkozó egyéni különbségek sokkal nagyobbak és szembetűnőbbek, mint a fizikai különbségek.

Nem valószínű, hogy a lélek fogyatékoságaiból mindenki meggyógyulhat. Ha a sérült lelkületű emberek mind jelentkeznének pszichiátriai kezelésre, a panaszok felsorolása ezer esztendő alatt sem érne véget. És nem valószínű az sem, hogy ettől a gonosz lelkek szelíd bárányokká válnának.

NEM NULLÁRÓL INDULUNK

Nem előről, nem nulláról kezdjük az életünket. Mintegy megörököljük azt, amit elődeink tapasztaltak, megtanultak, felhalmoztak előttünk. A világ nem a dolgok halmaza, hanem folyamat, és minden új egyed, szemben elődjével, ebbe a folyamatba nő bele – életének új tartalmával és formájával.

Más kérdés, hogy többnyire hiányzik a személyiség és a társadalom szerves kapcsolódásának a tudatossága. Az individualista életfelfogás miatt nemcsak a közösségi gyökerek hiányoznak, de a múlt és a jövő összefüggései is elmosódnak. A gyökértelenség, a jövővesztés mindig magában hordozza a személyiségvesztés lehetőségét.

A pszichológia a társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatban szocializációról beszél. Hamis tartalmú műszó, amely félrevezet bennünket. Azért

kellett létrehozni, kitalálni, hogy az egyén–társadalom dichotómiáját valamiképpen áthidalják vele. Ehhez azonban el kellett fogadni az ember és a világ kettősségét. Ez a szó, illetve ennek használata leplezi le az egyén közösségi meghatározottságainak tényleges meg nem értését.

A szocializációs elmélet szerint a személyiséggé válás a családhoz, a kiscsoportokhoz kötött. A valóságban ennél sokkal többről van szó: nemcsak személyiségünk, de lelkünk egyetlen rezdülése sem érthető meg a társadalmi objektivációk rendszere nélkül, amelynek csak parányi és törékeny reprezentánsa a kiscsoport és a családi környezet.

A család önmagában véve nem alapja semminek, mert maga is a társadalmi együttélési viszonyok intézményes formájaként csak reprezentálja és közvetíti mindannyiunk felé együttélési viszonyaink jellegét, társadalmi meghatározottságaink adott mozgásterét és lehetőségeit.

Vonatkozik ez az iskolára is. A pedagógus a munkájával közvetíti ugyan a társadalmi viszonyok bizonyos objektivációit a gyermek felé, s így befolyásolja annak személyiségfejlődését, de ez – mind „menynységét”, mind pedig „minőségét” tekintve – jelentéktelen hatás egy-egy ember életében.

AZ ÉLET MINT ABSZTRAKCIÓN

Az Életről beszélünk. Az Élet azonban éppolyan kevésbé konkrét, mint például az érzelem, az emlékezet, vagy a gondolat. Éppen olyan üres absztrakció, mert csupán fogalmilag létezik, a valóságban azonban használhatatlan a maga mindenkor konkrét (ontológiai) tartalma nélkül, anélkül, hogy tudnánk, kinek az életéről, emlékezéséről, érzelmeiről, s ezek miféle formájáról, alakjáról beszélünk.

Épp ilyen felszínes és sematikus szokott lenni a munka és a nyelv szerepének a megítélése is. Többnyire azt halljuk, hogy „az ember életében alapvetően fontos a munka”. Ez a megállapítás azonban közhely marad mindaddig, amíg a munkát a boldogulás eszközeként értelmezzük, ami sikerrel és sikertelenséggel járhat, öröm és fáradtság forrása, a szociális felemelkedés alapja. Ebben az értelmezésben a hangsúly a munka külsődleges jellegén van. Nem ismerjük fel, hogy a munkatevékenység tárgyi tartalmán van a lényeg: hogy a munka a társadalmi lét alapvető üzenetét hordozza, ennél fogva a személyes élet szempontjából sorsformáló ereje, szerepe van.

Ugyanez a helyzet a nyelvvel is, amennyiben azt csupán „kommunikációs eszköznek” tekintjük. Ebben a redukcióban az a tévedés, hogy a nyelv nemcsak közvetítő eszköz, hanem a nyelvben magában rögzített a kultúra, mi több, a nyelv által határozott meg az „én”. A nyelv tartalmi, objektivációs jellege lelki szempontból lényegesebb, mint az általa való kommunikációs lehetőség.

A VILÁG KÖZEPE

Ha egy jelenséget, akár csak egyetlen ponton is, jól megfigyelünk és elemezni kezdjük, ismereteink mélyülésével és bővülésével ez a jelenség tartalmában és mélységében – a világ alapvető egysége és összefüggése révén – akár a világmindenség központi kérdéseként is értelmezhető. A világ mindenfelé ható értékei és összefüggései révén mindegy, hogy hol, milyen pontból, s milyen szálon kezdjük a szálát felfejteni. Bárhonnan is indulunk el, a dolgok mélyebben való látásának és mind komplexebb megragadásának az igénye végül a lét alapproblémáig vezet el bennünket.

Minden összefügg mindennel, ezért a világ közepe mindig ott van, ahol mi vagyunk, és mindig az jelenti az archimedesi pontot, ami éppen foglalkoztat bennünket.

A MINDENSÉG SZÖVETANYAGA

Cselekvő magatartásunkkal mindig változást, valóságos hullámverést váltunk ki az emberi viszonyokban, még ha ezt a folyamatot nem is látjuk át, és változások ok-okozati láncolatait nem is tudjuk nyomon követni.

A cselekvő magatartásnak van azonban egy belső, lelki hullámverése is. Élettel telítődik általa mindaz a hatás, ami bennünket ér mások részéről. Magyarán szólva: életté bontjuk le a személyi viszonyok változásait. Az, amit mi a mindennapi szóhasználattal életnek nevezünk, valójában személyi viszonyainknak a változásai: a sokszor felismerhetetlenül bonyolult viszonyok szövedékének a megélése. Életünknek ezt a szövetanyagát próbáljuk meg szabni, varrni.

Amennyiben élni akarunk, szeretnénk vágyaink, szükségleteink, elképzeléseink szerint alakítani a világot, ezeken a viszonyokon kell változtatnunk. Ettől az akarattól lesz személyes a sorsunk, ettől válunk részesévé a nagybetűs Életnek, az emberiség történelmi drámájának. Ennélfogva, tudatában vagyunk ennek vagy sem, esendő emberi mivoltunk, sokszor hányatatott sorsunk ellenére sem vagyunk „idegenek” ebben a világban, hanem szerves részei vagyunk annak.

Maga a pusztá létezésünk is valamilyen akaratmegnyilvánulást jelent, nyilván számos más akaratmegnyilvánulással szemben, vagy azokat keresztezve. Így létezésünk eleve különféle befolyástól terhes, valamilyen (idegen akaratok) hatása alatt levőnek éljük meg, amellyel szemben küzdenünk kell. A társadalmi élet szüntelen hullámverése érvényesül ebben a küzdelemben, és az ellentmondások jellege, a történések iránya szabja meg az életünket. Az, amit mi világgént látunk magunk körül, s amit életként érzünk áramolni magunkban, az az egyetemes emberi lét folyto-

nosságának gazdag formai változékonysága (formagazdagsága) és lelki (pszichés) élménymegnyilvánulása. A két dolog voltaképpen egyazon valaminek a különböző megnyilvánulása.

Könnyen lehetséges, hogy a világmindenség változásait, a dolgok alakulását nem a determinizmus, nem a természet törvényei alakítják, nem a rideg számok, hanem – ahogyan Teirdal mondja – a „finom változásokat szövő lélek”. Tegyük fel, hogy így van. De ebben az esetben felmerül a kérdés: mit érez ez a „finom változásokat szövő lélek”? Vélhetően éhséget, szomjat, szükségleteket, vagyis az anyagi világ és emberi viszonyok termelte valóságot jeleníti meg.

A DÖNTÉS

Minden döntés vagy hasonló, vagy ellentétes eszmék, értékek és elvek (interiorizált) harca, s minden döntés egyben a köztük történő választás is, s ekként az általuk képviselt objektív viszonyokra való visszahatás is. Nagy kérdés, hogy hozzunk jó döntéseket? Miről ismerhetjük fel a lehetséges (a mindenkor lehetséges) legjobb történeti alternatívát? Létezik-e valamilyen útjelző számunkra, hogyan és miként dönteni naponta, ha kell, százszor? Képesek vagyunk-e rá, hogy döntéseinkkel mintegy kikövezzük boldogulásunk útját?

A legtöbb ember nem azért mond csődöt az élet művészetében, mert eredendően rossz, vagy mert annyira akarategyenge, hogy eleve képtelen a jobb életre: azért vallanak kudarcot, mert nem ébrednek rá, hogy válaszüthoz érkeztek és dönteniük kell. Nem tudatosul bennük, hogy mikor kérdez tőlük az élet valamit, és hogy mikor van még módjuk többféle választ adni. Azután, ha ráléptek a rossz útra, minden lépéssel egyre nehezebb nekik bevallani, hogy bizony a rossz úton járnak, gyakran csak azért, mert azt kellene beismerni, hogy vissza kell menni oda, ahol az irányt elvétették, és tudomásul kell venni, hogy időt és energiát pocskoltak el – írja Fromm *Az emberi szív* c. munkájában.⁴

Racionális világunk arra tanít bennünket, hogy mindig ésszerű döntést kell hozni. De lehet-e mindent az ésszerűség mértékével mérni? Úgy tűnik, hogy az eredményes életvitelhez, az emberi teljességhez, az emberi boldogsághoz az ész egymaga nem elegendő. Úgy tűnik, hogy az ember a racionális gondolkodásnál szabadabb és tágabb ítélőképességgel rendelkezik. Az hogy ki tetszik nekünk, miért érzünk vonzalmat valaki iránt, vagy fordítva, hogy honnan bennünk valakivel szemben az ellenérzés, a fenntartás, túlmutat a racionalitás határán. Nem biztos, hogy bölcs dolog ezeket a jelzéseket, vagy ahogyan mondani szoktuk, lelkiismeretünk hangját figyelmen kívül hagyni.

Az ésszerűség határainak tudomásul vétele nem azt jelenti, hogy ajtót nyitunk a balgaságnak, fogékonyvá válunk a töménytelen butaság iránt, hanem azt, hogy az élet nem foglalható logikus fogalmakba. A költészet például néha többet próbál megragadni belőlünk, mint amire a logikus felfogásunk képes.⁵

A JÓ ÉS A ROSSZ

Jungtól származik a gondolat, hogy ha valaki rosszul érzi magát a világban, szembefordul vele, és nem alkalmazkodik, az nem feltétlenül neurotikus szimptóma, hanem gyakran éppen a lelki és erkölcsi egészség jele.

Az élet folyamatos küzdelem. Minden ellenségeskedés valamely cél elérését hátráltató akadályok leküzdésén alapszik. Mindig a jó és a rossz csap össze. A gond csak az, hogy igen váltakozó annak a társadalmi megítélése, hogy kik a jók, és kik a rosszak.

Az életküzdelem, melyet az emberek gyakran Sorsként fognak fel, beágyazódik a közösség küzdelmébe. Ennélfogva az egyéni élet értelme, ha úgy tetszik, végső soron valamilyen kulturális feladat teljesítéséhez kötődik. Ha ez a feladat hiányzik, vagy nem eléggé körvonalazott, ha sorsát és boldogulását illetően mindenki magára van hagyva, az a társadalom patológiás helyzetére utal.

Az egyén csak közösségi keretekben, másokkal együtt képes megküzdeni a nyilvános bajokkal. Ezeknek a bajoknak a megnevezésében és elítélésében koronként, társadalmanként más és más a szóvivő: egyszer az egyház, máskor a magukra eszmélő népek, társadalmi osztályok, királyok, császárok, értelmiségiek, pártok, hadvezérek.

A bajoknak rendszerint belső gyengeség az oka, ellene azonban úgy lehet hatékonyan küzdeni, ha a bajt valamilyen formában külső ellenségre lehet kivetíteni, ha a boldogulás érdekében külső ellenállást kell leküzdeni. Így aztán a bajokat, amelyek miatt valamely közösségnek, népeknek, kisebbségeknek, társadalmi osztályoknak szenvedniük kell, általában más embercsoportok szolgáltatják. „Az életküzdelem így – ahogyan Huizinga írja – mint nyilvános kötelesség, embernek ember elleni küzdelmévé válik.”⁶ A hatalomért és a jóléért folyó küzdelemben a riválisok, a versenytársak ellenséggé válnak, akik gonoszként jelennek meg a köztudatban.

Az ember igazságérzete gyakran tiltakozik különböző dolgok ellen. A gazdasági és politikai elnyomás áldozatainak részéről a küzdelmet jogosabbnak tartjuk azokénál, akik kiváltságos helyzetüket kívánják megőrizni. Sikamlós út ez. Ilyenformán a mindenkori nincstelen emberek szemében könnyen lehet ellenséget csinálni azokból, akik jobb helyzetben vannak.

De épp ilyen könnyedséggel lehet egyik népet szembe állítani a másikkal, valamely embercsoportot szembe állítani más élettani tulajdonságok hordozóival. Legfőképpen pedig ellenséget lehet csinálni mindazokból, akik a hatalmi terjeszkedés útjában állnak.

Ilyen esetben a leküzdés, elűzés, kisajátítás és kiirtás útjában nem állnak erkölcsi akadályok, a közösség szentesíti a célokat, és felold az egyéni felelősség alól.

EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG

Van-e lehetőség a kollektívizmus és individualizmus ellentétének a megszüntetésére? „Mindenkinek csak egyetlen megbízatása van, hogy önmagára találjon.” – írja Hermann Hesse.⁷ „Nem az a dolgunk, hogy kitaláljuk magunknak a sorsot, hanem az, hogy megtaláljuk a sajátunkat, s azt teljességgel és töretlenül éljük végig. Minden más csak fél megoldás, megfutamodás, visszamenekülés a tömeg eszményeihez, alkalmazkodás és rettegés a saját lelkünktől.”

De hát mi a „saját sors”? Mikor, miben találhat az ember „önmagára”? És mi az, hogy önmaga? Hol, miben rejlik ez az azonosság? Nagy szavak, amelyekkel megpróbálunk rendet vinni a velünk megeső dolgok ésszerűtlen eseménysorozatába.

Miután a vallásos világregd kicsúszott az emberek lába alól, a naiv bibliai történetek már nem nyújtanak sem kellő vigaszt, sem kellő eligazítást korunk embere számára, az ezoterikus pszichológia próbálja átvenni a vallás helyét. Az ezoterikus pszichológia azt állítja, hogy az életnek igenis van végső célja és értelme, mégpedig a Szellem beteljesülése. Isten köszönt újra ránk, csak más mesevilágban. Nem olyan szigorral, nem olyan szűkre szabva evilági mozgásterünket, hanem a jó mellett megengedve a rosszat is, az erkölcsös mellett a bűnt is, közösség helyett önmagunkat téve meg a dolgok mércéjévé.

Csak hogy az ember nem lóg kinn az űrben, s „nem mint léha néző váltott jegyet a földi komédiára. Sorsközösségben állunk, azokból nézünk és azoknak nézünk, azokból és azoknak cselekszünk” – írja Németh László.⁸ Életünkben másoknak lesz élet, munkánkból másoknak lesz kenyér, gondolataink mások számára hoznak békét vagy békétlenséget. Nem tudunk magunkban és magunknak élni, magunknak látni, gondolkodni, cselekedni. – „Amit gondolok és cselekszem, az népem gondolata és cselekedete is.” (Németh) Akkor is, ha magunkra hagyottnak érezzük magunkat, csak magunkkal törődünk, a magunk életérzéseibe veszünk, sorsközösségünk szólal meg bennünk: magányunk a kölcsönösség zava-ra a közösség részéről, önzésünk a sorsközösségünk bomlásterméke.

Az a sorsközösség, amely olyannyira magára hagyja tagjait, hogy azok úgy érzik, hogy kinn az űrben egy szál magukban lebegnek, mindentől és mindenkitől magukra hagyottan, sérültek, meghasonlottak. Betegek. Az, amit mi egyéni szerencsétlenségként élünk meg, mindig egész népek, társadalmak betegségstünetei. Ebből a szempontból az öngyilkosság csalahatatlan kórjósolat. Ott, ahol az emberek kezét emelnek magukra, ahol a reménytelenség önpusztítássá fajul, biztos jele annak, hogy a közösségben eszmei zűrzavar van, az életnek értelmet adó sorsgyűrű, a léleknek támaszt nyújtó háló foszladozik, szakad.

HÁNY ÉNÜNK VAN?

Egyes meglátások szerint tulajdonképpen nem is egy „énünk” van, hanem több. Többféle ember lakozik bennünk, ki-ki kénye-kedve szerint változtatja személyiségét. Azt gondoljuk, hogy egyszer ilyenek, máskor másmilyenek látjuk a világot, holott lehetséges, hogy mi magunk vagyunk mások: egyszer ilyenek, másszor amolyanok: derűsek, vidámak, sikeresek, boldogok, másszor aggódóak, borúlátóak, szomorúak.

A világ változásai tükröződnének vissza hangulatainkban, vagy a mi hangulatunk változtatja, formálja képünkre a világot? Köznapi gondolkodásunk inkább az előbbi feltevést tartja elfogadhatóbbnak: ha valamilyen bosszúság ér bennünket, szomorúvá válunk, a rossz hír kedvünket szegi, letaglóz. Logikusnak látszik, hogy ha a valóság megváltozik körülöttünk, ezt a változást érzékeljük, megéljük, megítéljük, amelynek következtében jó kedvre derülünk, vagy kiborulunk, esetleg tovább unatkozunk.

Lehetséges, hogy hangulatváltozásaink nem is annyira a környezeti változásoktól függnék, mint amennyire a hormonok működésétől, az agyban lejátszódó kémiai folyamatoktól. Egyesek tudni vélik, hogy a többféle kémiai állapotnak különböző agyi működések felelnek meg, más szóval a bennünk rejlő többféle személyiséghez különböző idegtevékenységek, agyhullámok társulnak. A bennünk rejlő több személyiség – többféle kémiai állapot.

Vannak, akik hajlamosak többféle bennünk elkülönült személyiségről beszélni, amennyiben az agyat afféle állapotfüggő információs rendszernek tekintik. Durva példával szemléltetve: attól függően, hogy részeket vagy józanok vagyunk, nemcsak hogy különböző személyiségeket mutatunk, hanem a két eltérő állapotban különböző információbankkal, más-más memóriával rendelkezünk. Ezért van az, hogy józan fejjel nem emlékszünk mindarra, amit ittas állapotban tettünk vagy összehordtunk. Amint azonban újból lerészegedünk, ott folytatjuk a dolgokat, ahol ko-

rábban abbahagytuk. Lehetséges, hogy ez az alkoholfogyasztás tulajdonképpen oka: másként érezni magunkat a világban, másként cselekedni és gondolkodni. Végző soron: más személyiséggé válni.

Nem kell feltétlenül alkohol, drog, gyógyszer, nikotin ahhoz, hogy az agyi kémiai folyamatok megváltozzanak. Érzelmi állapotunk – és ezzel együtt az agy kémiája – ezernyi más okból kifolyólag is megváltozhat. És ha megváltozik, érzelmi állapotunknak megfelelően különböző információbank áll agyunk rendelkezésére: más dolgokra emlékezünk vagy ugyanazon dolgokra másképpen, más összefüggésben.

Önazonosságunk valójában roppant összetett és bonyolult folyamatot takar. Életünk során szüntelenül átmeneti állapotban vagyunk. Mind egy minek nevezzük ezeket az állapotokat, hangulatnak, idegállapotnak, személyiségünk variációjának, nem tudjuk, hogy azok miként folynak egymásba, s mikor, mitől különülnek el egymástól?

A tudomány mai álláspontja szerint nehéz lenne megmondani, hogy mennyiben lehet bennünk elkülönült személyiségekről, egymástól különböző információs rendszerekről beszélni? Lehetséges, hogy ennek megítélése nem is annyira a tudományon múlik, mint inkább a társadalmi életen: azon a vonatkoztatási rendszeren, amely megszabja, hogy a személyiség megnyilvánulásainknak milyen teret enged.

Úgy tűnik, hogy a társadalom a különböző helyzeteket és szerepeket illetően általában választásra kényszerít bennünket. A pályaválasztással, párválasztással, munkavállalással, lakóhely megválasztásával nagyjából adva van az a mozgáster, amely meghatározza, hogy személyiségünk mely vonatkozásaival tudunk élni, jelen lenni, boldogulni, hogy milyenek lehetünk, miként viselkedhetünk, kivel, hogyan találkozhatunk, miről beszélgethetünk. Ehhez az egyfajta állapothoz kötődő információbankkal rendelkezünk, e szerint emlékezünk, gondolkodunk, érzünk.

Arra vonatkozóan, hogy a társadalom milyen mereven szabályozza az emberek életét, tudatát, mozgásterét, életérzését, mi sem érzékeltetheti jobban, annál a pszichoterápiás tapasztalatnál, hogy amint a család valamely tagjának helyzetén megpróbál a terapeuta változtatni, az mindig ellenállást vált ki a család többi tagjai részéről. Ha sikerül talpraállítani a családból valakit, azzal gyakran egy másik alól rúgjuk ki a küsszékét, hiszen abba az alkuba szólunk bele, amely a családot úgy-ahogy összetartotta addig.

A társadalmi játszma ennél százszorta bonyolultabbak. Az egy személyiségnél való megállapodást nemcsak a külső ellenállás kényszeríti ki belőlünk, hanem a belső gátlások, fékek, néha az alkalmatlanság is. Az első életévekben szerzett tapasztalatok (kondicionálás) nyomán később nyitottabbak vagy zárkózottabbak, félénkebbek, vagy bátrabbak

leszünk, de ez nem program, nem a sors beteljesülése rajtunk, hanem csupán egy a sokféle lehetőség közül.

Azok, akiket a szülők mindentől óvnak, később erős bizonytalanságot éreznek magukban minden új szituációban. Mások viszont, akik keresik az izgalmakat, szívesen teszik ki próbának magukat, többféle szerephelyzetet kipróbálnak. Vannak, akik egy síkon, vannak, akik több síkon szeretnék felfedezni a világot. Vannak, akik lehorgonyoznak egy érték- és normarendszernél, világnézetnél, osztályszemléletnél, míg mások Szentírás helyett viszonylagos érvényűnek tekintik ezeket.

A mobilitás, a költözés, munkahelycsere, válás, de talán még a veszekedés is, lényegében véve mind abból az igényből származik, hogy lehetővé váljon egy másik, bennünk rejlő személyiség előtérbe kerülése. Mondhatnánk úgy is, hogy személyiségcserére törekszünk, ami egyet jelent a világ felfedezési kísérletével.

A megváltozott tudatállapothoz, a világ felfedezéséhez persze nem szükséges feltétlenül költözni, partnert cserélni, veszekedni. Elég ehhez beállítódásunkon változtatni, az eszméket, a fejünkben levő gondolatok érvényét felülvizsgálni. Ennek eredményeként persze végül mégis szembe kerülhetünk a környezet ellenállásával, beállítódásával, velünk szemben támasztott elvárásaikkal. Támadások célpontjává válhatunk, hiszen az új látásmód másokat is elbizonytalanít, ami szorongást és ellenállást vált ki. Az újdonság élményére, a világ felderítésére, személyiségünk más aspektusainak a megjelenítésére a merev (külső és belső) korlátok („törzsi játékszabályok” és egyéni gátlások) miatt legtöbbször csak alkohollal vagy drogokkal lehet szert tenni.

Minden ember más-más környezeti és társadalmi valóságban él, következképp más-más (kellene legyen) a világ is számára. Az érzékelt világegyetem számossága ellenére mégis meglehetősen egysíkú az emberek látásmódja. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy az emberek azt szeretnék, hogy a világot mások is olyannak lássák, olyannak fogják fel, amilyenek azt ők látják a maguk környezeti és társadalmi valóságából.

KVANTUMPSZICHOLÓGIA

Nincsen olyan világ, olyan valóság, amely nem valakinek a valóság-látása. Más szóval ez azt jelenti, hogy mi teremtjük meg a valóságot, elvileg annyiféleképpen, ahány ember él a világon.

A modern kvantumfizika⁹ arra figyelmeztet bennünket, hogy az észlelés teremt meg és formálja a világot. Pszichológiai vonatkozásban ez azt jelenti, hogy nincs lényegi énünk, hanem több valószínű énünk

van, amelyek magát a valóságot is különbözőképpen látják és láttatják. Pontosabban nem látják vagy nem láttatják, hanem különböző valóságot teremtenek számunkra. Nincs lényegi, állandó lelkünk. Az, amit mi állandónak érzünk, az élethelyzet állandósága, amely a létezés egyik lehetséges formájába préseli elménket és érzéseinket.

A kvantumpszichológiai következtetés még merészebb: Az „uralkodó én”, amiről tudomásunk van, amivel azonosnak tartjuk magunkat, semmivel sem valósabb, igazabb, mint a rejtett éneink, amelyek azonnal felbukkannak, amint megváltoznak a körülményeink, mondjuk idegen országba költözünk, új ismeretséget kötünk, megbetegszünk vagy valami más szokatlan, nem mindennapi dolog történik velünk. De néha az is elég, ha megiszunk valamit. Alternatív énjeink megjelenhetnek álmainkban is, amelyek alternatív világokat hoznak létre. Ezek az alternatív világok semmivel sem illuzórikusabbak, valótlanabbak, mint az a világ, amit afféle lelki kövületként nap-nap után megélünk. Gondoljunk csak arra, hol van az a világ, amelyben boszorkányokban hittek az emberek és máglyán égették el őket? Mennyivel valósabb az a világ, amelyet a hívó lélek angyalokkal népesít be, mint az álmainkban megnyilvánuló világok bármelyike?

Megtehetjük persze, hogy a többi ént, a többi világot, amely olykor felvillan elménkben, virtuális ének, virtuális világnak nevezzük. De vajon nem virtuális e maga az a világ is, amelyben élünk. Nem meséket szőnek-e, ábrándképeket, vágyálmokat kergetnek, nem hiszékenységük áldozatai mindig is az emberek?

JEGYZETEK

¹ Benedek István: A tudás útja. 11. o.

² Hankiss Elemér: Az emberi kaland. Helikon Kiadó, 1997., Budapest.

³ Hamvas Béla: Az öt génusz. A bor filozófiája. Életünk könyvek. 123. o.

⁴ Erich Fromm: Az emberi szív. Háttér kiadó, Bp., 1966. 155–159. o.

⁵ Johan Hutzinger: A holnap árnyékában. Windsor Kiadó, Budapest, 1996., 87. o.

⁶ Hutzinger, i. m. 96. o.

⁷ Hermann Hesse: Demian. Tercium Kiadó, 1994., 147–148. o.

⁸ Németh László: Sorskérdések, Budapest, 1989., 335. oldal

⁹ Robert Anton Wilson: Kvantumpszichológia. Mandala-Véda Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Jung Károly

MIRCEA ELIADE ÉS A MOLDVAI CSÁNGÓ SAMANIZMUS

A felfedezés örömről és az újralfedezés szomorúságáról

ELŐZMÉNYEK

Még a múlt század hetvenes éveinek elején bukkantam rá és vásároltam meg Domokos Pál Péter évtizedekkel korábbi könyvét¹ a moldvai magyarságról. A váratlan csemege egy szabadkai antikváriumban tűnt fel: a negyvenes évek elején került az akkori szabadkai főgimnázium tanári könyvtárába, onnan, az ötvenes években a főgimnáziumi könyvtárba; aztán kiselejtezték. (Mindezt a könyvben levő pecsétetek árulják el.) Néhány évtizednyi lappangás után kötött ki az antikváriumban; onnan került hozzám. Egy általam addig alig ismert világ tárult fel benne, s egy 17. századi latin kézirat magyar fordítása², melyről addig nem is hallottam. A Codex Bandinusról van szó, melynek Függelékében pompás hiedelmi adatok sorakoznak, nagyon koraiak. A könyv évekig kedvenc olvasmányom volt; később hallottam, hogy Pesten megjelent újabb kiadása³, de ez sem akkor, sem azóta nem került kezembe. Gombosi szokásmonográfiám írásakor a művet forgattam, s utaltam is rá.⁴

A Codex Bandinus egyes fontos fejezetei és részletei akkor kerültek számomra újra előtérbe, amikor 1986-ban elolvastam Mircea Eliade tanulmányát, mely a *Samanizmus a románoknál?* címet viselte.⁵ Ennek a tanulmánynak alapján vált nyilvánvalóvá, hogy a Codex Bandinus Függelékében olvasható egyik leírás (A varázslatokról⁶) a moldvai csángósághoz, tehát a magyarság legkeletibb csoportjához köthető. Az Eliade által hivatkozott magyar kutatók dolgozatait visszakeresve láthatóvá vált, hogy közülük egyesek valóban nem a magyarság hagyományaihoz kötötték a kétségbevonhatatlanul samanisztikus jellegű leírást, a román származású amerikai etnológus azonban a magyarsághoz tartozó hagyományt látott benne. Elgondolkodtatónak találtam, hogy addigi olvasmányaim és bibliográfiai nyomozásaim során nem találtam nyomát annak,

hogy a magyar táltoshagyomány és samanizmus irodalmában nincs hivatkozás erre a tanulmányra, igaz, akkor még nem volt tapasztalható a magyar könyvkiadás Eliade-dömpingje⁷, ami napjainkban szinte zavaró. Úgy véltem, hogy a dolgozatot le kellene fordíttatni és közzétenni magyarul, hisz a nagy lendületet vett magyar samanizmus-kutatásnak nyilvánvalóan újra el kellene gondolkodnia Eliada elképzelésein, annál is inkább, mivel azokat egy román származású és a román etnológia adatait ismerő világhírű szaktekintély mondta ki. A szabadkai Létünk társadalomtudományi folyóirat egyik (akkori) szerkesztőjeként az elképzelést két év múlva meg is valósíthattam; 1988-ban ugyanis egy terjedelmes tematikus blokk keretében jó néhány addig magyarul meg nem jelent dolgozatot fordíttattunk le néhány nyelvből, s tettünk közzé Dömötör Tekla emlékének ajánlva⁸. (Közben, 1986-ban, Mircea Eliade is elhunyt.) Eddig újvidéki könyvkiadó barátomtól kölcsönkaptuk a francia eredetű tartalmú tanulmánykötetet⁹, s megszületett a tanulmány magyar változata, melyet megfelelő gondozás után közzé is tettünk a Létünk említett etnológiai blokkjában¹⁰. A munka fölötti örömet (később) csak az árnyékolta be, hogy a dolgozatot és a nagyon fontos tanulmányokat tartalmazó számot senki sem vette észre, az azóta eltelt csaknem két évtized alatt azok is megfeledkeztek róla, akiknek dolgozata is megjelent benne. A kisebbségi magyar néprajzkutatás tehát bármiféle erőfeszítést tett a közös ügy érdekében, az továbbra is észrevétlen maradt.

Még ugyanabban az esztendőben, 1988-ban, miközben folytak a tematikus blokk munkálatai, egy évek óta megjelenő hírlapi néprajzi esszé-sorozatomban keretében ismertettem egyrészt a Codex Bandinus vonatkozó részleteit, másrészt Mircea Eliade véleményét a moldvai csángómagyar samanisztikus hagyományokról¹¹. Mivel a magyar néprajzi bibliográfia akkoriban nem jegyezte a (újvidéki) Magyar Szó néprajzi közleményeit, amelyek között a magam esszéje is megjelent, ez a dolgozat is észrevétlen maradt a szakmában. Akkoriban kezdtem el kötet(ek)be rendezni addig írt vagy megjelent néprajzi tanulmányaimat és egyéb dolgozataimat, s a második kötetben éppen az említett esszésorozat (Az emlékezet útjain címet viselte) szövegei kerültek sorra. Ezek közé tartozott természetesen az említett is (*Moldvai sámánok a XVII. században*), azzal, hogy a kötet lektorának ajánlására valamennyi esszét, köztük az említettet is, alapvető irodalommal láttam el, azokat sorolva fel a hozzáadott jegyzetekben, amelyekre egyébként is hivatkozás történt bennük. A kötet 1993-ban jelent meg¹².

A kötet, néhány ismertetést leszámítva, ugyancsak észrevétlen maradt a szakmában, egyúttal az Eliade elképzeléseit ismertető esszé is. (A magyar tudományos közélet azokban az esztendőben más kérdésekkel

volt elfoglalva, gondolom most, utólag.) Őt esztendő múlva azonban az évekkel később Ethnographia ismertette a könyvet, mégpedig értő kutató tollából¹³. A mindenre figyelő Pócs Éva észrevette azokat a témákat és hivatkozásokat, melyek újdonságot jelentettek a magyar néprajzkutatás egész tekintetében is. S külön kitért az Eliadet ismertető dolgozatra, sorait fontos itt idézni, mivel maga – Eliadetől eltérően – bizonyos tekintetben más véleményt képvisel(t). Ez a néhány mondat fontos lehet a moldvai csángó samanizmus mai megítélése szempontjából is: „Egyetlen tudományos kifogásom nem annyira a szerzőnek, hanem inkább Mircea Eliadenek szól: a *Moldvai sámánok a XVII. századból* című írás Eliade véleményére hívja fel a figyelmet. A Bandinus-kódex moldvai sámánextázist leíró passzusa Eliade szerint – Györffy István 1925-ös nézetével ellentétben – nem török (és nem is román), hanem csángó magyar adat. Csakhogy Eliade tévedett abban, hogy a »révüléssel önkívület nem fordul elő máshol a románoknál«: előfordul, mégpedig többféle formában, különböző rituális keretek között; lehet tehát ez az adat akár román is.”¹⁴

Egy recenzió keretében természetesen nem lehet felsorolni azokat az adatokat, amelyeket Pócs Éva Eliade cáfolatának tekint. Magam úgy vélem, hogy az idézetben mondták azt sem zárják ki, hogy Bandinus leírása (A varázslatokról) „akár” magyar adat is lehet.

Nincs róla tudomásom, hogy Pócs Éva 1993 óta megjelent számos samanizmussal és samanisztikus extázissal foglalkozó tanulmányában visszatért volna Eliade véleményére vagy a magam dolgozatára, melyben – Eliade nyomán – a Codex Bandinus immár elhíresült részletét a moldvai csángók hagyományának tekintetem. Pócs Éva tanulmányainak irodalomjegyzékeiben az Eliade-tanulmány eredeti francia vagy akár angol változatára nem bukkantam rá. (Dragoslav Antonijević a rituális transzról írott monográfiájában az angol változatra hivatkozik¹⁵.)

Amennyiben a románok és a balkáni (szerbiai és más) román eredetű népcsoport (a vlachok és ennek névváltozatai) híressé vált szertartásosan révülő ruszáliáira gondolt, Eliade ezt az extázistípust is kiiktatta a samanisztikus révülések sorából. Az általam közzétett dolgozatában ugyanis – Bandinus után – ezt külön bekezdésben tárgyalja. A kelet-szerbiai ruszáliák szertartásos önkívületéről magam is értekeztem egy 1993-ban tartott tanácskozáson, s éppen azokat a délszláv elképzeléseket ismertettem, amelyek a ruszáliák szertartásos önkívületét samanisztikus jellegűnek vélték. De hivatkozhattam olyan monográfiára is, mely a ruszáliák önkívületét nem tartotta összefüggésbe hozhatónak a samanisztikus jelleggel. Tanácskozási előadásom később megjelent szerkesztett változatában¹⁶ – néhány mondat erejéig – Eliade véleményét nemcsak a ruszáliák szertartásos önkívületével kapcsolatban idézhettem, de a ban-

dinusi leírásra (A varázslatokról) és annak hovatarozására is hivatkozhattam¹⁷. A dolgozat jegyzetei és irodalma alapján már nem csupán az akkori vajdasági magyar olvasó, de a magyar néprajzkutatás egésze is tudomást szerezhetett egyrészt Eliade magyarul (is) közzétett dolgozatáról, de a magam cikkéről is, melyben annak Bandinussal kapcsolatos véleményét ismertettem és összefoglaltam.

ELIADE ÚJRAFELFEDEZÉSE

A főntebb ismertett tények leírására – úgy vélem – azért van szükség, hogy az olvasó megérthesse: az újabban olvasható felfedezések újrafelfedezéseknek bizonyulhatnak. A magyar néprajzi közvélemény elé tárt – korábban nem ismert vagy nem tárgyalt – tények elsikkadnak, elfelejtődnek, s aztán nem ritkán akad másik kutató, aki ugyanazt, vagy csaknem ugyanazt, észreveszi, s ismeretlen tényként megírja és közzéteszi. Hadd utaljak azonban rögtön arra, hogy ezúttal nem a jóhiszeműség megkérdőjelezéséről, s nem is plágiumról beszélek. Ezek ugyanis súlyos vádák lennének. Maradjunk továbbra is a tények ismertetésénél és kommentálásánál.

2005 novemberében került kezembe a *Csodaszarvas* című új kiadvány, amely a rajta levő felirat szerint a néphagyomány, a vallás és az őstörténet kérdéseinek szánt évkönyv (?)¹⁸. Pompás tematika, éppen az, ami engem mindig is érdekelt. A tartalom böngészése során akadt meg tekintetem egy címen, ami azonnal felkeltette érdeklődésemet: *Samanizmus és medvekultusz Moldvában?*¹⁹, s valahogy ismerősnek tűnt. Már első elolvasása után az volt a benyomásom, hogy a cikk nagyobb része mintha valahol már megíródott volna, s azonnal rájöttem, hogy magam írtam meg. A cikk szerzője ugyanazokból a tényekből indult ki, mint magam (csaknem) két évtizeddel ezelőtt, s nagy vonalakban azonos konklúziókhoz is ért. Bő irodalomjegyzékében azonban a magam (1988-as vagy 1993-as²⁰) dolgozatára nem találtam utalást, sőt a Codex Bandinus Domokos Pál Péter-féle fordításának adatai sem szerepelnek benne. A kiinduláshoz felhasznált dolgozat az általam felfedezett, lefordított, majd magyarul kiadott Eliade-féle tanulmány. Mint az egybevetésből megállapítható, az egyes adatok magyar nyelvű változataiban a Györffy-féle cikkben szereplő s nyilván az ő általa magyarra fordított szöveget idézi²¹, nem azt tehát, amit magam Domokos Pál Péter fordításában idéztem. Ez is azt bizonyíthatja, hogy Domokos Pál Péter Bandinus-fordítása nem járt a kezében. (A fordítások minőségének és hitelességének megítélése nem az én kompetenciám. A Domokos-féle fordításról Mikecs László nem sok jót mond, ennek ellenére maga is azt idézi²²; a Györffy István-

féle részletek kapcsán pedig emlékezni lehet fiának, Györffy Györgynek véleményére, melyben kijelentette, hogy apja nem tudott jól latinul²³. Mindennek dacára a Codex Bandinus új[abb] magyar fordításáról nem tudok, a kezembe került legfrissebb Bandinus-kiadás – amely nem hozza a teljes magyar szöveget, főleg nem a Függelék alapvetően fontos, népi hiedelmeket leíró részeit – ugyancsak Domokos Pál Péter fordítását adja²⁴.)

A magyar folklorisztika előtt van tehát egy új periodikum, melyben egy kitűnő kolléga újra felfedezte Mircea Eliade tárgyalt tanulmányát s annak fordítását, ismerteti a benne mondottakat a Bandinus-féle jelentés csángómagyarnak tekintett samanisztikus részletéről, de nemcsak arról, hanem a szerbiai románok (a vlachok) körében egykor gyakorolt szertartásos női önkívületről (a ruszáliák esete), melyet Eliade ugyancsak nem tekint román samanizmusnak, továbbá a pestismegelőző, meztelenül végzett varázskörvonas kérdését is ismerteti – ugyancsak Eliade alapján. Utal az Eliade által idézett magyar szerzőkre is (Györffy István, Diószegi Vilmos, Lükő Gábor), akiknek többsége a románokhoz köti a Bandinus-féle sámánextázis-leírást. Ugyanarról van szó tehát, amit jómagam (először) 1988-ban már felfedeztem és megírtam. Nem ismeri a szerző azt a dolgozatot sem, melyben a délszláv szakirodalom kelet-szerbiai vlach (tehát nemzetiségi román) ruszáliáinak (egykori) szertartásos önkívületével foglalkoztam, s abban fontos argumentumként idéztem Eliade cáfoló megállapításait.

Az újrafelfedező cikk szerzője arra hivatkozik, hogy Eliade tanulmányának magyar fordítására Hoppál Mihály hívta fel a figyelmét, még 1988-ban²⁵. Ez nyilván így is lehet: Hoppál ugyanis ismeri az általam kiadott cikkeket, dolgozatokat, könyveket. Magam nem ismerem Hoppál sok nyelven kiadott, samanizmussal kapcsolatos összes cikkét és könyvét, legfontosabb magyar nyelvű könyveiben azonban nem találok hivatkozást Eliade itt tárgyalt tanulmányának sem francia eredetijére, sem angol vagy magyar nyelvű változatára²⁶. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy nem tartotta fontosnak sem a samanizmus egésze, sem pedig a csángómagyar (vagy mások szerint román) samanisztikus jelenségek szempontjából. Ennek eldöntése nem az én feladatomban.

Sok álmatlan éjszakát okozott számomra, hogy az eddig leírtakat szükséges-e, érdemes-e, indokolt-e a szakma elé vinni. Előbb úgy véltem: elegánsabb lenne megvárni, hogy valaki más vegye észre a két dolgozat közötti azonosságokat, párhuzamosságokat, átfedéseket. Eddigi tapasztalataim azonban azt súgják, hogy a tényeket, ha annak megvan a lehetősége – bármennyire is kellemetlen lehet –, el kell mondani és publikálni kell. Mindannyiunk okulására és tájékoztatására. Az elegáns

várakozás eredménye ugyanis olyan, mint a kutya vacsorája – lámpafűjás után. (A parömiológiában tájékozatlanabbak számára: bizonytalan.)

Úgy vélem, hogy a magam cikkének és az újráfelfedező cikknek egymás mellett való újbóli közzétételével bárki eldöntheti, mi a helyzet Mircea Eliade és a csángómagyar samanizmus összefüggései kapcsán. (A két cikk e dolgozat Függelékében olvasható.) Záradékkul: ha a román folklorisztika korábban már közzétette volna Eliade itt tárgyalt tanulmányának román nyelvű fordítását, a Csodaszarvas szerzője nyilván korábban is találkozhatott volna vele. (Eliade, a román származású világhírű vallástörténész és folklorista konklúziói azonban valószínűleg nem lettek ínyére a román folklorisztika korifeusainak.)

JEGYZETEK

¹ DOMOKOS, 1941.

² CODEX BANDINUS, 1941

³ DOMOKOS, 1987. (Később újabb kiadásról is eljutottak hozzám értesülések: Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Budapest, 2001.)

⁴ JUNG, 1978. Jegyzetek.

⁵ ELIADE, 1986.

⁶ CODEX BANDINUS, 1941., 515.

⁷ Az elmúlt másfél évtizedben Eliade alábbi könyvei jelentek meg magyarul: *A vallási hiedelmek és eszmék története I–III.* Budapest; 1994–1995–1996; *A jóga,* Budapest, 1996; *Képek és jelképek,* Budapest, 1997; *Misztikus születések,* Budapest, 1999; *A samanizmus,* Budapest, 2001; *Az eredet bűvöletében,* Budapest, 2002; *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok,* Budapest, 2002; *Kovácsok és alkímisták,* Budapest, 2004. Korábban: *A szent és a profán,* Budapest, 1987. és *Az örök visszatérés mítosza,* Budapest, 1993.

⁸ Létünk, 18., (1988) 223–331.

⁹ De Zalmoxis a Gengis-Khan. Paris, 1970.

¹⁰ ELIADE, 1988.

¹¹ JUNG, 1988.

¹² JUNG, 1993. és JUNG, 1993a.

¹³ PÓCS, 1995., 381.

¹⁴ Ugyanott.

¹⁵ ANTONIJEVIĆ, 1990., 187.

¹⁶ JUNG, 1998. (A tanulmány korábbi, szövegében nem teljesen azonos változata: JUNG, 1995.)

¹⁷ JUNG, 1998., 61.

¹⁸ Csodaszarvas I (2005), Budapest.

¹⁹ POZSONY, 2005.

²⁰ JUNG, 1988. és JUNG, 1993a.

²¹ GYÖRFFY, 1925. (Ugyanaz az idézet GYÖRFFY, 1925a-ban is!)

²² MIKECS, 1941., 333–334. (A reprint kiadást használtam.)

²³ Valamelyik interjújában hallottam vagy olvastam, nem sokkal elhunytá előtt. Pontos adatokra nem emlékezem. (A különböző fordításokkal kapcsolatos ész-

revételek lajstromozását tovább lehet folytatni: a 19. század végén megjelent román nyelvű Bandinus-kiadás pontatlanságát hangsúlyozza, továbbá felveti annak gyanúját is, hogy „az eredeti latin szöveg azt az állandó gyanút táplálja bennünk, hogy a Román Akadémia birtokában meglévő eredeti latin szöveget sok tekintetben hibásan másolták át”. NASTASE, 2003., 73–74. Itt csak utalok rá, hogy Györffy István a magyar nyelvű Bandinus-részletek fordításának alapjául Urechia kiadását használta [Codex Bandinus, Bucuresti, 1900], melynek kapcsán Nastase komoly kifogásokat emelt. Domokos Pál Péter teljes Bandinus-fordítása ugyancsak Urechia kiadásából készült, ő azonban a kiadás évét 1895-ben adta meg. Ahhoz képest, hogy milyen fontos dokumentumról van szó, lehangolóan sok a gyanút keltő adat és észrevétel.)

²⁴ BANDINUS, 2004.

²⁵ POZSONY, 2005., 157.

²⁶ Vö. HOPPÁL, 1994. és HOPPÁL, 2005.

IRODALOM

ANTONIJEVIĆ, Dragoslav:

1990 *Ritualni trans*. Beograd

BANDINUS

2004 *Kétnyelvű kiadás*. Bibliotheca Moldaviensis. Csíkszereda, 2004

CANTEMIR, Dimitrie:

1973 *Moldva leírása*. Bukarest

CODEX BANDINUS

1941 *Magyar fordítás*. Ford. Domokos Pál Péter. In: DOMOKOS, 1941., 416–518.

DOMOKOS Pál Péter:

1941 *A moldvai magyarság*. 3. bőv. kiadás. Kolozsvár

1987 *A moldvai magyarság*. 5. átdolg. kiadás. Budapest

ELIADE, Mircea:

1986 „Šamanizam kod Rumuna?”. *Književna kritika*, 17 (1986) No. 6., 74–81.

1988 „Samanizmus” a románoknál? *Létünk*, 18 (1988). 312–321.

GYÖRFFY István:

1925 Bűbájlás a moldvaiaknál. *Ethnographia*, 36 (1925). 169.

1925a A kunok megtérése. *Protestáns Szemle*, 1925. 669–681.

HOPPÁL Mihály:

1994 *Sámánok, lelkek és jelképek*. Budapest

2005 *Sámánok Euráziában*. Budapest

JUNG Károly:

1978 *Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Újvidék

1988 Moldvai sámánok a XVII. századból. *Magyar Szó-Kilátó*, 1988. 03. 12.. 16.

1993 *Az emlékezet útjain*. Ötvenöt olvasmány a néphagyományról. Újvidék

- 1993a Moldvai sámánok a XVII. századból. In: JUNG, 1993., 66–70.
 1995 A szertartásos önkívület kérdése a délszláv szakirodalom tükrében. *Tanulmányok* (A Magyar Tanszék évkönyve, Újvidék, 1995) 28 (1995). 47–57.
 1998 A szertartásos önkívület kérdése a délszláv (szak)irodalomban. In: PÓCS (szerk.) 1998. 56–63.

MIKECS László:

- 1941 *Csángók*. Budapest. Bolyai Könyvek. (Reprint: Budapest, 1989.)

NASTASE

- 2003 *Kétnyelvű kiadás*. [Moldvai magyarok 1646-ban a Bandinus-kódex nyomán. Románul és magyarul.] Bibliotheca Moldaviensis. Csíkszereda

PÓCS Éva:

- 1995 Jung Károly új könyveiről. *Ethnographia*, 106 (1995), 379–382.

PÓCS Éva (szerk.):

- 1998 *Eksztázis, álom, látomás*. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben. *Tanulmányok a transzcendensről I.*, Budapest

POZSONY Ferenc:

- 2005 Samanizmus és medvekultusz Moldvában? *Csodaszarvas*, (Budapest), 1 (2005). 157–172.

RÓHEIM Géza:

- 1984 A magyar sámánizmus. In: R. G.: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest, 1984., 171–228.

FÜGGELÉK

Jung Károly

MOLDVAI SÁMÁNOK A XVII. SZÁZADBÓL

Nem is kínálkozhatna jobb alkalom a címben foglaltak ismertetésére az újabb irodalom fényében, mint *Petrás Ince János* születésének 175. évfordulója. Petrás Ince János (1813–1886) volt ugyanis az a múlt századi moldvai katolikus pap, akinek gyűjtései, leírásai által a legtöbbet tudjuk a Kárpátokon túli, úgynevezett moldvai csángómagyarság életéről, nyelvéről, népköltészetéről. Petrás életét, munkásságát, beszámolóit és közleményeit ma már ismerjük, hála a csángómagyarság másik, eszázadi kutatójának, szellemi kincsei gyűjtőjének és közreadójának, *Domokos Pál Péter*nek. S ha kettejük mellett megemlíthetjük még *Lükő Gábort*, aki századunk harmincas éveiben gyűjtött ugyanott, akkor alig vannak még rajtuk kívül néhányan, akik erről az évszázadok óta elszigetelődött magyar népcsoportról hírt adtak volna.

Abban a szerencsés helyzetben van azonban a kutatás, hogy Moldváról, lakosságáról – köztük a csángómagyarokról is – igen részletes leírással rendelkezünk kettőszáz évvel korábról, a XVII. század derekáról. *Marcus Bandinus* minorita szerzetes, bákói katolikus püspök ugyanis 1646–1650 között néhány esztendeig tartó nagy egyháztartományi bejárást végzett a moldvai katolikus hívők körében, s erről igen részletes, több mint másfélszáz lapnyi terjedelmű latin nyelvű leírást hagyott az utókorra. A jelentés tulajdonképpen X. Ince pápának és a Propaganda de Fide tagjainak készült, nem tudni azonban, hogy eljutott-e valaha is Rómába. Bandinus atya bosnyák származék volt, eredeti neve (Marko Bandin) ma is előfordul Boszniában. A jelentésről 1830 táján *Gegő Elek* magyar akadémiai levelező tag szerzett tudomást először, és a moldvai magyar telepekről szóló művében (1838) bőven ismertette is. Akkoriból két kéziratáról van adat, de *Gegő* felfedezése rövidesen feledésbe merült. Csak 1894-ben számoltak be arról a bukaresti Román Tudományos Akadémián, hogy valaki egy olasz antikváriustól a románok, s különösen Moldva szempontjából alapvetően fontos XVII. századi kéziratra bukant. Mint kiderült, ugyanannak a jelentésnek egyik másolatáról volt szó, amelyről fél évszázaddal korábban már hírt adtak a magyar tudományban. A mű ekkor jelent meg nyomtatásban is és ekkor kapta a *Codex Bandinus* elnevezést. Bár a benne szereplő leírások a XVII. századi Moldva egész lakosságára vonatkoznak, a románokra éppen úgy, mint a csángómagyarokra, Bandinus pontatlanságai, kihagyásai és félreérthetősége következtében sokáig nem lehetett az egyes leírásokat, főleg az etnológiai és mitológiai szempontból legfontosabbakat melyik nációhoz kötni. Csak Bandinus ismeretében úgy látszott, hogy a moldvai románság népi hiedelemvilága és mitológiája alapvetően fontos történeti adatokkal gazdagodott.

A *Codex Bandinus* függelékében van egy fontos leírás a moldvai *varázlókról és varázsolásról*, amelyet maga a minorita szerzetes a román hagyományhoz kötni látszott. Érdemes ennek a leírásnak legfontosabb részleteit idézni:

„Amily becsben vannak Itáliában az éleselmjű s egyúttal szentéletű tudósok, majdnem olyanban vannak ezeknél a varázlók. A varázslás és kuruzslás mesterségét üzni és tanulni mindenkinek szabad és megtisztelő... Mikor ugyanis meg akarják tudni a varázlók a jövőt, bizonyos helyt jelölnek ki maguknak, mormogva, fejüket elcsavarva, szemeket forgatva, szájukat félrehúzva, homlokukat és arcukat összeráncolva, ábrázatukat elváltoztatva, kezüket és lábukat ide- és tovahányva, egész testüket reszkettetve némi ideig lábon állanak, azután földhöz vágják magukat, kezeiket szétterítve, lábaikat kinyújtva, mintha meg volnának

halva, egynémelykor három-négy óra hosszat élettelenül fekszenek. Végre magukhoz térve borzasztó látványt nyújtanak a szemlélőnek: először is reszkető tagokkal lassan felemelkednek, azután, mintha pokoli szellemek szállották volna meg, minden tagjukat és porcikájukat úgy kinyújtják, hogy az ember azt hiszi, egy csontocska sem maradt meg a maga ízületében és forgójában. Utoljára, mintha álomból serkentek volna fel, álmaikat jövőndő gyanánt adják elő. Ha valaki betegségbe esik, vagy valamely tárgyat elveszít, a varázslókhöz folyamodik... A különböző varázslók, kuruzslók, jósek és szemfényvesztők ténykedéseit egy kötetbe nem is lehet belefoglalni.”¹

Az idézett részlet samanisztikus jellegére először Györffy István figyelt fel 1925-ben.² Jó érzéssel vette észre, hogy Bandinus leírása „*tömör egybefoglalása a török-tatár népek sámánkodásának*”. Györffy azonban nem utalt arra, hogy a leírás a csángómagyarság korai samanisztikus hagyományaihoz lenne igen jó adalék. Ő az elrománosodott kunok hagyatékát vélte azonosítani az idézett részletben. A Codex Bandinus teljes latin szövegének magyar fordítását Domokos Pál Péter készítette el majd tette közzé 1940-ben, később *A moldvai magyarság* című művének későbbi kiadásában is megjelent. (Magunk is az ő fordításából idéztünk.) Domokos Pál Péter a részlet hovatartozásáról nem beszél, viszont mértéktartását dicséri hogy csak így nyilatkozik: „*A néprajzos a pestis ellen barázdát húzó legények és lányok éjjeli táncának leírásán, a moldvaiak ruházatáról c. fejezeten, a rövid pótlék megannyi szakaszán, a temetésről, a varázslásokról, ördögűzésről, szitkozódás és esküdözés módjáról kezdetű feljegyzéseken gondolkodhatik.*”³

A varázslók hovatartozása tehát – Györffy és Domokos Pál Péter után is – nyitva látszott maradni, mígnem Diószegi Vilmos a sámánhit emlékeit kutatva a magyar népi műveltségben egyértelműen a moldvai katolikus magyarsághoz köti a sámánkodó moldvaiakat leíró bandinusi részletet, mégpedig nem csak úgy szemre, hanem a magyar táltoshittel kapcsolatos hatalmas eurázsiai összevető adatfolyam birtokában.⁴ Az évtizedeken át húzódó mitológiai bizonytalanságot megoldani látszó igen tekintélyes véleményt 1961-ben Lükő Gábor billentette át újból a „román samанизmus” oldalára. Lükőnek századunk harmincas éveiben – bukaresti egyetemi hallgató korában – alkalma volt gyűjtenie a moldvai románok és csángómagyarok körében, a tárgyban tehát mindenképpen jártas. Őt idézzük: „*Bandinus a moldvai katolikus lakosság állapotáról és saját működéséről szóló részletes beszámolója után, rövid tájékoztatást nyújt az országról és annak lakóiról. Természetes, hogy itt mindig a románokról szól, s csak néha említi meg saját híveit, összehasonlítás céljából. A varázslásokról szóló fejezet ebben az utóbbi részben található, tehát*

a románokra vonatkoztatandó. A magyarokról szóló részben egyetlen egyszer sem említi Bandinus a varázslást.”⁵

A moldvai samanizmussal, illetőleg a Bandinus-féle leírás hovatarozásával kapcsolatban – úgy tűnik – a végszót mégis kimondta valaki, mégpedig az a román származású nemzetközi szaktekintély, akit *Mircea Eliade*nek hívtak, s aki a chicagói egyetem professzoraként századunk egyik legnagyobb hatású vallástörténésze, mitológiai kutatója és folkloristája volt. Egyébként a samanizmus jelenségeiről vastag monográfiát írt, amely pár esztendeje nálunk is megjelent.⁶ Ebből következik, hogy alapvetően fontosnak kell tartani mindazt, amit Bandinus idézett leírásáról mond. Az először 1962-ben megjelent tanulmányának címe – „*Samanizmus*” a románoknál? – már eleve magában foglalja véleményét a problematikáról. Kitűnő tájékozottságára jellemző, hogy Györffy cikkét is ismeri, s tudja, hogy ő látta meg először a részlet samanisztikus jellegét.

Eliade, a részlet idézése után, elemzi a samanisztikus révüléssel kapcsolatos kitételeket, s mindazokat az alapotívumokat, amelyek a samanisztikus extázisra vonatkoznak. Elemzését *Diószegi Vilmos* munkáira alapozza, s kimondja: „*Nos, az említett samanisztikus motívumok egyike sem igazolható a román vidékeken ismert »varázslóknál« és »ördögűzőknél«. Pontosabban: az a révüléssel önkívület, amiről Bandinus beszél, nem fordul elő sehol másutt Romániában. Ennek alapján úgy hisszük, hogy az incantatores (a varázslók), akikre Bandinus Moldvában bukkant, nem románok, hanem csángók (a moldvai Kárpátok vidékén élő magyarok).”⁷*

Bandinus jelentéséről szólva kitér még néhány részletre, különösen a pestis elleni védekezés néhány igen érdekes módszerére, melyeknek hovatarozása tekintetében ugyancsak összehasonlító módszerrel mondja ki a végszót. Lássuk előbb ezeket a részleteket: „*Szavahihető emberek beszéltek, hogy tíz vénlány sötét éjjel nagy ugrádozás és táncolás között meztelenül több rendben körülszaladgálja a községet és kezükben égő pálcákat lóbálnak. Ezekkel szemben megy tíz szintén meztelen legény fénylő dárdákkal felszerelve, s egymást közösen üdvözlik. A pálcákat és dárdákat összeveregetik.*” Továbbá: „*Másik éjjel ugyanez a tíz meztelen legény ökröt befogva egy ekével barázdát von a falu körül. Ezeket ugyanannyi hatalmas termetű lány hajtotta ének és kacagás között. Az emberek pedig karókkal felfegyverkezve a barázda mellé állnak. Erdély felé fordulva, a pestis ellen harcra készen.*”⁸

Bár Bandinus a románokhoz igyekszik kötni ezeket a remek adatokat, Eliade alapos gyanújának ad hangot ezzel kapcsolatban is. Ismer ugyan román adatokat, amelyek ezekhez hasonlóak, tehát a falu körülszántására utalnak, egyikben sem fordul elő azonban a *szertartásos meztelenség*,

mint a rítus egyik legfontosabb alkotóeleme. Előfordul ezzel szemben szinte minden szláv népnél, a Balkánon is természetesen, valamint számos finnugor népnél is. Ennek alapján azt tartja legvalószínűbbnek, hogy a révülő és önkívületbe eső varázslókhhoz hasonlóan a népi hiedelemvilágnak és praktikus mágiának ezek a XVII. századi adatai ugyancsak a csángómagyarokra vonatkoznak, nem pedig a románokra. Mindebből tehát az következik, hogy a magyar folklorisztikának alaposan át kellene tanulmányoznia az egész Codex Bandinust, hisz minden bizonnyal sokkal több magyar vagy magyar vonatkozású történeti folklóradat rejtőzhet benne, mint azt eddig hinni lehetett volna. Ennek a jövőbeni munkálkodásnak pedig még inkább kell majd támaszkodnia a nemzetközi kutatás eredményeire, hisz a Codex Bandinus nem csupán a kelet-közép-európai végzetes történelmi nyomor és fertő kapcsán kell hogy ismételtlen a kutatás tárgya legyen, hanem egyszerűen azért, mert elsőrangú történeti, néprajzi, névtani forrás.

Úgy tudjuk, most jelent meg Domokos Pál Péter csángó monográfiájának ötödik kiadása,⁹ remélhetőleg benne a Codex Bandinus magyar szövege is. Ily módon tehát ismét olvasható annak szellemében, amit róla a fordító ötven esztendeje leírt: „*A Codex Bandinus rendkívül fontos minden katolikus, minden román, minden magyar és minden néprajzzal foglalkozó embernek.*”¹⁰

JEGYZETEK

¹ *Codex Bandinus*. A varázslatokról. In: Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941. 516.

² Györffy István: A bűbájlás a moldvaiaknál. *Ethnographia* XXXVI. (1925), 169.

³ A moldvai magyarság 414.

⁴ Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, 1958. 320–321.

⁵ Lükő Gábor: Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál. *Ethnographia* LXXII. (1961), 112–134. Bandinusról 116.

⁶ Mirča Elijade: *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Novi Sad, 1985.

⁷ Mircea Eliade: „Samanizmus” a románoknál? *Létünk* (Szabadka) XVIII. (1988), 312–321. (314. más fordításban.)

⁸ A moldvai magyarság 442–443. (A Codex Bandinus adata.)

⁹ Ötödik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1987.

¹⁰ A moldvai magyarság 412.

Pozsony Ferenc

SAMANIZMUS ÉS MEDVEKULTUSZ MOLDVÁBAN?

„Minden kultúrában megtalálható egy hagyományos hiedelem- vagy hitrendszer, amely mintegy belső programként szabályozza a mindennapok és az ünnepek rituális szokásait és cselekvéseit.”¹ A Szibériában és a Belső-Ázsiában lakó archaikus közösségek ősi hiedelemrendszerét a samanizmus határozta meg. „E rendszer központi alakja a sámán, aki – jelképesen – közvetít az emberek világa és a szellemek vagy lelkek elképzelt világa között. Egyes meghatározások szerint az eurázsiai sámán legfontosabb jellemzője, hogy tudatosan elő tudja idézni az eksztázist – az »elragadtatást« –, amelynek során megváltozott tudatállapotba kerül; röviden: a sámán mestere az eksztázis technikájának. E víziókkal teli jelképes utazásélmény során a sámán lelke közvetít a világok között. Megint más meghatározások szerint a transzcendentális világokba tett utazás és az eksztatikus kommunikáció képessége a legfontosabb jellemzője a sámánnak, ehhez megszorításként hozzá szoktuk fűzni, hogy a lélekutazás mindig valamilyen meghatározott cél érdekében történik, a közösség valamelyik tagján akar segíteni. A sámán mindig valamilyen válsághelyzet megoldására vállalkozik, magára véve a vele járó szenvedést is.”²

A moldvai magyarság önazonosságát és világgképét elsősorban a római katolikus egyház által forgalmazott tanítások határozták meg. Világlátásukat ugyancsak folyamatosan befolyásolták a szomszédságukban élő, többséget alkotó, ortodox vallású románok hiedelmei és rítusai. Világszemléletük szinkretikus jellegét elősegítették azok a Moldvában megtelepedett vándor népek (pl. úzok, jászok meg kunok) is, akiknek a korábbi, keletről hozott hiedelmei a nyelvi és a vallási asszimiláció közben beépültek a többséget alkotó moldvai románok és magyarok kultúrájába.

Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a román közösségek gyűrűjében élő moldvai magyarság kultúrájában milyen samanisztikus elemek léteztek. A kérdés megválaszolása akkor kezdett első ízben foglalkoztatni, amikor Hoppál Mihály felhívta figyelmünket Mircea Eliade³ egyik magyarul megjelent közleményére, melyben a világhírű vallástörténész arra kereste a választ, hogy a samanizmus létezett-e a román népnél.

Eliade elméleti és módszertani szempontból is lehetségesnek tartotta a román közösségekben élő mágikus képzetek, valamint a közép-ázsiai és a szibériai samanizmus összehasonlítását, de véleménye szerint a románok mágikus eljárásainak közelebbi változatait elsősorban Délkelet-

Európában és a mediterrán térségben találhatjuk meg. Sokkal valószínűbbnek és elképzelhetőbbnek tartotta, hogy a belső-ázsiai samanizmus elemeinek Moldvában való felbukkanását jelző történeti, írott források nem is a románokra, hanem inkább elsősorban a magyar eredetű csángókra vonatkoznak.⁴

Györffy István egy 1925-ben megjelent rövid írásában hívta fel a figyelmet arra, hogy a misszionáriusok Moldvából Rómába küldött XVII. századi jelentései több olyan leírást tartalmaznak, amelyek a moldvai magyar és román közösségek archaikus világképét tárják fel.⁵

Az egyik legterjedelmesebb beszámolót Marcus Bandinus minorita szerzetesnek köszönhetjük, aki 1644–1650 között rendre meglátogatta a legjelentősebb moldvai katolikus közösségeket. A bosnyák származású misszionárius útja során részletes leírást készített nemcsak a töröknek alárendelt vajdaság katolikus népéről, hanem a többséget alkotó ortodox románok mindennapjairól és hitvilágáról is. A vizitátor a *De incantationibus* című fejezetben helyszíni, személyes élményei alapján azt állította, hogy Moldvában éppoly becsben vannak a bűbájoló férfiak és nők, mint Itáliában a kiváló doktorok és szent életű emberek, mivel a varázslás és rontás mesterségét itt mindenki megtanulhatja és tisztességes módon gyakorolhatja. „Amit a régiség meseként beszél a régi vatesekről, ezen a vidéken mindennapi gyakorlat. Mert amiközben a bűbajosok a jövőndőt elő akarják varázsolni, a helyszínen egy bizonyos területet elfoglalva, mormolással, fejük rángatásával, szemük forgatásával, szájuk félregörbítésével, homlokuknak és arcuknak összeráncolásával, képüknek eltorzításával, kezeik hadonászásával és lábaik rugdalózásával, egész testüknek rángatózásával, egy kis ideig lábukon állnak, azután földre vetik magukat, kiterjesztett kezekkel és lábakkal inkább halotthoz hasonlítva, egy óráig, de nem ritkán három vagy négy óráig, mint valami holtak fekszenek. Azután magukhoz térve, a nézők elé rettenetes látványt tárnak, mert kezdetben remegő tagjaikkal lassanként fölegyenesednek, azután mintegy az alvilági fúriáktól is gyötörtetve, minden testrészük és a testrészek izma a helyéből ki van fordulva, annyira, hogy azt hinné az ember, hogy egyetlen csontocskájuk és csuklójuk sincs a maga helyén. Végre, mint az álomból ébredők, álmaikat mint jóslatot közlik. Ha valaki betegségbe esik, vagy valami dolgát elveszti, a bűbajosokhoz fordul. Ha valaki azt tapasztalja, hogy barátjának vagy jóakarójának a szíve elfordul tőle, az elfordult szívet bűbájolással igyekszik kiengesztelni. Ha pedig valaki őt bántotta meg, ez ellen a legjobb szernek gondolja rontással megtorolni. A bűbajosoknak, rontóknak, javasoknak és varázslóknak ezekben és hasonlóknban megnyilatkozó különböző ténykedései alig férnének bele egy kötetbe.”⁶

Mircea Eliade a moldvai varázslók, bűbájosok Bandinus-kódexben leírt hosszú eksztázisát, életjel nélkül mozdulatlan fekvését, a mély álom idején tett utazását, majd az ott szerzett élmények elmesélését a szibériai népek samanizmusával azonos jelenségnek vélte. Ugyanakkor megjegyezte, hogy a román vidékeken a varázslók beavatása, rituális halála, majd feltámadása hasonló formában nem fordul elő. Ebből a vallástörténész arra következtetett, „hogy az incantatores, akikkel Bandinus Moldvában találkozott, nem románok, hanem csángók, (a moldvai Kárpátok magyar lakossága)”.⁷

Eliade tételének alátámasztására a magyar samanizmus egyik legkivalóbb szakértőjét idézte, aki meggyőzően ismertette a magyar *táltos*, a román *solomonar*, a lengyel *planetnik*, valamint a szerbeknél és a horvátoknál ismert *garabonciás* közötti szerkezeti különbséget. „Csak a táltos ismeri a »beavatási betegséget«, jegyzi meg Diószegi Vilmos, azaz a »hosszú álmot«, (egyfajta rituális halált), a test samanisztikus jellegű »feldarabolását«, csak a táltos esik át avatási szertartáson, neki van sajátos öltözete és dobja, csak ő esik önkívületi állapotba. Mindezek a sajátos samanisztikus elemek [...] megvannak az összes finnugor és szibériai népnél. Mindebből Diószegi Vilmos arra következtet, hogy a samanizmus az ősi magyar műveltség alapvető ősvallási jellegzetessége. A magyarok Ázsiából hozták magukkal a samanizmust azokra a területekre, ahol ma élnek.”⁸

Bandinus kéziratában egy olyan másik eljárásról is tudósított, amelyet preventív módon pestis elhárítására szerveztek. A szerzetes 1646 novemberében Lukácsfalva vidékén azt tapasztalta, hogy a határban található útkereszteződéseknel tölgyfából olyan antropomorf jellegű szobrot állítottak, amelynek jobb kezébe felajzott íjat, bal kezébe pedig dárdát helyeztek. Mircea Eliade szerint a románoknál ilyen eljárás nem bukkant fel, mert azok inkább jól meghatározott körülmények között készített rituális inggel védekeztek a pusztító járvány ellen. Ezzel szemben a Jenyiszej mellékén az útkereszteződéseknel éppen a Bandinus által leírt moldvai példához hasonló sámánbotokat állítottak fel.⁹

Eliade, Bandinus leírása alapján, bemutatott egy olyan pestis ellen végzett moldvai eljárást is, amelyben tíz meztelen lány és tíz meztelen fiú vett részt, akik a falu határát éjjel körülgrándozták és táncolták a kezükben tartott égő pálcákkal. A moldvai szokáshoz hasonlóan különböző szláv és keleti finnugor népek körében meztelen fiatalok ekével barázdát húztak a település körül ugyanabból a célból. A szerző elképzelhetőnek tartotta, hogy egykor Moldvában is élt a szlávoknál meg a keleti finn népeknél leírt, meztelenül végzett rituális szántás. Véleménye szerint „sokkal valószínűbb, akárcsak az incantatores esetében, hogy a megfigye-

lések nem románokra, hanem a csángókra vonatkoznak”.¹⁰ A mágikus kör az egyik legelterjedtebb magyar szokáselem. A határ körülszántása jégeső, aszály, madarak, ragya, betegség ellen gyakran felbukkan a Kárpát-medencében élő magyarságnál.¹¹ Például a háromszéki Hatolykán hosszan tartó szárazság idején a Fekete-ügy folyó kiszáradt medrében terhes asszonyok húztak barázdát eső reményében.¹²

Mircea Eliade írásában azt is cáfolta, hogy a Timok völgyében élő románságnál leírt, pünkösdi idején gyakorolt „Rozáliák révülése” samanisztikus eredetű volna. A Szerbiában élő román asszonyok ilyenkor egy folyóvíz mellett lefeksznek a földre, ahol előbb rángatóznak, kezükkel csapkodnak, majd mély álomba merülnek, amiből csak az ünnep második napján, locsolás és zeneszó mellett eszmélnek fel. Eliade ezt a gyakorlatot a cáluşari-tánchoz hasonlóan csak a tudati válság átmeneti formájának vélte, s azért sem tartotta samanisztikus eredetűnek, mivel hiányzik belőle a jellegzetes beavatás, szertartásos öltözet, a szellemidéző tevékenység stb.¹³

Amíg a román kutató az olasz szerzetes által a XVII. században leírt mágikus gyakorlatokat a Moldvában élő magyar közösségeknek tulajdonította, addig a magyar szerzők közül többen inkább a románság vagy a románságba beolvadt török népek jellegzetes kulturális elemének vélték. Györffy István ezzel kapcsolatos véleményét lényegre törően így fogalmazta meg: „Bandinusnak ez a közvetlen tapasztalatok útján szerzett leírása egyúttal tömör egybefoglalása a török–tatár népek sámánkodásának. Az oláh bűbajos a XVII. században még egészen úgy érintkezett révületében a túlvilági szellemekkel, mint ma az altáji hegység pogány sámánjai.”¹⁴

Ugyanerre a következtetésre jutott Lükő Gábor is, aki a román ráolvasások samanisztikus elemeit vizsgálta meg. Véleménye szerint a románság évszázadokon át sámánhitű besenyők, úzok, torkok, berendek, kunok, tatárok és magyarok szomszédságában élt. Ennek a hosszú időn át tartott együttélésnek az lett a következménye, hogy számtalan kulturális elemük beépült a románok néphagyományaiba. Lükő egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a román kolindák és más rituális szövegek napjainkig megőrizték a sámándob-avató ének és más jellegzetes sámán gyógyító szertartás emlékét.¹⁵ A magyar folklorista terepkutatásai és elemzései szerint elhomályosult formában több samanisztikus motívum fellelhető a román rítusszövegekben: pl. a betegséget állat alakú démonok okozzák, a javas rendszerint zoomorf szellemeket hív segítségül a betegség ellen, azokat néha meg is idézi, áldozatot ígér a démonnak stb.¹⁶

A magyar kutatók az egyik legrégebbi, samanisztikus elemeket tartalmazó rítusnak tartják a moldvai csángó-magyarok körében felfedezett

hejgetést, mely voltaképpen nagy zajkeltéssel, dobzenével és alakoskodással járó jellegzetes újévköszöntő népszokás. Diószegi Vilmos impozáns összehasonlító anyag segítségével azt bizonyította, hogy a haj/hej szó több magyar rítusénekekben régi sámánének maradványának tekinthető.¹⁷ Pais Dezső a dunántúli regösénekekben előforduló hajgatást és az észak-moldvai Szabófalván lejegyzett hejgetést nyelvészeti példák elemzése nyomán szintén nagyon régi varázsénekeknek tartotta.¹⁸ Újabb nyelvészeti és etnológiai kutatások után Diószegi Vilmos megfogalmazta azt a véleményét is, hogy az obi-ugor sámándob és sámánének neve, valamint a magyar hajgatás/hejgetés ugyanabból a szócsaládból származik.¹⁹ Demény István Pál még határozottabban azt vallotta, hogy a magyar táltosok egyik mágikus, rituális énektípusát hajdanán hejgetésnek/hajgatásnak nevezték.²⁰

A folkloristák az elmúlt évszázadban három moldvai csángó faluban (Szabófalván, Lujzikalagorban és Klézsén) fedeztek fel magyar nyelvű hejgetést. Az első leírást Wichmann Györgynének²¹ köszönhetjük, aki még 1907-ben közölte helyszíni, szabófalvi gyűjtéséből származó rítus-szövegét:

Keljetek fel bojérok,
gyujtsátok meg e gyortyákat,
nyisszátok ki ez ajtókat,
vesszétek meg e padakat,
adj Isztennek szent angyala!
Memből jöttünk, membe menünk,
lelketeket membe visszük,
testyeteiket fölbe tesszük;
gyió-fából koporsó,
leveliből borító,
zágaiból legyező,
gyükeriből hangyázó.
Pusza pajta fedetlen,
háram beréb hat szemvel:
Aho...!

A mennybemenést emlegető sorok párhuzamát Demény István Pál a magyar regösénekekben és Júlia szép leány balladájában, valamint a román karácsonyi kolindákban találta meg.²² Az ősztendő utolsó estéjén gyakorolt szabófalvi rituális ének újabb változatait Kallós Zoltán²³ gyűjtötte össze a II. világháborút követő évtizedben:

1.

Kellyetek fel, bojérok,
Gyusszátok meg gyortyákat,
Nyisszátok ki zéjtukat,
Vesszétek meg padakat,
Tösszétek pohárokat!

Gyiófából koporszó,
Leveliből borító,
Zágaiból legyező,
Gyükeriből hangyázó;
Pusztá pajta fedetlen,
Három beréb hat szemvel,
Érva Bori aniátlan.

2.

Kellyetek fel, bojérok,
Sánnjátok ki ez éjtukat,
Gyujtsátok meg a faklyukat,
Tösszétek meg pohárokat,
Vesszétek meg e padakat,
Eljöttek a hejgetők.
Adjanak, mit akarnak!
Inkább kérünk csuk minkát,
Sza műk köszöntjük sziepen,
Ledzsik honnét adzsának!
Más időre gyét eljevünk,
Adjanak 'z Iszten egisszéget!

Sajnos, a szabófalvi magyar nyelvű hejgetés szövege csak elhomályosult, elég nehezen értelmezhető, töredékes formában maradt fenn. Egy kisebb részletének párhuzamát Kriza János²⁴ *Székely népköltési gyűjteménye* őrizte meg:

Árva bornyú anyátlan,
Pusztá pajta födetlen,
Három veréb hat szöme,
Szenes csutak feteke.

Weöres Sándor²⁵ és Kallós Zsigmond ezt a székelyföldi találós kérdést hajdani, archaikus, pogány temetés leírásának vélte. Demény István Pál²⁶ a töredékesen fennmaradt hejgető-szöveg képeinek árnyaltabb megfejtését és értelmezését (Lükő Gáborhoz hasonlóan) csakis a kelet-európai (román, ukrán, bolgár) télközépi rítusénekek (pl. kolindák) öszszehasonlító jellegű elemzésében látta megvalósíthatónak.

A kutatók a Bákó környéki csángó települések közül csak Lujzikalagorban és Klézsén bukkantak ritmizálva előadott magyar nyelvű hejgetésre. A köszöntő csoport ebben a faluban általában 20-30 legényből állott. Az újesztendőt köszöntőket a vatáfnak nevezett kürtös vezette, akit a hégető vagy szövegmondó, egy dobos, egy sültüs (furulyás), meny-asszony és vőlegény, medvealakoskodó, valamint az egy ostorával hangosan pattogtató fiú kísért el. Két legény tartotta kezében az úgynevezett bikát, amit harmadik társuk szólaltatott meg.

Ez a rituális hangszer rendszerint egy kisebb túrósdezsából készült, melynek nyílását kifeszített bőrrel kötötték le. Az edény aljáról a bőrön át hosszabb lószórt vezettek át, amit ciberével megkent kézzel húzogattak, s az így bikához hasonló böggő hangot adott. Kalagorban rendszerint a kürtös kért engedelmet a háziaktól, majd a hégető a család ablakai előtt hangosan kiabálni kezdte a szövegét a furulya, a dob meg a bika halkabb kíséréte mellett. Az ismétlődő refrének után a zenészek elhallgattak, s csak az ostorok hangos pattogása meg a legények hejgetése hallatszott.²⁷

A köszöntő csoport tagjai a csángó falvakban (pl. Gorzafalván) dobok, furulyák, kürtök fülsiketítő zenéje mellett vonulnak, s a legtöbb szereplő az egész nap folyamatosan végzett szédítő erejű, forgó mozgástól rendszerint estére eksztatikus állapotba kerül. Amikor két ilyen köszöntő csoport találkozott az utcán, rendszerint szimbolikus vagy tettelegességig fajuló reális küzdelem kezdődött közöttük.

A XX. század második felében gyűjtött szövegek a csángó falvakban voltaképpen a románságnál újesztendő idején gyakorolt rituális ekehúzás (*plugușor*) köszöntőjével egyeznek meg, ahhoz hasonlóan eléggé terjedősen mesélik el a búza élettörténetét, kezdve először a szántás-vetéstől az aratásig, majd az őrlésen, sütésen át egészen az új kenyér vagy a friss kalács elkészültéig. Az azonban érdekes tény, hogy a Bosnyák Sándor²⁸ által közölt tömör klézsei változat olyan regös motívumokat is tartalmaz, amelyek a lujzikalagori változatokból hiányoznak:

Mi nem innen jöttünk,
hat, hét országon túlról jöttünk,
elszakadt a bakancsunk,
elszakadt a kabátunk,

nincsen még kucsmánk es a fejünkben.
Ha münket béhívnátok,
egy kis kolbászval megkínálnátok,
egy jó kancsó bort az asztalra tennétek,
még ha adnátok egy küs pénzt is,
hogy vegyünk vele bocskort,
vegyünk vele kabátot,
vagy kucsmát a fejünkbe, nagyon megköszönnénk.

Ez a szövegegység felbukkant a Gyimesben élő csángó harsogtatás köszöntőversében is:²⁹

Mi nem innét vagyunk,
Hanem onnét vagyunk,
Hol a málé akkora szemű, mint egy dió.
Száz legény őrzi bottal,
Hogy a hangya el ne hordja,
Hajrá, gyerekek!

Ha béeresztenek, bécsiszegünk, bécsoszogunk,
Nyírfakéreg a bocskorunk,
Hajdinaszál a nadrágunk,
Mi Szent István szolgálai vagyunk,
Kinek füle s a lába lefagyott.
Messzi fődről jöttünk,
Nagyon megéheztünk.
Hajrá, gyerekek!

A Tatros, Ojtoz, Tázló és a Szeret folyók völgyében fekvő csángó-magyar faluközösségek az utóbbi évszázadban fokozatosan átvették a szomszédos románság számos, újesztendőhöz kapcsolódó szokását is. Ebben az átmeneti fázisban előbb még magyar és román nyelven csendültek fel a szómágián alapuló, viszonylag újonnan adaptált szövegek. A II. világháború utáni évtizedekben a fiatalok ezt a szokást már csak az urálás szóval (vö. román *urare* 'köszöntés') nevezték meg, s annak szerkezetében a román rítusszövegek fokozatosan átvették a magyar nyelvű köszöntők helyét is.³⁰ Érdekes ténynek tekintjük azt, hogy a kulturális és a nyelvi asszimiláció során átvett szokáselemeket a római katolikus vallású csángók nagyon sok faluban tovább éltették, mint az átadó ortodox románok.³¹

Napjainkban a Tatros völgyében fekvő magyar közösségek egyik legelőbb újévi szokása a medvével történő urálás. Rendszerint 14 és 18 év közötti fiúk vesznek részt a játékban. Például Kósteleken a medvealakoskodó mellett felvonul annak gazdája, a cigán, akit több purdék kísér, valamint a hammas, az öreg, a dobosok, a zsidó meg a bekérező katoná. A szokás előadását karácsony és újév közötti napokban készítik elő egy csűrben, ahol elosztják a szerepeket és begyakorolják a játékot. A játék központi figurája rendszerint nyitott arccal jelenik meg, s csak a hátára kötött barna állatbőr jelzi, hogy ő a medve. Gazdája a cigányok környékbeli viseletébe öltözik be, s egy vastagabb dorongra erősített lánccon vezeti a lomhán mozgó jószágát. A purdék általában rossz ruhában vonulnak fel, arra rendszerint színes szalagokat varrnak, arcukat pedig rongyból készített álarc fűdi be. Hozzájuk hasonló viseletben vonul a hammast alakító legény is, aki a kezében tartott bot végén fűrészporral töltött zsákokat lóbál. A bába (vö. román *babă* 'öregasszony') seprűt tart kezében. Társa, az öreg, hozzá hasonlóan, a szokásos helyi ünnepi népviseletben vesz részt a játékban, aki az oldalán lógó tarisznyába gyűjti össze a meglátogatott családoktól kapott adományokat.

A kóstelki csoport rendszerint az ősztendő utolsó reggelén indul útnak, s újév estéig nagy zajkeltéssel bejárják a település minden szegletét. A bekérező megkérdi a háziakat, hogy fogadják-e a csoport köszöntését, míg társai kint az utcán várakoznak. Utána félkörben felállnak a ház bejárata előtt, s látványos játékkal és pajzán szövegekkel kicsalogatják a lányokat, majd megkergetik, s végül beleforgatják őket a hóba. A medve a dobzene ritmusára himbálózó és lassú mozdulatokkal táncol, gazdájának parancsára lefekszik a földre, majd felül annak botjára, aki társaival azon is megtáncoltatja. A gazda a medve tánca közben vaskos, erotikus, rigmusba szedett, román nyelvű szövegeket kiabál, melyek rendszerint a medvéhez szólnak. A táncoltató elmondja, hogy amikor megtalálta az erdőben a medvét, az akkora volt csak, mint egy kisebb malac, most pedig akkorára nőtt, mint egy hizott borjú. Általában arra kéri az aranyszánon ideszállított állatot, hogy az ne egye meg a saját gazdáját.³²

A román medvejátékok szerkezete rendszerint egyszerűbb forgatókönyvre épül. A szokás központi részét alkotó medvetánc általában a vásári, élő medvetáncoltatók szórakoztató játékát utánozza. A medvét alakító legény rendszerint medvebőrbe öltözött, gazdája házról házra vezette. A román közösségekben is elsősorban a medvetánc jelentette a fő attrakciót, melynek végén a medve hirtelen összeesett, meghalt, majd gazdája megoperálta, s újra életre keltette. A jelenet rendszerint újabb táncal fejeződött be.³³

Ovidiu Bîrlea véleménye szerint a románságnál élő medvealakoskodás a szibériai népek medveünnepéhez hasonló, archaikus kultusz maradvá-

nya. Csak Moldva szubkárpatikus övezetében fordul elő, ahol elsősorban a medve által okozott pusztításokat szándékoztak megelőzni segítségével. A román pásztorkalendáriumban augusztus elsejét a medvék ünnepnapjának tartották.³⁴ Szendrey Ákos jelzése szerint „a székely hegyi pásztorok Illés napján, a határhegyeken hatalmas máglyatüzeket gyűjtva medveünnepet tartanak jóindulatának megnyerése végett”.³⁵ Moldvában, napjainkban is úgy vélik, hogy a medvejáték szerencsét, termékenységet, bőséget és egészséget idéz elő az embernek meg a tenyésztett állatoknak. Az is gyakori, hogy nagyobb sokadalmakban és vásároknál a cigányokat arra is megkérlik, hogy egy-egy földre lefektetett (ideg)beteg személy hátán táncoltassák a láncra vezetett élő medvéjüket.

A medvét széles körben megjelenítik a Kárpát-medencében élő magyar közösségek is. Az állatalakoskodó népszokásaink sorában (pl. farsangi felvonulás, szüreti és lakodalmi multság, aratás idején stb.) az egyik legkedveltebb maszkos játéktípus. A felvonulások idején dobszóval láncra vezetik, sok helyen elárverezik, megtáncoltatják, majd vidáman ugráncolnak, s megölelgetik a lányokat stb.³⁶

A medvetánc előfordul a csiki székely, a gyimesi meg a moldvai csángó lakodalom szerkezetében is. Rendszerint csak férfiak adják elő a multság hajnalán, amikor a vendégsereg már nagyobb mennyiségű alkoholt fogyasztott. A vaskos, erotikus és szexuális elemekben gazdag tánc általában a medvék párzását utánozza, s voltaképpen az új pár termékenységének rituális előidézésére szolgál.³⁷

Ujváry Zoltán kutatásai szerint valóságos és az ember által alakított medvével előfordulnak medvejátékok a keleti szláv népeknél is, ahol nagyon archaikus hiedelmek élnek a medvével kapcsolatban. Véleménye szerint egyértelműen nem lehet bizonyítani, hogy a szórakoztató jellegű medvetáncoltatásra emlékeztető játékformák ősi medve kultusz maradványai lennének.³⁸ A medvealakoskodás szórványosan felbukkan a szlovákoknál is, de jóval népszerűbb a cseheknél, ahol a farsangi játékok végén megölték, tréfásan eltemették, majd vidáman eltorozták. A táncoló medve volt elterjedtebb a lengyeleknél, míg a bulgároknál inkább a naturalisztikus játékok népszerűbbek.³⁹

A kutatók gyakran feltették már azt a kérdést, hogy a magyarságnál felbukkanó különböző dramatikus medvealakoskodó játékok kapcsolatban állnak-e a Szibériában élő finnugor rokon népek archaikus medve kultuszával. Ujváry Zoltán kutatásai szerint a vogul és az osztják közösségekben közvetlenül a medve vadászata után szervezett lakoma keretében olyan ornitomorf jellegű vagy álhalott felébresztésével kapcsolatos dramatikus játékok élnek, amelyeknek párhuzamait ismerjük a recens magyar népi színjátásban is. Elemzéseiben Ujváry arra is figyelmeztet,

hogy ez a hasonlóság önmagában genetikus kapcsolatot még nem bizonyít. Ugyanakkor leszögezte, hogy a magyar medvealakoskodás több eleme (pl. halála, majd feltámasztása) egyértelműen visszavezethető a kereszténységet megelőző kultúrába, tehát nem magyarázható egyszerűen csak a vásári medvetáncoltatók mutatványaival.⁴⁰

*

Összegezőképpen hangsúlyozzuk, hogy a moldvai magyar közösségek egészen napjainkig nagyon archaikus képzeteket, folklóralkotásokat őriztek meg. A világgépüket reprezentáló szövegeik (pl. rítusénekek, ráolvasások, hiedelemtörténetek stb.), valamint mágikus gyakorlataik (pl. hejgetés, urálás, esővarázslás, betegségelhárítás stb.) számtalan olyan elemet tovább éltek, amelyek a samanizmussal meg az uráli népek medvekultuszával mutatnak azonos vonásokat. Lükő Gáborhoz hasonlóan valljuk, hogy a csángó közösségekben fennmaradt magyar nyelvű folklóralkotások és a román rítusszövegek (pl. kolindák, ráolvasások) rendszeres összehasonlításával a jövőben számtalan olyan archaikus, mágikus elem korábbi kontextusát tudjuk majd tisztázni, amely csak töredékesen és elhomályosult jelentéssel maradt fenn a kárpáti folklórban.

JEGYZETEK

- ¹ Hoppál 1994, 11.
- ² Hoppál 1994, 11.
- ³ 1988.
- ⁴ Eliade 1988, 316.
- ⁵ Györffy 1925, 169.
- ⁶ Györffy 1925, 169.
- ⁷ Eliade 1988, 314.
- ⁸ Eliade 1988, 314.
- ⁹ Eliade 1988, 315.
- ¹⁰ Eliade 1988, 316.
- ¹¹ Ujváry 1980, 21–22.
- ¹² Pozsony 2000, 30.
- ¹³ Eliade 1988, 318.
- ¹⁴ Györffy 1925, 169.
- ¹⁵ Lükő 1961, 116.
- ¹⁶ Lükő 1961, 124–125.
- ¹⁷ Diószegi 1958, 396–443.
- ¹⁸ Pais 1975, 44–46.
- ¹⁹ Diószegi 1963, 183; 1967, 123–133.
- ²⁰ Demény 1994, 135.
- ²¹ 1907, 289–290.
- ²² Demény 1994, 146–147.

- ²³ 1958, 49–50.
²⁴ 1975, 283.
²⁵ 1977, 30–32, 47.
²⁶ 1994, 149.
²⁷ Kallós 1968, 42.
²⁸ 1980, 129–130.
²⁹ Pozsony 1992, 149.
³⁰ Pozsony 1994, 151; Faragó 1996a, 56.
³¹ Pozsony 1994, 165.
³² Erdélyi 1994, 47–48.
³³ Ujváry 1997, 274.
³⁴ Bîrlea 1981, 272–273.
³⁵ Szendrey 1925, 437–438.
³⁶ Ujváry 1997, 266–275.
³⁷ Péterbencze 1898, 18; Kallós – Martin 1969, 195–254.
³⁸ Ujváry 1997, 271.
³⁹ Ujváry 1997, 272–273.
⁴⁰ Ujváry 1997, 276.

IRODALOM

- ADĂSCĂLIŢEI, Vasile
 1987. *Istoria unui obicei. Pluguşorul*. Iaşi, Editura Junimea.
- BÎRLEA, Ovidiu
 1981. *Folclorul românesc*. I. Bucureşti, Editura Minerva, 272–273.
- BOSNYÁK Sándor
 1980. *A moldvai magyarok hitvilága*. Folklor Archivum 12. Budapest.
- DEMÉNY István Pál
 1994. A hejgetés meg a sámánénekek. *Néprajzi Látóhatár* III, 1–2, 135–150.
- DIÓSZEGI Vilmos
 1958. *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DIÓSZEGI Vilmos
 1963. Az obi-ugor sámándob eredetének kérdése. *Műveltség és Hagyomány* V, 177–187.
- DIÓSZEGI Vilmos
 1967. *A pogány magyarok hitvilága*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ELIADE, Mircea
 1988. „Samanizmus” a románoknál? *Létünk. Társadalom, tudomány, kultúra* 2, 312–321.
- ERDÉLYI Péter Zoltán
 1994. A bundás nagy állat ünnepei. *Művelődés* XLVI, 2, 46–48.

- FARAGÓ József
1996a. A hejgetéstől az urálásig. Egy archaikus moldvai csángó-magyar népszokás elrománosodása és eltűnése. *Honismeret* XXIV, 6, 53–64.
- FARAGÓ József
1996b. A szabófalvi hejgetés emlékei. *Erdélyi Múzeum* LVIII, 1–2, 94–103.
- GYÖRFFY István
1925. A búbájlás a moldvaiaknál. *Ethnographia* XXXVI, 7–12, 169.
- HALÁSZ Péter
1992. Adatok a moldvai magyarok kecskemaszkos játékához. In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Miskolc, 173–180.
- HOPPÁL Mihály
1994. *Sámánok. Lelkek és jelképek*. Budapest, Helikon Kiadó.
- KALLÓS Zoltán
1958. Hejgetés Moldvában. *Néprajzi Közlemények* III, 1–2, 40–50.
- KALLÓS Zsigmond
1968. Hejgetés Moldvában. *Művelődés* XXI, 12, 42–43.
- KALLÓS Zoltán–Martin György
1969. A gyimesi csángók táncélete és táncai. *Tánc tudományi Tanulmányok 1969–1970*. Budapest, Magyar Tánc tudományi Társaság, 195–254.
- KALLÓS Zsigmond
1939. Hejgetés. Dunántúli regös emlék és a pogány magyar sírbatétel szertartása egy csángó népdalban. *Vasi Szemle* VI, 313–321.
- KRIZA János
1975. *Vadrózsák. Kriza János Székely népköltési gyűjteménye*. Faragó József gondozásában. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- LÜKŐ Gábor
1961. Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál. *Ethnographia* LXXII, 1, 112–134.
- PAIS Dezső
1975. Haj-huj-kaját. Hangutánzó, hangkifejező szavaink néhány ősi rokonságban levő csoportjáról. In *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 42–72.
- PÉTERBENCZE Anikó
1989. *Táncok és táncos szokások Csíkszentdomokoson*. Jászberény, Déryné Művelődési Központ.
- POP, Dumitru
1989. Plugușorul, sinteză folclorică. In *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 25–131.

- POZSONY Ferenc
1992. Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve* 1. Kolozsvár, 148–163.
- POZSONY Ferenc
1994. Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár* III, 1–2, 151–166.
- POZSONY Ferenc
2000. Egy orbaiszéki esővarázsló szokás erdélyi és moldvai párhuzamai. In „*Adok nektek aranyvesszőt...*” *Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Csíkszereda, Pro-Print, 19–36.
- SZENDREY Ákos
1925. Van-e a medvének valami szerepe a magyar néphitben? *Ethnographia* XLIX, 1–2, 437–438.
- UJVÁRY Zoltán
1980. *Népszokás és népköltészet*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 35. Debrecen.
- UJVÁRY Zoltán
1997. *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press.
- WEÖRES Sándor
1977. *Három veréb hat szemmel. Válogatás a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. A bevezető tanulmány és forrásjegyzék Kovács Sándor Iván munkája. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- WICHMANN Györgyné
1907. A moldvai csángók szokásaiból (Szabófalváról). *Ethnographia* XVIII, 4, 287–294.

Nagy Sívó Zoltán

RENDAHAGYÓ NAPLÓ

Az 1990-es évek emlékkockái

ADVENTEK EMLÉKEI

Nem mi vagyunk a hibásak. A Megváltó cselekedik velünk – hallom hitoktatóm hangját a háborús évekből.

A sztálingrádi ütközet már mögöttünk volt, a félelem meg előttünk. Advent volt. Lelki gyakorlatokat tartottunk, az akkori újvidéki magyar tanítóképzőben, hogy megtisztulva várjuk be az isteni gyermek eljövételét.

Hittanárunktól hallottuk, hogy Krisztus szinte kieszközölte férfias tartásával kereszthalálát, hogy megváltsa a világot.

Pilátus moshatta kezeit.

Ma egyre több hasonlatosságot érzek akkori és mai háborús adventjeink között. A politika csinál újra balekot valamennyiünkből. Hordalékával piszkolja el a nagy várakozás napjait. A karácsonyi ünnepkör napjaiban is a fegyverek hangját hallhatjuk. Mások akarták volna, hogy így legyen?!

Kevés a megtisztulását váró ember. Egyre több a látszólag megtérő, a „nem mi vagyunk a hibásak” imáját mormoló, az igazság feltárására, a megbékélésre kevésbé alkalmas ember. Végig az egész látóhatáron.

Nem mondom, jó lenne, ha lehetne értünk és nélkülünk; mondjuk, valami felsőbb hatalom jóvoltából, a nemzetközi hatalmasságok új játékból – persze a javunkra –, s ha ez így lenne, már hozzá is tehetnénk: Legyen meg az ő akarata!

Hasonlatosságot látok abban is, hogy mi nem akartuk a háborút. Hogy ebbe belekényszerültünk. A testvérháborúba persze igen nehéz csak úgy belekényszerülni.

Adventi szomorúságaink közé tartozik az is, hogy a világ a maga szalonnáját sütögeti a balkáni tűznél. Nem csinál nagy kérdést az itt folyó vérből.

Különös egy haza. Vállalni kell persze az ilyen sorsot is. Még úgy is, ahogyan azt Németh László ajánlotta Szirmai Károlynak a harmincas években: „Balsorsunkat alakítva küldetésé”, de mintha jobb lenne ezt közösen, akár szárnyaszegetten, akár a Megváltóra emlékezve, mert valóban nem mi vagyunk a hibásak.

Világunk lehető útjait járja. Mi lettünk kevésbé alkalmasak megértésére, elviselésére. Erre is épít a politika – külön diszciplína, cinikus gén –, mely a korrekt csalás lehetőségeit is tanulmányozza.

Már az ászok is hamiskártyásokra emlékeztetnek. A nagy nemzeteknek nagy fiai is.

Az átvedlett országokban a népet éltetik újra. A hatalom letéteményesét.

Csak le ne tegye az istenadta, mint ahogy szokta, mint ahogy a közelmúltban is letette sorsát Hitler, Sztálin, Rákosi Mátyás kezébe! Emlékeztetőül csupán: „Druže Tito, zdravo, zdravo, sve što radiš imaš pravo!” Ez állítólag új népköltés.

Advent a számvetés ideje lett volna, a megújulás, a béke, az élet ígérete. Lett volna! Nos, miről vethettünk volna számot?

A templomok kölcsönös lerombolása már egy vallásháború kezdete is lehet, mely az egződust hozza a hívőknek, a vallások, a kultúrák új diaszpóráit teremti meg. A felekezetek, a hadba vonultak már előrevetítik a vallás értékeinek a devalvációját.

Már valóban a Megváltó cselekedik velünk.

Nálunk már a bűnök elhallgatása sem bűn. Nálunk a bűnös mindig a másik oldalon van, és több a bűne. Városainkat siratjuk. Ezek állítólag a mi közös városaink voltak. Már Mozartot is bevisszük ebbe a szomorú rendezvénybe. *Requiem*jét bömböltetjük Vukovarnál, Szarajevónál, Mostarnál.

Igen, siratjuk őket, de hogyan?

Adventjeink aligha lesznek eljövetelek.

Várat magára a Megváltó, de már cselekedik velünk.

A HONTALANSÁGRÓL

A Nyomunk a vízen című írás Napló szeptember 21-i számában (Keczeli Klára, 1994) nem hagy nyugton. Magam is latolgom a menni vagy maradni kérdéseit. A polgárháború is sokak hontalanságához vezet már. Hányféle már forrongó világunk hontalansága?

Egy dolgot nem tárgyal Keczeli Klára időszerű írása, és ebből adódnak dilemmáim, járnak vissza az írással kapcsolatos gondolataim.

A világot ugyanis egyféle hontalanok uralják, akik nem kötődnek különösképpen egy tájhoz, egy néphez, egy nyelvhez.

A világ a hazájuk.

Ők a világ arisztoszai, a legjobbjai, ha úgy tetszik. Én nem ezekről akarok szólni, mert ezeket nem terhelik kötődéseik. Leginkább az érdekeikhez kötődnek, és az élet minőségeihez.

Ők azok, akik fent vannak. Lent azok vannak inkább, akik tájhoz, országhoz, nyelvhez kötődnek. Olyan dolgokhoz, melyeket nem könnyű megmagyarázni.

Engem ezek érdekelnek jobban, akik inkább lent, mint fent vannak; akik alatt nincs védőháló, mely felfogná szédüléseiket, zuhanásaikat, ha elhagyják a hazájukat, és a világot választják örök vagy átmeneti hazának; azok is érdekelnek, akik a világot szerencsétlenségnek, mi több, átoknak tartják: „Engem anyám megátkozott, amikor a világra hozott, azt az átkot hagyta reám, ország-világ legyen hazám” – mondja a székely népköltés.

Az ilyenek száma szaporodik mai világunkban.

A fent élőknek is vannak gondjaik. Néha nem veszi be őket, nem szívesen fogadja a választott haza. Nem azokra gondolok, akik vállalni tudják a befogadó haza nyelvét, akik beragyogták, világgá vitték a nyelv szellemiségét, mely a befogadó haza nyelvében testesül meg, esetünkben a magyar nyelvben.

A kozmopolitákkal sincs vitám. Műveltségükkel vállalhatják a világot is mint hazát, avagy bármelyik befogadó hazát, mert ennek szellemiségét is képviselik.

Kire gondolok hát nehezebb szívvel? A gyorsan alakuló konvertitákra, az érdekeikhez kötődő filiszterek kósza hadára, azokra, akiknek ott a hazájuk, ahol a megélhetésük, akik pénzüknek köszönhetően a szellem birodalmában is megvethetik lábukat, akik előtt az írástudóknak is hallgatni kell, ha reklámokban az ő pénzük beszél, azokra, akik a közös hazában növelik elidegenedéseinket.

Ezek az újkeletű nyárspolgárok, a mindenhez és semmihez értők a polgárpukkasztás nagymesterei, akik itt-ott megvetik, mi több, kifigurázzák a nemzeti kegyeletet is. Mert tehetik.

Sok már a keresetlen gondunk megváltozott világunkban, hisz nő a hontalanok száma. Bár élvezik ők a műszaki civilizáció áldásait, a maguk módján élik meg a hontalanságot a befogadó új hazában, mert itt csak számként szerepelhetnek, mi több, azzá is lesznek.

Választott sorsuk gettójában élnek. Néha már politikai alkudozások alanyai ők a nagyvilágban. Növekszik képviselőik száma.

Ezek feladata az lenne, hogy védjék érdekeiket. Ilyen érdek például a befogadó haza nyelvének az elsajátítása, mert csak ezzel tudnak beilleszkedni.

Így történik meg egyre gyorsabban a nyelvváltás, mely mindig a saját álom feladásával jár. Így következik be az elidegenedés a családon belül is, hisz a gyermekeikhez kell szólniuk egy rosszul elsajátított új nyelven.

A kettős identitás elképzelhető, mi több, szaporodóban vannak az ilyen emberek.

Mivel adófizető állampolgár, az új betelepülőnek az adója jelentéktelen részét kellene anyanyelve ápolására fordítania mindenütt. Ezt eszközték ki a kialakulni látszó nemzetállamok a posztkommunista térségben, ha az idegenbe szakadt testvéreikről volt szó.

Lásd a második Jugoszlávia példáját! Anyanyelvű iskolákat nyitottak nemzetársaik számára. Mindenütt, ahol erre lehetőség volt a nagyvilágban.

Most más történik:

Egyfolytában a nemzetállamokban való gondolkodás ósdiságát hangoztatják, ezt adják tudtunkra az új befektetők.

A felső hontalanokat aligha aggaszthatja a kis nemzetek és kis nyelvek eltűnése, pedig ez világunk elszürküléséhez vezet.

Mintha elfelejtenénk, hogy valamennyien a nyelv leszármazottai vagyunk, hogy a nemzet a nyelvben, egy felismerhető szellemiségben nyeri el megtestesülését. Hazug átalakulások jegyeit láthatjuk a posztkommunista térségben. A kudarcot vallott kommunizmus eszméit a visszafojtott nemzetivel és a vallással kezelik.

A felső hontalanok legnagyobb fogása az említett térségben az volt, hogy a bukott rendszer kopott, kipukkadt futball-labdáját időre átpasszolták az alsó hontalanoknak. Hadd játszadozzanak vele egy új utópia reményében! Most ugyanis más van, demokrácia és szabadság van, és pusztán ebből nehéz megélni. Tapasztalható már valamiféle néma forradalom is. Nem kell lebecsülni. Elkopott ideológiák romjain élünk már valamennyien. Ennek a felismerése termelheti ki a hontalanság, a kiszolgáltatottság újabb fajtáit. Reménykedjünk, hogy tudják már az alsó hontalanok: nem ez a harc lesz a végső.

Az alakulás lesz örök, szinte mindennapi, csak ezt kell most megtanulni.

Az osztályharc elmélete a kultúra berkeiben futótűzként pusztított a közelmúltban. Elszámolt nemegyszer a szellem nagy képviselőivel is. Ezt se felejtsek el a permanens forradalom egykori szószólói: Amerika és Anglia is a proletárok földje lesz... – énekeltük nemrég. („Amerika i Engleska, biće zemlja proleterska...”)

Most egy traumatizált térségben élünk, hol a sokáig visszafojtott nemzeti tarol. Lásd a Balkán véres tragédiáját! Mennyi halál, mennyi

bosszú, mennyi népirtás, egzódus, mennyi polgári köntösben grasszáló új nemzetállam! A kor vajúadásait nem a felső, inkább az alsó hontalanok érzik, tapasztalják mindennap a piacon, a gyógyszertárban, munkahelyükön. Így alakulhatnak ki a külső és belső emigrációk az elfásultság, a közöny, a tehetetlenség érzésének új formái. Különösen a szórványban élőknel és az áttelepítetteknel.

Közös hazánk, Európa rosszul vizsgálzik. Közös ugyanis csak az lehet, ami befogad, de nem nyel el. Ami nem szorgalmazza az úgynevezett természetes asszimilációt.

A felejtést viszont a sajátjának vélt hazában is meg lehet szervezni.

A nyáját a juhász őrzi, de néha a szamár vezeti. A nyáj szerencsére maga is tudja, hogy a szárnyék (szélárnyék) melyik háromszögében helyezkedjen egy szelesnek, huzatosnak mondható időben.

Felgyorsult időben élünk – hangoztatják szinte egyfolytában. Ilyen felgyorsult időben is maradnak változatlan dolgok. Így nem tudunk változtatni azon, hogy visszaadják azt, amit elvettek tőlünk.

Szép lenne persze, ha visszaadnák a vagyonunkat, a házainkat, iskoláinkat, TV-csatornáinkat a médiában, a könyvkiadóink kornak megfelelő lehetőségeit, de úgy, hogy ne kelljen bizonyítani, hogy az a miénk volt, mert akik elvették, tudják talán, mikor és hogyan vették el, és hogyan kell azt visszaadni.

Ezt akár a jogállam kiépítése előtt is megtehetnék. Hisz megvannak, reméljük, az egykori kisajátítás dokumentumai vagy ezeknek nyomai.

Ne kelljen már újra kérni, ami a miénk volt, mert ez csak erősítené hontalanságunk kínos érzetét!

MENEKÜLÜNK

– Mi holnap indulunk – jelenti telefonon újvidéki rokonunk. – Nem vagyok hajlandó beöltözni. M.-ék is mennek. Át kell jutni a határon, mielőtt lezárják a hadkötelesek előtt.

Kötelező polgárháború, érted?

– Jó –, mondom tétován, mert későbbre vártam egy ilyen hírt. Megbeszéljük a szegedi találkozót.

A gondos csomagolás képtelenségnek tűnik. Minden vagy semmi kell egy ilyen útra. A semmi a jobb, így érezzük mindhárman.

Sápadtan veszünk búcsút a mindentől: fél évszázad kedves hordalékától. Bár felkészültünk erre, valahogy hirtelen jött. Pillanatok alatt az ész kerekedik felül. A fegyelmet a félelem szavatolja. Megisszuk a kávé, zárkózunk, és teli tartállyal távozunk.

Menekülünk.

Belgrád előtt torlódás, kocsiatnézés. Van-e fegyverünk? – kérdezik a végén. Magyarok – mondja az egyik. – Ismerem őket. Hagyd, hogy menjenek! A diákomra ismerek, de nem köszön. Katonarendőr. Elengednek, és hamar kikerülünk a torlaszból. A Kalemegdan felé vezető utat választjuk, hogy elkerüljük a város központját.

Még egy leállítás, de észreveszik a belgrádi rendszámot, és intenek, hogy mehetünk tovább. Mielőtt a vár alatti útra térnénk, fiunk hirtelen befordul a Dobrača utcába. Nem merem megkérdezni, miért, mert látom, hogy ideges. Mindketten hallgatunk a leparkolt kocsiban. Én az egyetemem éveim dorćoli emlékeit idézgetem. Ezt a városrészt akkor is külön hangulat járta át. Ez volt a régi, az igazi város. Utcáinak története van: Gospodar Jovanova, Gospodar Jevremova... Annak az utcának is van története, ahova befordultunk. Ez az utca a gruži szerb kereskedő alakját, emlékét őrzi, ki hön szeretett népe mecénása szeretett volna lenni, mert volt pénze, „mert akarta őt az élet”, ahogy fogalmazott, mert tehetette. Az első szerb felkelés nehéz éveiben is.

Biztosra veszem, hogy a mediterráneum hangulatát is magával hozta – hisz dubrovniki volt –, hogy nemcsak portékáit kínálhatta. Álma, hogy a jövőbeni szerb főváros egyik mecénása legyen, harci vállalkozásba vezette őt is.

Ilyen volt a kor. Így rőtta le szeretetét, mert felfogta, hogy a hazának csak adni lehet, ha kell, az életünket is.

A második szerb felkelés éveiben a már korosnak mondható Jovan Dobrača a Čačak körüli sáncokban vállalta az ellenállást a török túlerővel szemben.

És most idézünk Svetlana Velmar-Janković Dorćol című könyvéből: „Taj je novi vojvoda izgledao kao nedostižan velmoža i stajao je odeven svečano i pravo pred Milošem Obrenovićem vodom drugog ustanka. Tada je izgovorio reći koje su postale čuvene, da niko od njih nije došao da se vrati, nego da pogine.”

„Az az új vajda olyan benyomást keltett, mint egy elérhetetlen főúr, s díszöltözetben egyenesen állt Miloš Obrenović, a második szerb felkelés vezére előtt. Akkor fogalmazta meg azt a híres mondását, hogy közülük senki sem tér vissza, hanem azért jött, hogy meghaljon.”

Háromszáz – a maga költségén felfegyverzett – gruži szerb élén mondta ezt az általa védett, bevehetetlennek tűnő sáncok előtt.

Tisztelte őt az akkori Dorćol is. A legendák, a lemondások, a reménykedések, az európai kapcsolatokat szorgalmazó városrész, az akkori Dorćol.

De ím, jön már a fiunk. Valószínű búcsút vett az udvartól, a régi ház udvarától, mert ez maradt az udvar, a képzeletbeli. A régi patinás, magas parteres, alagsoros ház helyén most valami más épült fel, az újgazda-

gok számára – mondják a rossznyelvűek. Itt lakott ő a híres alagsorban, az egyetemisták által Alvilágnak becézett református konviktusfélében, mely mintegy hetven ismert nevű értelmiségit nevelt fel, látott el nemcsak lakással, szellemi útravalóval is. Az itt megtapasztalt toleranciát is magukkal vihették, mert a más vallásúakat, a más hitűeket is befogadta ez a legendás hírű alagsor. Az útravaló legfontosabb része a beilleszkedést, az alkalmazkodást, a másságot tisztelő szellemiség volt. Talán ettől is búcsút vett. Némán.

Itt találkoztunk akkor gondolatban, ami nem gyakori jelenség apák és fiúk között. Mindketten egyetemi éveink emlékeit idéztük.

Ő megnézte még egyszer a harminchármas házszámot, talán felelevenítette képzeletben a régi házat, talán Dorcolt is bejárta, mint egykor az agg és látását vesztő Dobrača. Begyűjtotta a belgrádi rendszámú kosiját, és gyorsabban távozott a kedves utcából.

A koszba süllyedt Savojei kapu előtt közölte, hogy elbúcsúzott az utcától.

A Száva-hídon áthaladva visszanéztünk unokánk szülővárosára. Ő fennen hangoztatja ma is, hogy belgrádi, mert Belgrádban született.

Nemcsak Belgrádtól vettünk búcsút. Tiszteletre méltó, főleg szerb baráti kört hagyunk magunk mögött a fővárosban. Az most földrengésre emlékeztető tragédia küszöbén áll, hisz benne vagyunk már a háborúban, és minden jel a széthullást, közös országunk tragédiáját jelzi.

Nemrég szép álmokat ringatott ez a város: Europolis szeretett volna lenni. Félő, hogy ez egy új Néró álma volt. A Dubrovnikot lövő, ágyútűz alá vevő kamionos ember is egy szebb Dubrovnikot képzelhetett el a régi helyébe. A város persze összeszedi szétszórt köveit, és város lesz újra. Magát ünneplő multikulturális közösség, kapu a világ felé.

A nemzetközi úton katonai menetszlopok. Szakállas, észak felé tartó hadfiak. A szakáll most pozitív jel. A népfelszabadító háborúban nem az volt. Most újra divat. A fiunk is szakállas. Ezek itt önkéntesek – magyarázza. A jelvények, a címerek sokfélesége a blúzokon. Jelentős részük sapka nélkül.

Ezek fogják megvédeni az országot: Boj se bije, bije, zastava se naša vije za slobodu Srbije – éneklük a marconák: Szerbiáért indulnak valahova. A harci dal egyértelmű. Lehet, hogy tudják is, hova. A négy csiholót ábrázoló címer sem szorul külön magyarázatra. Egyik amerikai katonablúzon viseli a felkapott címet. Ilyen ruhadarabot öltöttek sokan a befejező felszabadító harcokban 1945 tavaszán. Irigyeltük azokat, akiknek ilyen blúzuk volt. Talán egykori partizán apjuktól kapták.

A csetnikek nem viseltek ilyen blúzt. A fekete mundért szerették a fehér halálfejjel.

Nem voltam önkéntes. Mozgósították a korosztályomat. A horvátok ellen vetettek be. Azokat akkor usztasáknak hívtuk. Az usztasa szó felkelőt jelent. Önkéntest. Ezek is felkelők. Önként mennek a horvát csataterre. Így is hívják már ezt a csatateret (hrvatsko bojište).

Itt-ott halálfejet is lát már az ember, az utcán is, itt is. Úgy látszik, megtörténik mégis a sürgetett kibékülés a csetnikek és a partizánok között. Ez lenne most a fontos – hangoztatja egy-egy szónok a „megtörtént nép” nagygyűlésein is.

A fehérek és a vörösök szövetségéről lenne szó? Ez persze a másik oldalon is megtörténhet. Így lesz végre szerb a szerb, horvát a horvát. Csak nemzet lesz végre: szerb és horvát nemzetet. És ez a két testvéri nemzet vagy nép most végre őszinte, vagy őszintén utálják egymást? Mert im nemsokára ott találkoznak, ahonnan a harci zaj hallik.

Franjo Supilo intése vágódik eszembe. Ő a konföderális megoldást szorgalmazta az 1918-ban megtörtént egyesülés előtt, mint jó megoldást. Fényképe is benne volt az első tankönyvekben. Azután valahogy kimaradt. „A jugoszlávság sine qua nonja a két nép, a horvát és szerb nép jó viszonya” – hangoztatta váltig az emigrációból is.

Váteszi meglátás.

Most ez a két nép fog dönteni arról, hogy marad-e a szövetségi rendszer, de nem a közös asztal mellett.

A digressziót ez a menetszlop, a horvát harctérre indulók váltották ki bennem. Lehet, foglalkozási ártalom. Köztudott persze, hogy győztesekként a partizánok vonultak be 1945 tavaszán városainkba, falvainkba. Maga a felszabadulás a baloldaliak diadala volt. Ez tette lehetővé fél évszázados uralmukat. Most másképp néznek erre a fél évszázados valóságra.

Kerülnénk a frontra igyekvőket, de nehezen megy. Szemben az út másik felén a menekültek oszlopa jön. Onnan jönnek, ahova ezek mennek. Szerbek valamennyien. Traktoraik után pótkocsik, melyeken a család ül batyuival. Megtört emberek. A két várost, Belgrádot és Zágrábot összekötő Testvériség–egység úton most a menekültek áradatát látjuk.

Újvidék előtt megtorpanunk. Rendőr irányítja a forgalmat. Aknabecsapódásokat hallok. Magam elé képelem a térképet, megfelel a tegnapi híreknek. Ez a horvát hadszíntér. De van már boszniai, szlovén, macedóniai, kosovói hadszíntér. Jó volna mindezt felejteni, de nem megy.

Majd háromórás út után érkezünk temerini lakásunkba. Vártak már bennünket. A látottak után mi, öregek szívesen folytattuk volna kis pihenő után a határig, de fiunk otthon akar éjszakázni. Szüksége van erre. A vacsorát a gyerek teszi kedvessé, békebelivé. Megígérjük, hogy őt is felkeltjük, bár korán indulunk – mert tati újra szolgálati útra megy –, és mi elkísérjük, hogy lássuk magyarországi rokonainkat.

Van már ilyen filmünk is. Apa szolgálati úton, csak más háttérrel.

Ő ébred elsőnek. Ügyesen búcsúzunk. Integyetünk. Integess te is, lelkem! – mondja neki szlovákul a feleségem. Ilyen család vagyunk. Beszéljük egymás nyelvét, nemcsak a házastársak, az unokák is. Bár most más a divat. Lehet, a győzedelmes háborúk hozzák ezt az új divatot, a „természetes” szerb nyelvi fölényt a vegyes házasságokban.

Rövid várakozással átjutunk a határon. Segít újra a belgrádi rendszám. Merre tartanak? – kérdik. – Rokoni látogatás – mondjuk a határőrnek. Mi, öregek feketében vagyunk. Mintha elhinnék, hogy temetni megyünk. Ám igaz is! Sokat temetünk ezzel az úttal. Az egykori, szétvert közös országot siratjuk, temetjük.

Az átjutás után máskor a bisztróba mentünk. Most csak összenézünk. Nem megy. A kávézáshoz más kell. Most egy török kávé volna jó.

Menekülő szerbek ácsorognak a bisztró előtt. „Hagyd a presszót a fenébe!” – mondja az egyik. Megértem őket, mert máshoz szoktak. A törökös feketét magam is másként iszom, mint a presszót. „Hát nincs a mi kávénkból? – kérdez rá újra valaki. – Van – szólok ki a leeresztett kocsiblakon –, csak kérned kell.” Odajön, és rákérdez: „A miéink vagytok (jeste naši)? – Igen – mondom –, magyarok. – Kitől menekültök? – kérdi ő. – Ugyanazoktól” – felelem. Megérti, és önkéntelenül nevetni kezdünk. Nemcsak mi, a bisztró előtt ácsorgók is, mert figyelik a beszélgetést.

A VIRÁG CUKRÁSZDA

Hol máshol, itt találkozunk. Ismert délies, hangos utcakép fogad. Ezt a teret már régen a cukrászda jelzi a jugók szemében. A cukrászda ma a svercerek, a csempészek paradicsoma. A Magda Marinko-félék találkozóhelye is. Jól működik. Belgrádban is volt egy ilyen jól működő cukrászda. A tulajdonosát agyonlőtték. Valuta is kapható. A menekültek jelentős része az utcán parkol. Szendvicseznek. Termoszokból isszák a feketét, őrzik a kocsit. Erre már szükség is van.

Ismerkednek a jugók a menekültsorssal. Akad egy-két pityergő is a gyermekeiket pesztráló anyák között. Alighogy leparkolunk, ránk ismer a rokon, és a testvéréhez invitál, aki itt a közelben lakik. Elmondja, hogy ő biztosra jött, mert a testvére is adhat neki állást, de amint lehet, továbbmegy családjával.

Nyugat vagy semmi – mondja kicsit hözöngve. Merthogy az más. „Meddig voltál egyfolytában? – kérdem. – Egy hétig” – feleli, és elneveti magát, mert belátja, hogy elszaladt vele a ló.

„Majd megírod, hogy milyen az a más élet, a nyugati, és hogy elismerik-e a feleséged orvosi diplomáját és a nyelvtudását. Ha úgy van, ahogy

állítod, a fiunk is utánatok megy. De azt hiszem, hogy realisabb, ha itt próbál elhelyezkedni.”

Így adogatunk egymásnak, majd közlöm vele, hogy mi Debrecenbe megyünk, mert más hallgatóink is akadnak. „Üljünk le a cukiban – mondom –, ki tudja mikor látjuk egymást. Persze csak egy kávéra.”

A zsúfolásig megtelt cukrászda valóságos élmény. A jugók hangos egyvelege fogad. Cuccainkkal, rendbontásra hajlamos viselkedésünkkel áthoztuk a háborút is. Tele van velünk a határzóna. Bennünket itt már külön szolgálatok kezelnek.

„Kevés a bennszülött – komiszkodik a rokon. – Sok a vendég. Nos, mivel te vagy a bennszülött, tudd a dolgodat!”

Leülünk, és vigyázkodva nézünk körül a valamikori jó hírű, kedves cukrászdában. „Jól kibasztak velünk! – méltatlankodik valaki szerbül asztalközelben. – A hadseregnek kellett volna átvennie a hatalmat, de eladta a seggét, nemzeti lett. – Te vörös vagy – vágja vissza valaki. – Vörös, de jugoszláv is” – jön a felelet, és tette készen feláll a megsértett ember.

Gyorsan asztalt váltunk. Halljuk, amint a pincérlány békíti őket. Megnyugtadják „a kislányt”, ők egy kicsit hangosabban beszélgetnek, de egyébként nincs baj, és hozza csak a következő forduló italt!

Gyorsan megisszuk a kávé, mert csak kiabálva lehet szót érteni.

Amíg az asszonyok lejegyzik új címeinket, felírják a telefonszámokat, megtekintem a cukrászda bankrésztlegét. Így nevezik a sarok mögött működő pénzváltót. Egész szolgálatával Triesztre emlékeztet a cukrászda üzérkedős környéke. A határzóna üzérkedésre szokott népsége uralja a közeli utcákat is. Vastag pénzkötegeket látok a szerbek kezében. Az utcákon is felkínálják szolgálatukat: „Marke, marke!”

„Befogad a magyar haza” – mondja fanyar mosollyal a rokon, ki Nyugatra igyekszik. Vidáman búcsúzunk.

Lassan hajtunk, hogy ne hamar érkezzünk.

Az ország keleti része mindig lehangolt. Most sem derút keltő. Furcsa helységnevek, kis települések, nagy távolságok. A falvak főutcáján tekereg a jó műút. Alig van tájélmény a szegénységen kívül. A benyomást csak nehezítik a beláthatatlan tagosított földek. Itt „a viharsarokban” tetőzött a szovjet modellű kollektivizáció. Nemrég láthattunk itt olyan táblákat is, amelyek azt jelezték, hogy itt minden közös tulajdon. Az új középületek is az orosz modellt utánozzák. Laktanyákra emlékeztetnek. Túl békés a táj. A mitikus fekete varjúsereg és a műtrágya bevágódó szaga kíséri bennünket. Gyér a forgalom. Szokatlanul nagy a biciklivel közlekedők száma.

Szomorú magyar táj.

A sebességkorlátozásokat nem tisztelő jugók húznak el mellettünk. Dudával üdvözlik a belgrádi rendszámot. Egyet éppen leállítanak előttünk, de hamar elengedik, és elhagyás közben kikiált az ablakon: – Nyomd meg a pedált, testvér! (Nagazi burazeru!)

Délután érkezünk. Megnyugtat, hogy otthon vagyok. Ez volt mindig a második otthonom. Szépen fogadnak. Megérik a levertségünket. Tudják, mit érzünk, mert most nem vendégségbe jöttünk. A feleségem elsírja magát. Kettőt eltemettünk, ezt a harmadikat meg kellene menteni az igazságos polgárháborútól, melytől az értelmes szerbek is menekülnek.

Nővéremék mindent elintézték, megszervezték. A fiunk Debrecenben fog lakni, de Hajdúnánoson is otthon lehet. „Az jó” – mondja ő, és látom az arcát, mely sohasem volt pirosposzsgás. Sápadt, fehér bőréhez jól illik a szakáll, és jól tartja magát. Jó szakmája van. Elmondja, hogy kezdetben akármi megfelel, és igyekszik majd beilleszkedni.

Hallgatunk egy kicsit. Mindent tudnak rólunk, mert a nővérem lánya, aki orvos, a menekülttáborokban is vállalt önkéntes orvosi szolgálatot. Mászt aligha lehetett várni, állítják ők, de valahogy gyorsan bekövetkezett. Ők a polgárháborúra, mi az unokámra gondolunk, és arra, hogy tati most szolgálati úton van, és mi elkísértük.

Szeretnénk minél előbb bejelentkezni a nyilvántartásba. „Igen, igen” – mondják ők. Ilyenkor a pálinka is segít. Kivesszük az ajándék pálinkát, megörülnek neki. A jelentkezés holnap vagy holnapután lesz, ezen valóban jobb minél előbb átesni. Formaság az egész, de kötelező, mert növekszik a menekültek száma. Ők mindenre felkészültek, nemcsak a fiunk befogadására, az egész család gondjait is vállalják, ha kell. Elmondják, hogy polgárháborúra és az országunk szétesésére készültek fel.

Így ülünk vacsorához és az elhagyott otthoniakra gondolunk. Fel is hívjuk őket, hogy minden O. K.

Kezdődhet az új sors százezrek számára, mert magukra találtak vagy ismertek a jugoszláv testvéri népek.

Két nap múlva akár másképp is lehetett volna. Akkor a zöldhatáron kellett volna átmenni, és ez a veszéllyel járó vállalkozás akkor ezer márkába került. Korrektül csinálták, és a pénz háromfelé ment.

A HAJDÚSZOBOSZLÓI BEFOGADÓ

A hajdúszoboszlói menekültbefogadóban a Virág cukrászda vendégeivel találkozunk. Itt van már a török kávé kereső ember is feleségével és két gyermekével. Itt is kávéznak. Üvegből isszák a šljivovicát, egy menekülteket befogadó pavilon előtti padon forog kézzől kézre az üveg. „Čačanka – mondja a földi – húzd meg testvér!” S meglepetésünkre most

meghúzza a fiunk, amit soha nem szokott. „Így hozta a sorsunk – mondja szerbül –, mit tehetünk? – Őrizzen az Isten bennünket!” – feleli a szerb menekülő. Elmondjuk, hogy mi itt maradunk, mert rokonaink vannak Debrecenben. „Jó neked – feleli ő. Megkérdezzük, miben lehetünk segítségére. A kaja tűrhető – mondja – tiszta fekvőhely, valami aprópénz a tisztálkodási szerekre, orvosi ellátás. Mi mást várhat egy menekült. Az angollal nem sokra megy – mondja – de van itt elég Baranyából menekült magyar, ők szívesen fordítanak, ha kell, a szerbeknek, horvátoknak.

„Merre tartasz?” – kérdi a fiunk már tegeződve. „Új-Zélandra” – mondja ő, mert ott van egy nagybácsija, aki csetnik volt, és soha nem mert hazajönni.

„Ő most a nagymenő a családban. Földbirtokos. Birkatenyésztő. Majd pásztorkodik egy kicsit. Egy furulyát is magammal hoztam neki ajándékba. Egyébként mérnök vagyok.”

„Hát sok szerencsét!” – mondja a fiunk, és egy Morava cigarettakaront nyom a kezébe. Megköszönik, és elbúcsúznak.

Integetnek.

Hányan integetnek immár, és hány nyelven búcsúznak?!

Maradjatok itt! („Ostajte ovde”) – vágódik az eszembe Aleksa Šantić költeménye. A muzulmán menekültek áradatát látva írta a megrázó sorokat Mostarban, valahol a híd környékén a Šantićok Brankovójában, a 19. században.

Ezt a fenséges hidat is szétlőtték a hadakozó testvérek. Csontvárit is ámulatba ejtette a világörökség gyöngyszeme.

Nemcsak a hidat lőtték.

Rossz békék korszakát éljük. Gyanús tojásokat melenget a béke fészke. A Balkánon is, „a szabaddá tett népek örök szövetségének egykori hazájában” (Szovjetunió) is, hol újra útban van a tömérdek muzulmán önállósulási törekvéseivel. Reménykedjünk, hátha mégis utálatot kelt a sok kiontott vér, az erőszak! Talán felismerjük hóhéraink álcázott arcát. Ha másban nem, a gyakori sima beszédben, a valóságot leplezőben.

OLDÓDÁSAINK MARGÓJÁRA

Az ártalmatlannak tűnő szavak – mint amilyenek az alkalmazkodás, a beilleszkedés, az oldódás – váltást is jelenthetnek.

Ha megszabadulunk kötelékeinktől, melyek nyelvhez, valláshoz kötnek, olyan állapothoz kerülünk közel, amit már más szóval, az asszimilációval kell jelölni.

A szó magyarázatából csak az idevágókat említeném. Asszimiláció: teljes hozzáidomulás valamihez, beolvadás valamibe, hasonlóvá válás, az adott társadalomba való fokozatos beépülés.

A hasonulás mint szükség az ember normális reagálása, sőt az intelligencia jele, hisz helyzetünket felmérő értelmi tényezők, érvek elfogadásáról van szó. Ám az asszimiláció leginkább a saját álom, a mivoltunk feladásához vezet. Kevés a kivétel.

A nagy változások korában gyorsabban váltunk, gyorsabban alkalmazkodunk. Észre sem vesszük, hogy átváltottunk, hogy átálltunk, hogy másik világban kötöttünk ki. Saját körünkből kilépve másikba léptünk be.

Váltunk vagy csak alkalmazkodunk? Hogy az átállást elkerülje, ami fájdalommal jár, Zamenhof egy műnyelvet, a senki és mindenki nyelvét, az eszperantót hozta létre. Üdvös ajánlata természetesen nem alkalmazásra vonatkozott. Az emberiségnek szánta. A kísérlete, mint tudjuk, a nagy nemzetek ellenállásába ütközött, és ma az utópiák lomtárában van.

A nyelvi kommunikáció problémái újra időszerűek, hisz faluvá lett a világ, és a nyelvváltás a gyakorlatban nemegyszer átállást eredményez. Egy másik nyelv, egy másik kultúrkör vállalását annak összes következményeivel.

Maga a váltás természetes jog és állapot, következményei is természetesek.

A végső következmény a kultúra világának elszegényedése, elszürkülése, az úgynevezett kis nyelvek, kis kultúrák elhalása.

Ha albánról az angolra vált valaki, egy kisebb kultúrkörből a nagyobbba, az ismertebbe megy át. Ritka a fordított eset. Szinte fehér holló.

A nagy nemzetek kultúrfőlénye, nyelvi agressziója manapság a szelemet teszi az erőszak természetesnek tűnő csendes, biztos eszközzé.

Jelentéktelen azoknak a száma, akik a világnyelvek ismeretében is megőrzik mivoltukat. A váltást az esetek többségében a saját nyelv elszegényedése előzi meg. Így válik könnyebbé, ésszerűvé a lelki alkati tényezőket háttérbe szorító döntés.

A nyelvi lerongyolódás az elszegényedés legszánalomraméltóbb formája a világon. Olyan állapot, amelyből sokan menekülnek.

Az ilyen elszegényedésre várnak a nyelvi terror formájában fellépő nacionalizmusok.

Ez a terror az úgynevezett polgárok államában is elképzelhető, sőt kitapintható.

Ezzel kapcsolatos dolgaink, itt Vajdaságban, külön súllyal nehezednek ránk.

„A népek úgy is likvidálhatók – mondja Kundera –, hogy előbb megfosztják őket az emlékezés lehetőségétől. Megsemmisítik könyveiket, kultúrájukat, történelmüket. Valaki más ír nekik más könyveket, ad más kultúrát és a nép akkor felejteni kezd. Elfelejt, hogy mi volt, milyen volt.

A nyelv – az elszegényedett – puszta folklórrá lesz, mely aztán természetes halállal hal ki.” (Kniha smihu a zapomeni – A mosoly és a feledés könyve.)

Igaz, mi most itt a „legmagasabb” normákat élvezve ápoljuk mivoltunkat. Magam jobbakra is emlékezem, és felette izgat Kundera dilemmája: túlélhetik-e a népek a társadalmilag szervezett felejtést, mondjuk itt, Vajdaságban?!

Ez a táj ugyanis mindig periféria volt az úgynevezett történelmi hazában is, a nekünk kijáró mai hazában is. Így vagy úgy kimaradtunk időnként a szellemi haza mozgásából. A gyökértelenség gondolataival is küszködtünk, mert ez a tartomány nem Erdély a maga államiságával, nemességével, történelmi intézményeivel, alma matereivel, európai kapcsolataival.

Nem tündérkert. Más ez a táj. Felemás föld. Mindenkié és amellett sztyeppvidék. Csak nyeli a kint, a könnyet, gyűjti, halmozza a keservet, hogy oldódásai tragikusabbak legyenek. Itt a kötél is oldódás már régen.

Ez nem a csevegés, nem a mosoly földje. Itt a fejünkön tördelték dárdaikat a tájat uralni vágyók. Csak magukra támaszkodhattak az itt élő népek. Mostoha közös sorsunk termelte ki az ilyen élettel járó toleranciák szinte kötelező formáit. Az időnkénti frusztrációk eltűrését is. Itt aligha érezhették magukat a népek biztos államalkotóknak. Az államalkotó szerepet, az ezzel járó tartást itt felülről rudalták ránk. Az ilyen törekvéseket, az ilyen küldetést, leginkább az új telepésekre bízták. Így németesedett, szerbesedett, magyarosodott a táj.

Egy ilyen tájon kellene most oldódni, alakulni, hol végre túlsúlyba került isten egyik népe; ötvenegy százalékos abszolút többségbe, mondta nemrégén egy „kerekasztal” résztvevője, a Čubrilović-féle telepítést és a németek kilakoltatását kommentálva.

Egy ilyen tájon kellene most döntést hozni a menni vagy maradni akarás kérdésében, a további oldódás kérdéseiben is, hol röpke hetvenhét év alatt a kétszeresére nőtt a nemzetalkotók száma. Nem számítva az új háború szerencsétlen menekültjeit.

Nagy dolog a telepítés!

Írásaink ritkán indulnak ilyen valóságból, pedig soha ennyit nem perleltek e tájon, soha ennyire bántóan.

Lenne miért? Volt, ahogy volt, de megéltünk itt valahogy Európa peremén. Iskola is volt ezen a szélverte parlagon, a közép-európai színezetűn. Ide jártak néha Dél nagy fiai iskolába.

Vasúthálózatunk 1918-ban valóságos pókhálónak tetszett a Balkánt átszelő egy-két vonalhoz képest. Vízgazdaságunk a hollandiaihoz volt

hasonló. Írástudatlanjaink százalékaival mérhettük az írástudók számát a Szávától és a Dunától délre.

Szóval volt egy kis hozományunk, amit bevittünk az új közösségbe 1918-ban, és lehet, hogy ez nem bűnünk. Valami közünk van mindehhez, ami talán segíthet az eligazodásban.

Egy ilyen tájon nézhetjük most a kisajátítás formáit, mert míg fát lop az ember, addig csak tolvaj, de ha templomot robbant, kultúrát tipor, történelmi hidakat lő, levegőt von el a kultúrától, légszomjat teremt, már gazféle is, és fekete lesz a sorsa minden népnek, melynek útjait így veri fel a gyom és a rom.

Egy képernyős látogatás kapcsán újra A dervis halálát (Meša Selimović) kezdtem olvasni, mert róla volt szó. A színeket, az ízeket mérem, a valóságélmény félre nem magyarázható, hiteles formáját ízlelgetem.

Szeretem Boszniát, az ottani népmozaik és táj egykori türelmét, szépségeit, sokféleségét. De hol van már a tavalyi hó?

„Nézd, kérlek – mutatott ujjával egy török barátnőm, a kivilágított Ferhadija karcsú fehérségét bámulva a sötét égen. – Mint egy menyasszony!”

Rég volt, szép volt. Miután a Ferhadijával is végeztek, nemegyszer tettem fel magamban a kérdést: lehet-e más vallású a szerb, mint pravoszláv? Szabad-e neki is váltani? Lehet-e ez nála is természetes állapot, természetes tartás, elhatározás, amit nem kísér elítélés, mint a szépséges Ferhadija mecsetet.

Vagy a rossz mohamedának robbantották volna fel? Mert ez nem vallásháború – erősítetik egyesek –, de polgárháború, még hozzá balkáni!

Lesz-e inkvizíció?! Lesz-e népirtás?

Keserűségemet nem a bulvársajtó kihívásai váltják ki. Képviselőink fogalmazásai ejtenek gondba. Mennyi türelmetlenség, mennyi szellemi erőszak a fogalmazások mögött?!

Mindez egy szétvert ország romjain, hol ezer napig is lőni tudtak egy várost, hol legalább az orvlövészek szintjén biztosították a fegyverek hangjának folyamatosságát.

Mit vettünk a nyakunkba, milyen már a másik felé nyújtott kéz? Eddig tartott volna a délszlávok évszázados álma, a második Jugoszlávia? – Ezt így tanítottam negyven évig. Az 1918 utáni egyesüléssel megvalósult a délszlávok évszázados álma.

Van-e megtisztulás bűnvallomás nélkül, itt az is elképzelhető?

Hogy kell oldódni, illeszkedni, alakulni ilyen helyzetben, amikor egyesek már tudunkra adják a kisebbségi polgár másodrendűségét?

Az identitást nem lehet kanonizálni – hallom az elmés fejtegetést a Szempont műsorban. Biztos, hogy nem lehet, ám amint hallom ugyan-

ebben a műsorban, már identitásveszélyről is beszélhetünk, és féltő, hogy ez a veszély kanonizálható, hisz az európai normák, amire hivatkoznak, a minimumot állapítják meg, a *conditio sine qua*nant. Igaz, ennél egy kicsit többet ígérnek. Ha viszont kanonizálható mégis az efféle helyzet, fejleszt-e erkölcsi erőt az elkövetett erőszak, és kiben?

Homo balcanicus homo heroicus – olvasom az új címszót az egyik könyvkereskedés kirakatában. Bemegyek könyvet vásárolni. Itthon kikapolom a megvásárolt könyveket. Bekapcsolom a tévét.

Fehér kaftános fiatalok, legények és lányok pillangóznak a képernyőn. Tobzódó keleties színek, jellegzetes sapkák, Anatóliára, Kaukázusra emlékeztetők.

Ez már mind a miénk, mert átvettük. Éppúgy, mint az erdélyi fejedelmek a padisah évi kaftánját vagy a vajdasági szerb patríciusok a magyar főnemesek ruháit, amelyekben a bécsi táncokat járták.

Mindez természetes, sőt derűt keltő, az átállás elviselhetetlen könnyedségét bizonyító.

Valóságos ajándék a balga nézőnek, a békét várónak.

Rossz béke korszakát éljük. Gyanús tojásokat melenget a béke fészke itt is, másutt is. Reménykedjünk mégis! Majd helyére teszi dolgainkat az idő, talán békévé is oldja, csak ki kell várni. A felejtést senkinek sem ajánlom: felejtetni nem szabad.

Tóth Lajos

POLITIKUSOK, ÁLLAMFÉRFIAK, HADVEZÉREK A JELENKOR ÉS AZ UTÓKOR ÍTÉLŐSZÉKE ELŐTT

Bizonyosan nagyon sok érett korú emberben, de különösen az idősebbekben – számadástételük óráiban – felmerül a kérdés: kik voltak nagyobb vagy esetleg döntő hatással életútjuk alakulására a sorsformálás magasabb szféráiban? Ilyen irányú és jellegű visszapillantásaikban, töprengéseikben gyakran merülhet fel bennük – különösen a műveltebb emberekben – egy-egy kiemelkedő politikus, államférfi vagy esetleg hadvezér neve. Valószínűleg igen érdekes eredményekhez (felismeréshez) jutnánk, ha a vajdasági magyar értelmiség körében – különös tekintettel a pedagógusokra – ilyen kérdésekre keresnénk a választ, a véleménynyilvánítást:

– Kit tart ön Vajdaság legkiemelkedőbb politikusának, illetve politikusainak az elmúlt évtizedben?

– Kiket tart ön a világtörténelem legnagyobb, legkiemelkedőbb államférfiainak (nálunk és a világban)?

– És hadvezéreinek?

Majd ez utóbbi kérdéseket fel lehetne tenni a magyarság múltjára vonatkozóan, beleértve az uralkodókat (királyokat, császárokat és más államfőket) is. A társadalom és az állam irányításában vezető szerepet betöltő személyek közül a politikusok kategóriája számbelileg a legnagyobb. Vannak közöttük kis- és nagy kaliberűek, karrieristák, a politikai életbe úgyszólván „bepottyant”, botesinálta politikusok. Vannak komolyabb képességűek és ihletésűek is, ők idővel államférfiakká válhatnak. Ezért rendelkezniük kell, legalábbis „csírájában”, néhány olyan személyes adottsággal, tehetséggel és tulajdonsággal, amelyek az államférfiakra jellemzőek.

Melyek ezek a kvalitások, emberi és hivatásbeli értékek?

Szabó Dezső, a szókimondásáról (is) ismert magyar író Az egész láthatár című kétkötetes tanulmányában (Budapest, II. 1. kiadás, 1991) behatóan foglalkozik ezzel a mindig időszerű kérdéskörrel, sorskérdéssel. Szerinte „azok számára, akik pályájukat a közösség sorsába keverték, a

halál nem alibi és nem menedék. Ellenkezőleg: a bezáruló sír követeli a szigorú vizsgálatot, a minden elfogultságtól mentes kritikát. A levont tanulság domborúbb lesz a lelkében a halál távlatával. A kimondott ítélet mélyebben hatol az elmékbe, ha a koporsó falai verik vissza”. (874. old.) Ez figyelmeztetésül szolgálhat az élő politikusok és államférfiak számára egyaránt. Az író kifejti (5–9. old.), milyen lelki alkatúnak, tulajdonságúnak kellene lennie a *politikusnak, különösen az államférfinak*. Elsősorban „szerves, egyetemes látással, a történelmi ismereteken és tárgyilagosan mérlegelő tehetségen alapuló döntéshozatali képességgel, magas fokú felelősségérzettel, hősiességgel – bátorsággal, határozottsággal” megáldottnak kell lennie. Ezeket még a következő kívánatos tulajdonságokkal, képességekkel, viszonyulásokkal egészítjük ki. Ilyenek:

- a széles körű általános műveltségre, tájékozódó képességre és reális helyzetértékelésre alapozott lényeglátás; szónoki képesség,

- az új, a korszerű, a jobb megoldások (alternatívák) iránti érzékenység,

- a kialakult jövőkép,

- hűség önmagához, elveihez, vállalt kötelezettségeihez és népéhez, ami a bírálat és önbírálat, valamint a demokratikus életvitel magas fokát tételezi fel,

- a szükséges munkabírást, kitartást, állhatatosságot és a megfelelő emberi tartást; becsületességet, az egyéni érdekek a közösségi érdekeknek való alárendelése és ellenálló képesség a hatalom megrentő kihívásaival szemben,

- együttműködő képesség – a megfelelő munkatársak kiválasztása és megbecsülése (Tóth Lajos: *Történelemtanításunk alappillérei*, 2003., 165. old.).

Természetesen egyetlen államférfi sem tudhatja magáénak mindezeket (és más, szintén fontos) képességeket és személyiségjegyeket teljes mértékben vagy magas szinten. Viszont, bírniuk kellene olyan adottságokkal, beállítódással és önfejlesztési hajtóerővel (motiváltsággal), melyek kibontakozásukat és fejlődésüket ilyen irányba terelik és segítik elő – állapítja meg a fenti mű szerzője (uo. 166. old.).

Magasabb kategóriába sorolhatók azok az államférfiak, akik a *kreativitást, a zsenialitást meghatározott elemeit is magukban hordozzák*, amit az alkotóvágy, az intelligencia magas szintje, a divergens (önálló, újszerű) gondolkodás, az eredetiség, a problémák iránti érzékenység, hatékony megoldási módok alkalmazása stb. jellemez. Akik országuk és népük fejlődésében, előrehaladásában, a nagy katasztrófák elhárításában, a sorscsapások áthidalásában, a megújulásban valami időtálló, maradandót hagynak vagy hagytak maguk után. Szabó Dezső szerint

„a zseni mindig egy időben és térben milliókat egybefoglaló szintézis, azaz:

- egy közösség múltjának és jelenének legegyetemesebb meglátója
- ok és okozatok rendszerében látja fajtája egész életét, és
- a zseni egyszersmind a közösség (e meglátott) életének legegyetemesebb és legintenzívebb megérzője – a közösség életét kereső ösztönei benne a legerősebbek”. (Uo., 812. old.)

Az ilyen vagy hasonló, rendkívül nagy kaliberű, alkotószellemű államférfiak közé szokták az egyetemes történelemben besorolni az athéni Periklészt, akinek elévületlen érdemei voltak az úgynevezett rabszolgatartó demokrácia kialakításában s a demokratikus államirányítás csíráinak elplántálásában. Továbbá az Amerikai Egyesült Államok megalapozásában kulcsszerepet betöltő Washington és Lincoln elnököket, Olaszország egyesítésének legfőbb zászlóvivőjét, Cavourt, a Németország egyesítését keresztülvívő Bismark kancellárt, bár vele kapcsolatosan már negatív mozzanatként merül fel a Drang nach Osten politikai és hódító törekvés kialakítása.

A ROMBOLÓ IDEOLÓGIÁK ÉS DIKTATÚRÁK BÉKLYÓIBAN

A kommunista és fasiszta önkényuralmi rendszerekben pozitív értelemben nem nőhetett ki magát egyetlenegy politikus vagy „vezér” igazi államférfivá, ami nem jelenti azt, hogy a diktátorok szerény képességű, emberek voltak. Hitlerről még Churchill is megállapította az emlékirataiban, hogy szónoklatait logikusan építette fel, s azok meggyőzőek, ugyanakkor demagógiával telítettek voltak; Sztálint, minden idők egyik legnagyobb gonosztevőjét pedig a nyugati világban is sokan, köztük F. Rooseveltnél is, nagy államférfinak tartották. A második világháború alatti és utáni időszakban a legnagyobb államférfiak közt elsősorban Churchillt szokták emlegetni, valamint Adenauert, akinek nagy szerepe volt a demokratikus Németország megteremtésében, és De Gaulle-t, aki véget vetett az algériai háborúnak, és Adenauerral együtt megalapozta a francia–német kibékülést és sokoldalú együttműködést.

A kiemelkedő politikusok és államférfiak tetteit és érdemeit gyakran különbözőképpen ítélik meg belföldön és külföldön – a világban. Például a franciák – de a délszlávok és mások is – Clemenceau-t a nagy államférfiak közé sorolják (ő volt a versailles-i békediktátumok fő szülőatyja). Viszont Illyés Gyula az Itt élned kell című cikkgyűjteményében ezt írja róla: „... maga sem tagadta, hogy volt olyan barbár, mint Temerlán, vagyis Timur Lenk, kinek hordái a XIV. században és a XV. század ele-

jén Ázsiában városokat perzseltek fel, tízezreket öltek meg és hajtottak rabigára.” (98. old.)

Wilsonról, az odahaza szintén nagyra becsült amerikai elnökről Illyés ugyanott a következőket írja: „vajákosságában és együgyűségében nem maradt el a doboló kuruzsló mögött, aki bűvöletét a bibliából veszi”, a népek önrendelkezését is magában foglaló tizennégy pontjának a teljes kudarcára célozva a versailles-i béketárgyalásokon, amelyről ő „bölcse” visszavonult, kitérve a kapukat a területhabzsolás nagy bajnokai előtt, élükön Benessel.

F. Rooseveltről, akit az 1940-es választásokon harmadszor is megválasztottak az Egyesült Államok elnökévé, rengeteg magasztaló szót írtak le az USA-ban és a nyugati világban. F. Furet neves francia történész *Egy illúzió múltja* című művében Rooseveltről úgy vélekedik, hogy „az illúziója a Szovjetunió demokratikus átalakulásáról meg arról hogy tiszteletben fogja tartani a szabad, korlátozásoktól mentes választások elvét (az általa megszállt országokban), (...) Roosevelt rövidlátásává fokozódott”. Jóhiszeműségének egy másik magyarázata, hogy a nála mindinkább elhatalmasodó betegség – mint annak idején Wilson elnökénél is – „a szellemi bénulást kiváltó Alzheimer-kór, némileg vagy mindinkább korlátozta őt bizonyos helyzetek és problémák tárgyilagos és messzelátó megítélésében”. (Tóth L. Történelemtanításunk alappillérei, 138. old.)

A hadvezérek megítélését csak érintjük, mivel az ő hatásuk az emberi sorsok alakulására csak ritkább esetekben, nagy csatavesztések vagy csatanyerések idején, nagy háborúk forgatagában jut kifejezésre. Kivételt képeznek a hadvezérből lett államférfiak.

Az egyetemes világtörténelem legkimagaslóbb hadvezérei közül elsősorban Nagy Sándort, Hannibált, Caesart és Napóleont szokták kiemelni. Nagy Sándor mindössze 33 évet élt, de meghódította Görögországot, majd Föniciát, Egyiptomot, összeroppantotta Dárius király perzsa birodalmát, eljutott egész Indiáig és ott érte a halál. Megalapította Alexandriát, és az a Krisztus előtti negyedik században nemcsak nagy kikötővé, hanem az akkori világ legnagyobb kultúrközpontjává is vált.

Hadi sikereit bizonyosan rendkívüli szervezőképességének, jól megalapozott stratégiájának és az „ellenség eszén túljáró” hadi taktikájának köszönhetette. Így volt ez a karthágói Hannibállal is, akinek a második pun háborúban sikerült legyőznie Rómát, amelyet szintén híres hadvezérek védtek (ismeretes, milyen leleményes ötlet volt hadseregének alpesi átkelése). Napóleont sokan a zsenik közé sorolják. Ezt H. G. Wells neves angol író *A világtörténet alapvonala* című könyvében némileg kétségbe vonta. Szerinte éppen ez a zsenialitás hiányzott nála, amikor úgyszólván egész Európa „a lába előtt hevert”, nem valósította meg az egyesült Eu-

rópát. Ehhez hiányzott belőle az államfői távolbalátás, ami az író szerint általában jellemző azokra, akik a katonai egyenruhát magukra öltik. A zseni nem túri a megkötöttséget, az ilyen korlátokat.

A szerb nemzeti történelem kiemelkedő államférfiaiként szokták emlegetni Miloš Obrenović fejedelmet (a törökök elleni második szerb felkelés vezérét a XIX. században) és Nikola Pašićot, akik döntő szerepet játszottak a királyi Jugoszlávia létrehozásában 1918-ban. Ők, egyesek szerint a pozitívan értelmezett „balkáni furfang” megtestesítői voltak.

KIEMELKEDŐ POLITIKUSOK, ÁLLAMFÉRFIK ÉS HADVEZÉREK A MAGYARSÁG MÚLTJÁBAN

Ahhoz, hogy a magyarság több mint tizenegy századon át a Kárpát-medencében – sokszor ellenségek szorításában, a létért való küzdelemben – fennmaradhatott, helyzetfelismerő s távolbalátó politikusokra és államférfiakra volt szüksége. Ugyanakkor (köztük) akadtak olyanok is, akik fejlődését rossz irányba terelték, megtorpanásokat és felesleges, nem szükségszerű veszteségeket idéztek elő számára.

A legjelentősebb uralkodói közül elsősorban a honalapító I. István királyt, valamint I. László, III. és IV. Béla, Hunyadi Mátyás és Nagy Lajos királyokat emelik ki a történészek. A fejedelmek közül pedig Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, akit „nagy fejedelemként” emlegetnek, és II. Rákóczi Ferencet, aki 28 éves korában, nagyon sokat kockáztatva, állt egy szabadságharc élére, igyekezvén a társadalmi osztályok és rétegek között tátongó, meglevő különbségeket enyhíteni – a jobbgység javára.

Jelenlegi helyzetünkre és sorsunkra azonban a *19. században kialakult reformkor és az azt követő 1848/49-es szabadságharc eseményei és kiemelkedő személyiségei voltak hatással*, igen értékes szellemi-erkölcsi hagyatékkal ajándékozva meg az utókort.

Gróf Széchenyi István nevéhez a magyarság és a vele együtt élő más népek felemelkedését, a Nyugathoz való felzárkózását szolgáló, sok igen jelentős kezdeményezés, tett és írásos mű fűződik, amelyek közül talán a legfontosabb a Magyar Tudományos Akadémia (egy Magyar Tudós Társaság) létrehozása.

Róla könyvek, tanulmányok jelentek meg, amelyek a bírálatoktól sem voltak mentesek. Engem Németh László Széchenyije mellett különösen Kunszabó Ferenc És ég az oltár című műve ragadott meg. Ebben nagyon sok érdekfeszítő eszme-futtatást találtam, többek között a kiművelt emberfőről, a népoktatás jelentőségéről, a magyar ügy és a nagyhatalmak kapcsolatairól, a nemzetiségi kérdés megoldásáról, a Kossuthtal kialakult kapcsolatáról, ellentétéről és időnként egymásra találásukról. Az író így jellemzi őt: „Ez a későn érő, »rájövős« zseni alkatából következik:

rátalál valamire, melengeti, körülcsodálja, mint kivételesen nagy koponyájának termékét... lemeríti a tudat mélyébe..., de amikor rátalált igazi énjének igazi útjára, akkor már egyre szaporodnak a tudatos formálások, fejlesztések, amikor is a részt tökéletesebb rendbe, nagyobb összefüggésekbe rakja.” (115. old.) Önmagát figyelmezteti a különböző csábítások, a becsvágy s a téveszmék veszélyeire, mindez együttvéve arra utal: magas szintű felelősségtudattal és szilárd erkölcsi meggyőződéssel vállalta a magyarság felemelkedésének ügyét, tartós, történelmi megoldások után kutatva.

Kossuth Lajost szintén az 1825-ben kezdődő reformkorszak vetette a történelmi események felszínére, ami aztán a szabadságharc idején s végül az emigrációban betöltött szerepe és munkássága révén államférfíui szintre emelte őt. Világszerte elismerték rendkívüli szónoki tehetségét, és sokan fedezték fel benne a zseni, a lángész tulajdonságait. Eörsi István neves író 1956 decemberétől kezdve három író-költő társával együtt raboskodott egy pesti börtönben (közülük Angyal Istvánt halálra ítélték), és egy levelet küldött ki onnan feleségének 1960 júniusában, melyben kifejtette nézeteit Kossuth zsenialitásáról. „Kétfajta zseni létezik a művészetben és a politikában: az egyik mélyebben lát koránál, meglátja a még csak épp hogy jelentkező szükségleteket... A másik típus az átlag zsenije. Semmit sem lát és nem is akar látni, amiben kora átlagával nem osztozik. De ezt az átlagot sűrítetten tudja kifejezni, életével és műveivel... Jellegzetes terepe a retorika, az a képesség, hogy a tömeget kiállással, pátozzsal meggyőzze arról, amiről az már meg is győződött. Sikerének titka: a tömeg igényli megszépülten, magas erkölcsi piedesztálra emelve hallani, és megvalósulva látni mindazt, ami ő maga. Az előbbi csoportba tartozik pl. Csernisevskij vagy Ady, az utóbbiba Kossuth vagy Viktor Hugo.” (Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre, 1988., 217. old.) Érdekes és vitatható eszmefuttatás.

Kossuth nézeteinek, eszméinek és egyéb szellemi értékeinek megismeréséhez elsősorban a Tanítás című könyvecske elolvasásával jutottam közelebb.

Ebből kitűnik, hogy eszmerendszere, politikai koncepciója, jövőképe és a jövőre vonatkozó jóslatai nagyrészt az emigráció hosszú és gyötrelmes évtizedeiben, szellemi-erkölcsi töprengéseiben kristályosodtak ki teljes mértékben. Ezekből az elképzeléseiből, terveiből idézek néhányat.

„Én erősen meg vagyok győződve, hogy a dunavölgyi kisebb nemzetek *konföderációja* a történelem logikájának parancsoló követelménye.” (81. old.)

„Korunk szelleme a *demokrácia*. Mindent a népért és mindent a nép által... semmit sem a nép nélkül.” (103. old.)

„A képviselői mandátum erkölcsi szerződés, szerződést pedig egyoldalúlag megtörni nem lehet.” (111. old.)

„A modern állameszme az *önkormányzat* eszméje” – elemzi a hatalomgyakorlás, az irányítás központosítását. (117. old.)

„Aki politikával foglalkozik s a »lux veritatis« fényével nem ismerős, mely a történelemből világít, jobb, ha a politika helyett a kőművességre adja magát, mint a francia szólásmód szól.” (194. old.)

„A politikai bölcsesség nem abban áll, hogy a kénytelenségnek engedjünk, hanem hogy azt megelőzzük...” (199. old.)

Megannyi mélyenszántó gondolat és a fejlődés ütőerejét érző szellem.

A XIX. század harmadik kiemelkedő magyar államférfia *Deák Ferenc*, aki nemhiába kapta „a haza bölcse” jelzőt. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés értelmi szerzője és szülőatyja volt, kinek realista kompromisszumkészsége, kikezdhetetlen logikája és megfontoltsága – emellett kitűnő jogismerete – eredményezte ennek a kiegyezésnek a megtörését. Ezt sokan, köztük Kossuth is az emigrációban, ellenezték. Amikor még türelemre és kivárára intett, kifejtette: „Amit az erő és a hatalom elvesz, azt az idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet félve a szenvedésektől önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.”

Akkor még sem Deák, sem mások nem tudhatták, milyen következményei lesznek ennek a dualista kiegyezésnek – különösen a nem önálló magyar külpolitikának, hadügynek és pénzügynek – az első világháború kitörésével.

Másrészt ez megmerevítette, néhány évtized után idejét múlttá tette Magyarország társadalmi-politikai berendezését, társadalmi tagozódását (uo. 123. old.).

A XX. század első évtizedeinek legkiemelkedőbb államférfia gróf *Tisza István miniszterelnök* volt. Szerepének, tetteinek s mulasztásainak történelmi értékelése eléggé ellentmondásos. Sokan nagy kaliberű politikusnak, illetve államférfinek tartják. Miniszterelnöki pályafutásából több „gyenge pont”, komoly következményekkel járó hiba vagy mulasztás ágaskodik ki. Egyik 1914 júliusában, amikor a legmagasabb szintű bécsi megbeszélésen, „beadta derekát”, s beleegyezett a Szerbiának küldött ultimátumba, majd hadüzenet szövegébe. A másik, hogy ellenezte s akadályozta a földreform végrehajtását, és ezzel hozzájárult az elavult és igazságtalan birtokrendszer fennmaradásához. Emellett akadályozta a választójog kiterjesztését is.

Ezeket a gondokat ő magában hordozta, bizonyosan sokat töprengett rajtuk. Ezt *Tormay Cecil* írónő, a Tisza család belső barátja is alátámasz-

totta a róla írt könyvecskéjében, megemlékezésében. Látszott rajta – írja –, hogy bántotta ez a tétlenség, érezte a reá háruló felelősséget, de nem tudott megszabadulni a tehetetlenség érzésétől. Mindent egybevetve, néhány, a magyarság felemelkedését szolgáló feladat vállalásában „nem mindig állt a helyzet magaslatán”.

Az első és a második világháború közötti Magyarország két legkiemelkedőbb államférfia kétségtelenül *gróf Bethlen István* és *gróf Teleki Pál* volt. Mindketten rendkívüli képességekkel, magas szintű képzettséggel (műveltséggel), széles látókörrel és éleslátással bírtak. Teleki emellett híres földrajztudósnak és térképésznek számított.

Az ország úgyszólván romokban hevert.

Az első világháborúban elszenvedett óriási veszteségei, Károlyi Mihály és Kun Béla igen káros politikája és Trianon rombolása után helyzete s kilátásai szinte reményteleneknek bizonyultak. Bátor, alkotó politikusokra és államférfiakra volt szüksége, és ez megadatott számára. Már 1920-ban a *Teleki-kormány* alatt hozzáláttak egy szerény méretű földreform végrehajtásához, ez azonban *Bethlen István* miniszterelnöksége alatt nem folytatódott. Ezt és egyéb mulasztásait Szabó Dezső *Segítség* című regényében nagyon éles szavakkal rótt fel neki és kormányának. Így a nagybirtokos rendszer tovább virult, a falu és az ott élő nincstelen vagy törpebirtokos parasztság helyzete pedig sanyarú maradt. Erről nemcsak a népi írók művei nyújtottak megrázó képet, még a katona, a honvédtiszt Kádár Gyula is – aki a második világháború utolsó éveiben igen magas „nemzetvédő” tisztséget töltött be a hadvezetésben – a Ludovikától Sopronkőhidáig című művében nagyon lesújtó, siralmas képet fest a Nyírség falvairól, ahol 1926-ban gyakorlati kiképzésen vett részt: „Micsoda elmaradottság, micsoda nyomor! A sok mezítlábos, kidüldelt szemű, vízhasú gyermek naponta ott settenkedett a katonák kondérja körül... Másfelől a kastélyok, a pár száz holdas homoki birtokok urai, hátszlovakkal, fogatokkal, góggel.” (235. old.) Fiataltisztáival ezen nagyon felháborodtak – írja.

Bethlen István korszakának azonban bizonyosan több fénypontja volt, mint árnyékoldala. Mindenekelőtt a társadalom és a gazdaság konszolidációja, az oktatás és a művészet fejlesztése. 1926-ban fogadták el a népiskolai törvényt, amely 3500 tanterem és feleannyi tanítói lakás megépítését irányozta elő. Debrecent és Szegedet egyetemi várossá fejlesztették. A nagyarányú fejlődés ezen a téren *Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik, aki kiemelkedő oktatáspolitikusnak nőtte ki magát.

A második világháború forgatagának legtragikusabb végű államférfija gróf Teleki Pál miniszterelnök volt, akit a reá nehezedő óriási fe-

lelősség súlya és a lelkiismerete vitt öngyilkosságba 1941. április 3-án, a jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződés megszegésének küszöbén. Féltette a nemzetet, hogy a háborúba lépéssel a vesztébe rohan. Nem bízott a németek végső győzelmében. Önálló magyar külpolitikát akart megvalósítani, és amikor a kör bezárulóban volt, inkább a halált választotta. Horthy Miklós kormányzónak írt utolsó levelében is erre utalt. Természetesen ő sem volt mentes a hibáktól s a melléfogásoktól.

Ezeknek a sorsdöntő éveknek a másik tragikus személyisége *Bajcsy-Zsillinszki Endre*. Mint fasisztaellenes beállítottságú kiscgazdapárti politikust és egyben igen termékeny publicistát nagyon élénken foglalkoztatta: mi lesz a kis nemzetekkel, így a magyarsággal is ezekben a nagy átalakulásokban, átrendeződésekben? Élhetjük-e a magunk életét, betölthetjük-e a magunk hivatását Európa szívében? Magas fokú erkölcsi bátorságra vall, hogy 1941-ben az országgyűlésen egyedül ő mondott nemet a Szovjetunió elleni hadba lépésnek, 1942 elején pedig élesen elítélte az újvidéki razziát. Nagy szálla volt a németek szemében. 1944 március 19-én fegyvert fogott a lakásába betörő Gestapóra. Mint az ellenállási mozgalom elnöke árulás folytán került a németek, illetve nyilasok kezébe, és ők 1944 decemberében akasztófára juttatták. Kétségtelen, hogy e nagy megpróbáltatások idején, államférfivá nőtte ki magát. Volt a Felvidéken egy hasonló bátor kiállású és sorsú államférfi, *gróf Esterházy János*, csak őt nem a németek, hanem a szovjet KGB és a szlovák sovniszták ítélték börtönhalálra.

A háború utáni kommunista hatalomátvétel kizárta jelentős államférfiak „felbukkanását”, a rendszernek megalkuvó, „hajlítható” szolgákra volt szüksége. Csak a rövid ideig tartó 1956-os forradalom és szabadságharc nyitotta meg a szelepeket és hatott serkentőleg önálló, szuverén egyéniségek és a politizálásra, vezetésre alkalmas személyek kibontakozására. Ha Nagy Imrét és társait, legközelebbi támogatóit nem végzik ki, talán egyesek közülük, levetkőzve magukról az ideológiai béklyót, államférfiakká válhattak volna.

A magyarság évezredek történelmében akadtak kiemelkedő hadvezérek is:

- a török elleni küzdelemben Hunyadi János, Zrínyi Miklós,
- a Rákóczi-szabadságharcban Bercsényi Miklós, „Vak” Bottyán, Esze Tamás,
- az 1848/49-es szabadságharcban Görgey Arthur, Bem József (Bem apó) és mások is. Ezen a téren azonban nem nagy a „választék”, amit az elvesztett szabadságharcok és a két világháború hadi eseményei is részben alátámasztanak, bár a kudarcok fő okozói leginkább a külső tényezők, nemzetközi viszonyok, a nagyhatalmi érdekek voltak.

Végül jogosan és természetesen merül fel a kérdés: mikor emelkednek államférfivá a mai kor egyes politikusai ebben a zavaros, a kapitalizmus vad kinövéseitől áthatott, hosszan tartó átalakulásban? (Ez a kérdés és dilemma természetesen a mi állapotainkra is vonatkozik.) Egy-egy név máris felcsillant, feltehetően újak is a felszínre kerülnek. Hogy mivé fejlődnek, az elsősorban a saját életútjuktól, önfejlesztésüktől függ. A Kárpát-medencei magyarságnak ugyanakkor több becsületes és rátermett politikusra van szüksége. A másik, elsősorban pedagógusainkat érintő kérdés: miképpen használják fel az itt felsorolt (vagy a kimaradt) államférfiak hagyatékát, vitathatatlan érdemeit és „gyengéit” nevelőmunkájukban? Mindenekelőtt a jellemnevelésben és tanítványaik felkészítésében a demokratikus társadalmi életbe való beilleszkedésre, tevékeny részvételre s helytállásra. Jórészt ezen múlik, hogy számukra az életük tanítómesterévé válik-e a történelem.

Ennek a kérdéskörnek, témakörnek a felvetése és elemzése nálunk is rendkívül időszerű volna.

IRODALOM

EÖRSI ISTVÁN:

Emlékezés a régi szép időkre, Budapest, Napra-Forgó Kft. , 1988.

ILLYÉS GYULA:

Itt élned kell, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.

KÁDÁR GYULA:

A Ludovikától Sopronkőhidáig, Budapest, Magvető Kiadó, 1978.

KUNSZABÓ FERENC:

És ég az oltár, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1984.

Kossuth Lajos tanítása, összeállította Niklai Péter, Budapest, Világirodalom.

PÖLÖSKEI FERENC:

Tisza István, Budapest, Gondolat, 1985.

KAPRONCZAI KÁROLY:

Bajcsy-Zsillinszky Endre külpolitikája, Valóság 7/2003. (109–111. old.)

SZABÓ DEZSŐ:

Az egész látóhatár, Budapest, Püski Kiadó, 1991.

RÓNAI ANDRÁS:

Térképezett történelem, Budapest, Püski Kiadó, 1993.

TÓTH LAJOS:

Történelemtanításunk alappillérei (tantervei, tankönyvei) egy összehasonlító tanulmány tükrében – Nemzeti azonosságtudatunk alapkövei, Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2003.

Putz Jakab

KATALINFALVA (II.)

Az ebben a fejezetben tárgyalt időszak első 5 évében a községnek nem volt szellemi vezetője. Krisch jegyző 1880-ban és 1881-ben nagyrészt ágyhoz kötött beteg volt; e kritikus időszakban már sem fizikailag, sem szellemileg nem tudta segíteni vagy tanácsaival ellátni a bírót. Csak két olyan elhű férfi, mint az imént említett bírák, tudott véget vetni e nehéz időben a falubeli szerencsétlenségnek.

Krisch jegyző halála után egy idegileg kimerült ember, Berta Pál lett a jegyző. Rajta 1882-ben az örület jelei mutatkoztak. 1883-ban és az azt követő év első hónapjaiban egy idős, szellemileg beteg úr, Bubalovich János látta el a jegyzői teendőket.

Csak Gion és Putz ritka jóra valószínűségének és érett, tiszta gondolkodásának köszönhető, hogy a községet akkoriban nem érte nagyobb kár.

Végül 1884. április 1-jén *Nack Lajost* választották a falu jegyzőjévé, és ő élénk, ragyogó elképzelésekkel kezdte meg munkáját. Gion bíró még *Nack* hivatali működése előtt igyekezett legalább részben eleget tenni az uraság sürgető követelésének, és 70 000 forintnak megfelelő teljes értékű váltót adott át neki. A maradék összegre vonatkozólag a fiatal uraság, Kiss Elemér, megszokott jóságához híven, továbbra is türelmet tanúsított. Az elmaradt földbérleti díjből még több mint 70 000 forint hiányzott, amelyet sokkal később tudtak csak rendezni, amikor már a falu volt a templom fenntartója.

Nem tagadhatjuk, hogy *Nack Lajos* működése élénkséget hozott a falu életébe. De ha figyelembe vesszük, hogy a község anyagi helyzete az 1600 hold föld megvásárlásával még mindig nagyon nehézkes volt, akkor a *Nack* által diktált tempó *túl* élénknek nevezhető.

Először is megkezdődött az új községháza építése. Erre a célra a falu az egykori *Klaszky-házat* szemelte ki, amelyet megvétele után a községi szolgák és lóörzök elszállásolására alakítottak át, az öreg, omladozó házat pedig, amelyet már a falu alapításakor is használtak, teljesen elbontottak.

Az új épület költségeinek fedezésére a község hosszú lejáratú kölcsönt vett fel a Magyar Jelzálogbanktól 40 000 forint értékben. Ezenkívül a jegyző utasítására több artézi kutat fúrtak, de sajnos nem az új elvek alapján, ezért ezek rövid időn belül elapadtak.

Nagy felhajtással tűzoltóságot hoztak létre, és sok pénzt költöttek parádékra. De ettől még ne öntsük ki a gyereket is a fürdővízzel, hiszen egy jól felszerelt tűzoltóság áldás a község számára, nem kevésbé a jól kialakított artézi kutak, amelyek a lakók egészségét szolgálják, de emellett mindig igazodni kell a jól bevált mondáshoz is: Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér!

Ahogy a katonák kiképzésénél is egyedül a hadicél a mérvadó, így a tűzoltóságnál is elsősorban a végcél kell szem előtt tartani, nem a parádékat. Egy jól szervezett tűzoltóság, amely igazodik a község anyagi körülményeihez, és amelynek betanítása már a nagyobb iskoláskorúak tornaóráján megkezdődik, hatékony védelmet nyújt a tűz és egyéb veszélyek ellen, melyeknek leküzdése a szervezett erők felhasználásán múlik.

A községi takarékpénztár működése már az elején áldásos lehetett volna, ha a bőséges pénzforrásokat elsősorban a bajban lévő földvásárlók anyagi megerősödésére használták volna fel, és ha egyéb esetekben is megszívlelték volna a fent említett „addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér” elvet.

A községnek az volt a szerencséje, hogy a felügyelő bizottságba szigorú, egyenes jellemű emberek kerültek, akik nagy felelősségük tudatában konkrét kérdésekre kategorikus nemet vagy igent tudtak mondani. Ilyen elvek betartása mellett azok is hálásak lehettek, akik nem kapták meg a kívánt mértékű kölcsönt, mert így nagyobb katasztrófától menekültek meg.

A napnál világosabban érződött e szigor szükségessége, amikor a jegyző belement egy földvásárlási ügybe, holott nem rendelkezett sem a megfelelő tapasztalatokkal, sem a szükséges pénzüsszeggel. Sokan, maguk is anyagi terhek mellett, aláírtak egy szívességi elfogadványt, majd viselték az önámítás nehéz következményeit, amelybe a jegyző – a sikerben bízva – belerángatta őket. A faluvezetőség, tagjai szinte kivétel nélkül érintettek voltak az ügyben, és csak *Keks* (...) felügyelő tanácsos korrekt, energikus közbenjárásának köszönhetően menekült meg a község és annak takarékpénztára a katasztrófától.

Csak a teljes összefogás segíthetett rajtuk, mert bajból volt bőven. A vagyonát elvesztett nemes uralkodó család összeomlásának következtében rendezni kellett az uraságnak járó tartozást, valamint a patronátusi kötelezettség átvételét.

Ehhez a sok, nehéz anyagi gondhoz jött még egy veszély: a csaknem két éven át fenyegető kolera, amely a falu közelében tört ki. A betegséget kétségkívül azok a munkások hozták be, akiket az új uraság, Haas és Deutsch Tolna megyéből hozatott a *Lajos-majorba*.

A kolera elsősorban a Lajos- és Ilona-majorban tombolt, de természetesen veszélyt jelentett a környező falvak, sőt az egész megye számára.

Később – honfitársainknak tanulságul – ismertetjük a kolera természetét és elhárító eszközeit.

Előtte azonban tekintsünk vissza arra a nagyszerű időre és azon jólelkű emberek életére, akik drága szülőfalunkat alapították, majd szeretettel és odaadással meleg fészekké varázsolták, hogy az utódok jól érezzék magukat itt.

1894. június 13-án volt száz éve, hogy elődeink szülőhelyünket felejtethetetlen pártfogója, nemes Kiss Katalin asszony tiszteletére elnevezték Katalinfalvának. A századforduló sajnos csendesen zajlott le. Akkoriban nagy lidércnyomás nehezedett az egész községre, és a krónikás most szomorúan írja, hogy az ünnepként jegyzett napok is inkább gyászos hangulatban teltek. Az 1944. évet ő már nem érheti meg, ezért kéri a mindenható Gondviselést, hozzon hazánkra jobb időket, és adjon neki olyan utódokat, akik majd méltón megünneplik a 150. évfordulót.

Az isteni gondviselés, az emberi lelkiismeretesség és kötelességadat mentette meg szülőfalunkat a *kolerától*, amely 1892-ben és 1893-ban több településen számos áldozatot követelt, de drága szülőfalunkban gyorsan leküzdötték.

A szerencsés véletlen és a lelkiismeretes gondoskodás ösztönözte a fő tisztelendő lelkipásztort, *Holz Ferenc* plébános urat, hogy hívei iránt érzett igaz aggodalmában megkérdezze a község orvosát, valóban ilyen gyilkos betegség-e a *vérhas*; ugyanis előző nap négy embert temetett el a Lajos-majorban. Az orvos kérdésére, miszerint a holttestek ernyedtek vagy merevek voltak-e, a tisztelendő úr az utóbbit erősítette meg.

Erre az orvos haladéktalanul a Lajos-majorba sietett, ahol szomorúan látta feltételezése beigazolódását.

1866-ban önkéntesként ismerte meg a kolerát a megboldogult Matzek István plébános-mártír oldalán, majd 1873-ban – Bécs város kitüntetésével – koleraszakértőként dolgozott az ottani 13. kerületben (Breitensee). Katonai orvosként 1873. október elején vette fel az első koleras esetet az 1-es számú bécsi helyőrségi kórházban.

Így logikus és magától értetődő, hogy a pusztából visszatérve telefonon és táviratban azonnal értesítette a főhivaltal és *Rónay Jenő* főispán urat, valamint felszólította a falu vezetőségét, hogy adják közre, minden hányás-hasmenéssel járó esetet azonnal jelentsenek a községházán.

Még aznap jött a parancs, hogy az orvos másnap reggel 8-ra menjen a Lajos-majorba. Ott volt a főszolgabíró és a megyei tisztiorvos is.

Előző dörge-delmes szavak kíséretében kérte számon a községi orvostól, milyen alapon jelent kolerát, amikor az uradalmi orvos csak *vérfasban szenvedőket* kezel. Ezután a községi orvos és a két úr megnézte a major egyik épületében elhelyezett 6 friss tetemet, amelyek vívóhelyzetben feküdtek a földön. Pár órán belül akár további 3-5 halottal kellett számolni, ezért nem volt idő szitkozódásra. Segítséget kellett szerezni az élőknek: elkülöníteni őket s ellátni jó kosztal, borral, erős konyakkal.

A főszolgabíró úr a siralmas képet látva megköszönte a szíves meghívást: „Inkább egy másik alkalommal” – mondta, majd elment. De azért gondoskodott róla, hogy a betegek megkapják az orvostól kért segítséget, és elrendelte – igaz, kissé nagy számban –, hogy készítsenek koporsókat (még a következő évre is maradt belőlük).

Mindez pont kukoricatöréskor történt, így nem csoda, hogy két katalinfalvi családban is előfordult 2-4 kolerás eset. Egyikük az úgynevezett „fasoron” lakó *Warre* család volt, másikuk a hajdani Adler-házban élő *Urso* család. Az *Urso* családban előfordult 4 esetet meggyógyították, a másik két beteg közül, akiket a kolerakórházzá átalakított házba kellett szállítani, csak egyikük gyógyult meg.

Az erre vonatkozó miniszteri rendeletek kíméletlen betartása és a következetes kötelességtudat lehetővé tette, hogy a község orvosa mindkét esetben falun belül lokalizálni tudja a járványt.

A pusztán azonban az uradalmi orvos (dr. Kovács) téves diagnózisának következtében a járványnak már akkor 40 fertőzöttje volt, amikor a községi orvos ott járt.

Azonkívül a pusztán olyan elképesztő higiéniai körülmények uralkodtak, hogy azokat érdemes felvázolni:

Egy szobában három család lakott nőkkel és gyerekekkel együtt. Kamra nem volt, így az ágyak alatti helyet tömték tele liszteszsákokkal, krumplival és tökkel. Ami ott nem fért el, a szoba sarkába vagy az egyetlen, közös konyhába került. Az illemhelyek állapota kritikán aluli volt.

Az orvos elsőként azzal kezdte, hogy minden alkalmas helyiséget – hivatalokat, raktárakat, pajtákat – lefoglalt, azokban különválasztotta az egészséges családokat a betegektől vagy betegséggyanúsaktól, és az uraság (Haas és Deutsch) költségére megfelelő, jó kosztot biztosított az egészségeseknek, valamint – tőlük teljesen elzártan – a betegeknek. Ezenkívül gondoskodtak jó ivóvízről, és a két pusztát már 5-6 nap elteltével barátságosabb képet nyújtott.

Az Ilona-majorban még idejében elvégezhetnék volna a betegek és egészségesek különválasztását, majd (bőséges meszes és szublimált víz-

zel) egy alapos fertőtlenítést. De a megye által kiküldött ápolókból oly mértékben hiányzott a kötelességtudat, hogy semmire nem lehetett használni őket.

Amikor az orvos a harmadik napon 9 holttestet akart elszállíttatni a több mint fél km-re lévő halottas kamrába, az ápolók vonakodva segítettek betekerni a holttesteket szublimált lepedőkbe; így az orvosnak nem maradt más lehetősége, mint hogy egyedül végezze el a nehéz munkát. Csak ezután kapcsolódott be a két ápoló is. De amikor a tetemetek a halottas kamrába kellett szállítani, újból vonakodni kezdtek, mondván, hogy az nekik túl messze van. Így az orvos önként vitte a holttesteket az út harmadáig, néha még tovább is, mire végre az ápolók is besegítettek.

Az egészségügyi intézkedések hatása automatikusan megjött; ennek ellenére szükségesnek tartották, hogy az orvos még 6 hétig látogassa a pusztát. Mivel a fálubeli szolgálat az egész napját igénybe vette, a pusztából vezető utat gyakran fáklyafény mellett tette meg. De vezérlő csillaga az alázatosság és a kötelességtudat volt.

1893-ban megismétlődött a kolerajárvány. Az akkori uradalmi orvos tífuszra gyanakodott, de elég óvatos volt ahhoz, hogy ne csak saját diagnózisára hagyatkozzon, így – megint Holz plébános úr lelkiismeretességének köszönhetően – *dr. Putz Jakab* községi orvost hívták segítségül.

Ezúttal az Ilona-majorban kezdődött a betegség, de a járványt sikerült alig 10 nap alatt leküzdni. A magyar királyi belügyminisztériumból érkezett osztályvezető, dr. Déry, őszinte elismerését fejezte ki a körzeti-községi orvos által meghozott és következetesen végrehajtott intézkedések előtt, különös tekintettel arra, hogy ezzel az orvosnak sikerült körzetétől távol tartania a járványt és ezáltal megóvnia a településeket a betegségtől.

A krónikás szándéka, sőt talán kötelessége is, hogy részletesen kitérjen a kolera lényegére és leküzdésének módjára.

A XIX. század 80-as éveiben a híres német tudós, *dr. Robert Koch* professzornak sikerült felfedeznie a kolerát okozó komabacilust. Tanult orvosok társaságában, gyakran saját életét veszélyeztetve kutatott Egyiptomban és Indiában, ahol a Gangesz folyó partján állandó jelenség a kolera, hogy tanulmányait addig folytassa, amíg rá nem bukkan e veszélyes, gyilkos betegség okára.

A komabacillus a kolerás betegek különböző váladékaiban lelhető fel, elsősorban a hányadékban és a bélváladékban, vagyis az exkrementumban (székletben). Ezért a kolera leküzdésekor elsősorban arra kell ügyelni, hogy mindent fertőtlenítsünk, ami hordozza e gyilkos betegség csíráját és alkalmas annak terjesztésére.

Orvos gondolkodók már korábban is ennek értelmében jártak el, amikor úgynevezett csíraölő gyógyszereket rendeltek el ruha- és kézmosásra, valamint a beteg hányadékának és székletének leöntésére.

A komabacillus felfedezése mégis nagy jelentőséggel bír, mert Koch professzor bebizonyította, hogy a bacilus olyan emberek bélrendszerében is előfordulhat, akik már átestek a kolerán. Ezek az emberek szintén továbbadhatják a betegséget, például utazásaik során, vagy ha exkrementumuk kis részecskéi érintkezésbe kerülnek más emberekkel, például legyek által vagy más, eddig ismert, illetve ismeretlen úton. Koch professzor a bacilus élettartamát és ezzel együtt fertőzőképességét is kutatta.

Minden gondolkodó embernek tisztában kell lennie azzal, hogy a betegség leküzdéséhez elengedhetetlen az alapos tisztaság, minden gyanút keltő dolog fertőtlenítése meszes vagy szublimált oldattal (egy az ezerhez), valamint a szerencsétlenül járt betegek izolálása. Ami pótolható (ruha, alsónemű, cipő stb.), azt égessük el!

Az orvos utasításainak követése, sőt az erre vonatkozó vak engedelmesség garantálja a sikert. Az orvosnak azonban példamutatóan kell eljárnia: a gúny nem bosszanthatja fel és nem szegheti kedvét. Ha a körülmények lehetővé teszik, megbízható, engedelmes segítőtársakkal, vagy ha ez nem megy, akkor egyedül kell nekivágnia a veszélyes feladatnak.

Az orvos legnagyobb jutalma talán az a tudat, hogy saját életének veszélyeztetése árán is lelkiismeretesen elvégezte a kötelességét; a bölcs és jólelkű emberektől pedig köszönetre is számíthat, mert ők meg tudják ítélni, mit tett az orvos az emberekért, és igyekezetét értékelni fogják.

E sorok szerzőjének 1910-ben, 1911-ben, 1912-ben, 1913-ban és 1915-ben más községekben is vállalnia kellett az egészségügyi szolgálatot, így meggyőződhetett az imént vázoltak igazáról, mint ahogy harcolni kellett a tisztaságért is.

Az első esetek céltudatos leküzdése után sikerült megállítani a kolera pusztítását.

Kiváló példa a községünkben élt *Pretz Miklós* esete, aki akkoriban 78 éves volt, és akinek özvegye, e sorok írásakor a 90-hez közel, még mindig él.

Pretzet 1911. október 13-án táviratban lányához hívták, aki Rudolfsgradba ment férjhez, és feltehetőleg kolerában szenvedett. Bár apja megérkezésekor, úgy mondják, állt egy ór a háznál, aki nem engedett be senkit, de Pretz úr kérésére a vője mégis kinyújtott neki az ablakon egy pohár vizet.

A Pretz család tagjai mondták el később a községi orvosnak, hogy Pretz Miklós a felállított örség ellenére bejutott a lányához a szobába.

Október 17-én rövid rudolfsgnadi tartózkodás után Pretz Miklósnak hányás-hasmenéses panaszai voltak. Hamarosan erős görcsök jelentkeztek nála, ekkor hívták hozzá *dr. Putz Jakab* körzeti orvost. De már semmilyen eszköz nem használt; a temetésen egyetlen családtag sem vehetett részt, mert a halottak beszentelését hivatalosan csak a temető halottas kamrájában engedélyezték.

Az orvos utasítása szerint senki nem mehetett a beteg közelébe, csak a felesége. A halál beállta és annak orvosi konstatálása után az orvos személyesen, segítség nélkül tekerte be a holttestet egy szublimált vízzel átitatott lepedőbe. Ezután az elhunyt felesége segített neki beemelni a halottat az előkészített koporsóba és azt kitolni a konyhaajtóig. Ott az orvos átnyújtott az elhunyt vőjének, Weiss Jánosnak egy szublimált oldattal átitatott kendőt, hogy azzal fogja meg a koporsó egyik végét – a másik végét az orvos emelte –, így vitték ki a koporsót az udvarban álló kézikocsira.

A Bibliában jártas doktor még elmondott egy rövid imát, Isten segítségét kérve ahhoz, hogy a község megmeneküljön a további szerencsétlenségtől, elimádkozott egy őszinte Miatyánkot, és ezzel a szomorú menet elindult a temető felé. Ott a pap megszentelte a halottat és a sírt, majd elment.

Az orvosnak azonban el kellett látnia a feladatát, ez pedig a következő volt: megnyitni a holttest hasüregét, kivenni a vékonybelet, két helyen elköttni és postai csomagban elküldeni a budapesti bakteriológiai intézetbe. Aztán vissza az elhunyt házába! Ott az özvegyel közösen minden égethető dolgot (szalmazsák, ágynemű stb.) rápakolni a kétkerekű kézikocsira, az úgynevezett „Waandl”-ra, elvinni a közeli gödörbe és ott elégetni. A kocsit az elhunyt özvegye és az orvos húzta.

A kritika azonban, amely a Párdányi utcából indult, így hangzott: „Emberek! Emberek! Gyertek, nézzétek ennek a komédiázását a veszélyes koleráról, ami nem mar, mégis öl! A Pretz Miklósnak más baja volt! Ő (a doktor) ugyan miért nem kapta el? Hiszen beszélt vele.”

Vagy egy másik falubeli kritika (elhallgatták, mert hivatali, bár az orvost nem kötelezte): a falu vezetője másnap a következőket mondta az elhunyt Pretz Miklós vőjének, aki maga is felvilágosult, az orvossal szemben jóindulatot és köszönetet tanúsító férfi volt: „Na, hallja, János, szerintem az apjuk még ma is élne, ha nem hívták volna hozzá az orvost; az ugyan sose volt kolerás!”

Mivel az esetre vonatkozó orvosi jelentések és egyéb iratok a begaszentgyörgyi hivatalon is átmentek, az ügyről tudomást szerzett az akkori aljegyző, Pretz Hugó is. Egyből magához hívatta Szontág nevű kollégáját, és azt mondta neki: „Nézd, mit kell eltérniük a katalinfalvi rokonaimnak a Putz doktor miatt; direkt rájuk kényszeríti a kolerát.”

Szontág azt felelte: „Nézd, Hugó, ránk, tanultakra nézve mégiscsak szégyen, hogy egy ilyen kritikával rossz példát mutatunk a népnek! Putz doktor részéről semmi jót nem vagy hajlandó elismerni; pedig biztosan tudja, mit tesz. Várd meg, mit mond a bakteriológiai vizsgálat! Az előtt mindenkinek fejet kell hajtania; az a Putz doktornak nem tesz szívességet.”

Pár nap múlva hivatalos távirat érkezett a begaszentgyörgyi hivatalba – dr. Putz részére – a következőkkel: „Pretz Miklós katalinfalvai lakos esete cholera asiatica.” – Ezután mindenki mélyen hallgatott. Az esetre talán a következő szólás a legtalálóbbr:

A rosszindulat és butaság ellen még az istenek is hiába harcolnak.

„Tempora mutantur et nos in illis” – Változnak az idők és velük együtt mi (emberek) is. 1866-ban orvos és ápoló egyaránt hősnak számított; 1873-ban az orvost még többre tartották. 1892-ben és 1893-ban a Haas és Deutsch-uradalom magyar szolgálói így beszéltek megmentőjükről, Putz doktorról: „Jön az őrangyalunk; ő nem fél tőlünk.”

A román lakosok meleg, köszönő szavakat intéztek Putz doktorhoz. Hála Istennek, a felvilágosult németek is, főleg a szülőfalunkból származók méltányolták igazságosan az orvos önfeláldozó tevékenységét.

A budapesti Preysz professzor, aki Magyarországon a kolera elleni küzdelem lelkének számított, erre vonatkozó éves jelentésében csak 2 körzeti orvost említett meg név szerint, közülük az egyik, dupla aláhúzással kiemelve *Putz* doktor neve volt.

Már ez a kis, szerény elismerés is elmond mindent.

Még egyszer kisütött Isten napja a kolerajárvány és a Nack-éra által okozott borult égen, hogy megvilágosítsa az utat, amely szeretett szülőfalunkat még nagyobb jólétbe és kis híján nagyobb földbirtokhoz juttatta. Csakhogy a sors félreállította az erőt olyan emberek által, akik valószínűleg vezetésre termettek, de gyakran túl aggodalmaskodóak voltak, és azt mondták: „Nem szabad.”

A milliókkal rendelkező Haas és Deutsch-uradalom (beavatottak szerint 10 millió vagy még többre becsült vagyonnal) mindenki megrökönyödésére, ismeretlen okokból holdanként 350–400 forintért kezdte parcellázni a konjunktúra ügyes kihasználása és kevésbé aggályos segítőtársak révén nevetségés összegért szerzett vagyonát.

Egy nap, hivatali teendői alkalmából a községi orvos találkozott a két helyi vezetővel, *Schleich Miklós* jegyzővel és *Keks Miklós* bíróval.

„Uraim – köszöntötte őket az orvos –, bocsássák meg az egyszerű orvosnak, akinek annak idején volt bátorsága szülőfalujának 1600 hold kiváló minőségű földet szerezni megvásárlásra, nézzék el neki, ha most arra kéri önöket, idejében járjanak utána, hogy a most kínálkozó, kedvező

alkalmat kihasználjuk-e! A Haas és Deutsch család rövid időn belül meg fog válni a földjeitől. Még szerezhetnek a községnek 3–5000 holdat.”

Mire Schleich jegyző: „A föld túl drága. Magának annak idején könnyű dolga volt, doktor úr; akkor a föld olcsó volt” – „Nem, jegyző úr – válaszolta az orvos –, bebizonyítom, hogy a mostani 350–400 forintos föld olcsóbb, mint akkoriban volt. Korábban biztos pénzhez csak 10–12%-os kamattal lehetett jutni; jelenleg 4–4¾–5%-os amortizációs alapot lehet kapni. Csak a mi katalinfalvai takaré- és előlegegyesületünk adott kis összegeket 8–12%-kal.”

Keks Miklós bíró egyetértett az orvossal, és közzétette:

„A faluvezetőség irányításával földet vásárolunk. Minden falubeli, akinek kedve és lehetősége van részt venni a vásárlásban, jelentkezzen!”

Másnap a tervezett földvásárlást – visszavonták. Megbízhatatlan pletykák szerint egy felettes hivatali személy felszólítására.

Keks bíró jó szándékú akciója meghiúsult.

E sorok szerzője tartózkodik minden további megjegyzéstől. A tények Keks bíró és az orvos önzetlen szándéka mellett szólnak.

Nem sokkal később Schleich jegyző több mint 100 hold földet vásárolt, 750 forintért holdanként, amely aligha ért fel a községnek holdanként 350–400 forintért vásárlásra felkínált földek értékével és minőségével.

Joggal jegyezte meg a községi orvos:

„Az alkalmat, hogy a község földet vásároljon – alapos átgondolás után – gyorsan és határozottan ki kell használni, és lelkiismeretesen le kell bonyolítani.”

Sajnos hiányzott a vállalkozó kedv, nem akadt a faluban egyetlen energikusan irányító kéz sem, mert a bíró és a jegyző félt magára vállalni az ezzel járó fáradságot és felelősséget.

Annak idején sehogy sem lehetett megtudni, milyen okokból szalasztották el, illetve semmisítették meg e ritka alkalmat és áldásos akciót, amelyet a falu orvosa tervezett és iniciált. Néhány szegény zsellér 2–5 hold földhöz juthatott volna, és stabilizálódott volna a parasztok bizonytalan jóléte, emelve ezzel a község színvonalát is. De csak feltételezéseket lehetett hallani, semmi biztosat.

A mindenkit érintő ügyetlen húzás talán *a feszült politikai helyzettel magyarázható leginkább; ennek ebben az esetben közjavakat károsító következménye volt.*

Az ország nagy vezére ellentmondást nem tűrő rendszerével megfertőzte a választási légkört és vele együtt a közigazgatás szellemét. A községi jegyzők utánozni akarták mesterüket, és – mint az a parlamentben – ők falujukban kormányoztak dagadó mellel.

Csakhogy a végén úgy jártak, mint Goethe „bűvészinasa”.

De elég ebből a fájdalmas időszakból.

A kutya ott volt elásva, hogy a jó ügy nem a megfelelő helyről indult; nem onnan, ahonnan valójában indulnia kellett volna; mert a falu jegyzőjéből, a nép atyjából korlátlan úr és parancsoló lett, aki mindenkinek ismerte a gyenge pontját, különösen azokét, akik bírák, esküdtek vagy bizottsági tagok szerettek volna lenni. Ezeknek nem ártott, ha tudják, mikor mit mondhatnak, vagy mikor arany hallgatni, de főként azt, hogy kire szavazzanak a választásokon.

Így az addig egységes, jámbor, békés és dolgos nép ahelyett, hogy Istenhez közeledett volna, a templomi énekkel ellentétben:

„Egyetértésben, szívbeli közösségben
gyűljön össze az egész község,”

egymástól elszakadva, gyűlölködésben élt. A tekintetek megadóak és aláztosak voltak, de nem Isten felé, hanem a magát sokkal többre tartó jegyző, a községháza ura felé. Először mindenütt az volt a „lelkiismereti kérdés”, hogy: „Mit fog szólni a jegyző? Először ezt kell megtudnunk.” Ez a szellem uralkodott mindenhol.

Így ment bele szinte minden község, sőt az egész, hatalmas birodalom felbolygatva és széthasítva e borzalmas világháborúba, az emberiség soha nem tapasztalt katasztrófájába.

Igaz és helyes, hogy: „Rendnek kell lennie!” és ehhez a rendhez jegyzőre is szükség van; de ahogy azt a „falujegyzője” titulus csendes, mély értelme is sugallja, a jegyző inkább falujának atyja, semmint ura és parancsolója legyen.

Ha atyja a népnek, akkor hatalma és ereje is van felette. Különben jaj a népnek otthon és jaj a derék katonának a harcmezőn, aki talán a golyózáporban bátortalanul kérdezi társát: „Nekem szánták vagy neked? Vagy mindkettőnknek?” A nők és gyerekek gyakran már akkor özvegyek és árvák, amikor a szomorú hírről még mit sem sejtjenek.

Ilyenkor az orvos legyen a sebesültek gondos ápolója, a jegyző pedig a falu igaz, együttérző atyja! Annak idején azonban az élelmiszert nem szigorral, hanem inkább keménységgel mérték. Ez a keménység még indokolt is lett volna, ha azt a célt szolgálja, hogy megmentse a fronton lévő, szegény, derék katonákat az éhségtől. Mert ez a hallatlanul kegyetlen háború időnként valóban szükségessé tette a keménységet; de ott, a községházán a keménységet a bevált latin mondás szerint kellett volna alkalmazni: *Suaviter in modo – fortiter in re*, vagyis: A külsőségekben lágyan, a lényegben szigorúan.

Ezt a bölcs előírást a községházán nem tartották be. E sorok szerzője gyakran hallott kemény, igazságtalan szavakat és többször látott kijönni

zokogó asszonyokat a jegyző hivatalából, mert jogos kéréseiket gúnyosan elutasították; olyan kéréseket, amelyeket a katonaságnál jóváhagytak és előírászerűen a civil hatóságoknak továbbítottak.

Az ilyen esetek arra buzdították az orvost, hogy a községháza előtt figyelmeztesse az embereket:

„Ezeknek az asszonyoknak a férjei nem fognak mind odaveszni; jó néhányan közülük vissza fognak térni, és akkor, uraim, olyasmiben lesz részük, ami biztosan nem lesz kedvükre.”

Csak hogy ne hallgassuk el az igazságot: a jövődőlés hajszálpontosan beigazolódott. A háború utáni időszakban az egyik gyűlésen, amelyen teljes létszámban jelen voltak a hazatért katonák is, minden bizonnyal nagy baj történt volna, ha véletlenül nincs jelen a községi orvos, aki személyes sérelmeit félretéve védelmébe vette a csúnyán megfenyegetett hivatali személyeket. De ezzel nem csak őket, hanem a joggal elkeseredett, hazatérő katonákat is megvédte a nagyobb bajtól. Igyekezett megvilágítani a hátország nehéz helyzetét, majd békéltetőként a felindult katonák lovagias belátását kérte. Ezzel sikerült megfékeznie az indulatokat és a fenyegető vihart.

Miután az igen kedvelt *Massong* tanár úr is békességre és jobb belátásra intett, végleg eloszlottak a viharfelhők.

Ha már időben ennyire előresiettünk, emlékezzünk meg azokról, akik a hátországban vívták a maguk harcát, és a fronton lévő férfiak nehéz munkáját végezték!

Szívből jövő köszönet illeti a katalinfalvi asszonyokat, akiknek a nehéz munka és a sok nyomorúság ellenére még volt idejük és szívük áldozatot hozni, valamint szeretetadományokat gyűjteni a begaszentgyörgyi Vöröskereszt-kórház részére.

Ez a kórház dr. Putz Jakab körzeti (községi) orvos irányítása alatt állt. Bellmond von Adlershorst ezredes gyakran látogatta, majd idővel ki is tüntette. Amikor 1915-ben az összes Vöröskereszt-kórházat bezárták, a begaszentgyörgyi volt az egyetlen kivétel. A gyakran idelátogató ezredes úr egyik hadügyminisztériumi jelentésében nagyon hasznosnak, sőt szükségesnek ítélte a Vöröskereszt-kórház működését. Érveit a betegek orvosi kezelésének példás eredményeivel, a kórház kedvező elérhetőségével és a kosztra, továbbá az ápolásra vonatkozó jó ellátással indokolta.

A koszt és az ellátás biztosításában nagy érdemeket szerzett *Branko Petrovič*, a begaszentgyörgyi görög-keleti egyházközösség főtisztelendő plébánosa. A katalinfalvi Vöröskereszt egyesület fiókja, élén *Holz Ferenc* főtisztelendő plébános úrral, szintén fáradhatatlan igyekezettel támogatta a Vöröskeresztet és ezáltal a sebesültek ápolását.

Ha akkoriban készült volna lista a szeretetadományokról és egyéb segélyről (fehérenemű, ágynemű stb.), akkor most név szerint is köszönetet

mondhatnánk mindazoknak, akik a sebesült katonákkal szemben ilyen hűen teljesítették kötelességüket. De legalább annyit említsünk meg, hogy a környező települések közül Lázárföld ágyneművel és fehérneművel, Jankahíd több zsák babbal és krumplival járult hozzá a sebesültek felépüléséhez!

Még egyszer hálás köszönet minden adakozónak – Isten fizesse meg!

Mielőtt azonban elbúcsúzunk a begaszentgyörgyi Vöröskereszt-kórháztól, úgy illik, hogy hálánkat fejezzük ki a Vöröskereszt-fiók vezetőségének is, továbbá buzgó elnökének, *Szerdahelyi Károly* patikus úrnak, az áldozatkész begaszentgyörgyi településvezetőségnek és mindenekelőtt főtisztelendő Branko Petrovič plébános úrnak, a kórház kurátorának, aki rendkívüli erőfeszítéseket tett a sebesültek ellátásáért.

TISZTELET ÉS DICŐSÉG SZÜLŐHAZÁNK LELKÉSZEINEK!

Az isteni gondviselésnek köszönhetően szülőfalunkban alapításától kezdve egészen mostanáig a szó valódi értelmében vett igaz lelkipásztorok működtek, ezért a krónikás kötelességének érzi, hogy elsőként négy plébánosunk rövid életrajzát mutassa be az „Ecclesia praecedat”, vagyis „Az egyház elől jár” elve alapján.

1. *Balázs János* (Balassként is szerepel), szül. 1760-ban, elhunyt 1841. szeptember 7-én, élt 81 évet.

Papként 4 évet töltött *Kisfaludon*, 1795. február 12-én helyezték át Katalinfalvára. Fodor főtisztelendő kanonok, a temesvári székeskáptalan szeniora nevezte ki a falu plébánosává. Az ünnepségen jelen volt a templom fenntartója és kiskorú fia, Ittebei Kiss Antal is. Az alkalomhoz illően ünnepélyes beszédekent intéztek mind a plébánoshoz, mind a hívőkhöz.

Balázs János tanácsaival és tetteivel minden bajban hű segítője volt híveinek. Ezt tanúsították az előző század 50-es, 60-as éveiben élt idős emberek, akik az akkoriban elhunyt lelkipásztorra a síron túl is nagy szeretettel és tisztelettel emlékeztek.

Jámborságának és jócselekedeteinek híre messze túljutott plébániája határán, és távolabbi településekről is érkeztek hozzá hívők, köztük sok kisfaludi lakos. Vele akarták megkereszteltetni a gyermekeiket, nála akartak összeházasodni. Mindezt bizonyítja az egyházi jegyzőkönyv. Sok kisebb jótéteménye mellett, mint például a betegek, elhagyatottak és elszegényedettek étkeztetése, egyéb cselekedeteinek is üzenete van a mai kor számára.

1816-ban Szent Katalin tiszteletére egy pompás mellékoltárt állíttatott fel a plébániatemplomban.

1835-ben saját költségén készíttetett egy 10 mázsás harangot, amely több mint 1900 forintba került, az akkori idők szerinti horribilis összegbe.

1836-ban őfelsége, a király kinevezte a csanádi egyházmegye tiszteletbeli kanonokjává. Ehhez fűződő ünnepi miséjét 1837. június 13-án olvasta, melynek során abban a megtiszteltetésben részesül, hogy e ritka ünnepek őexcellenciája Lonovič püspök vezette a szentmisét.

Végül őfelsége, a király koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.

2. Utóda, *Matzek István*, szül. 1810-ben Mária-Radnán.

Káplánként kezdte meg katalinfalvi szolgálatait; ez idő alatt megnyerte mind az uraság, mind a hívők bizalmát.

Az ő kérésükre az egyházmegyei püspök 1842. március 10-én Matzek Istvánt jelölte ki a plébánia adminisztrátorává, majd atyai jóindulattal felhívta a figyelmet a papi vizsgára, amelyet Matzek 1843. május 1-jén kitűnő eredménnyel le is tett. Röviddel ezután, június 13-án pártfogója és barátja, *Gábrriel* kanonok, ünnepélyesen kinevezte a község plébánosává. Ebből az alkalomból Istennek és Kiss Antal patrónusnak intézett szavai-ból árad a hála és alázat. Híveinek mondott beszéde, amelyet egy korábbi fejezetben már idéztünk, egy bevált jövendölést tartalmaz.

Élete fáradhatatlan szolgálatban telt; nemcsak ragyogó szószéki beszédei, hanem a szegények és az elhagyatottak vigasztalása, segítése, valamint a betegek és a gyengék ápolása által.

A gyógytudomány iránti érdeklődése és abbéli jártassága kiváltképp alkalmassá tette őt erre a feladatra.

Amikor 1866 júliusában kitört a kolerajárvány, éjjel-nappal dolgozott. Teljes odaadással szeretett volna megmenteni minden beteget. Akkori tisztelője és segítőtársa egy 7. osztályos gimnazista volt, aki előtt sok jócselekedetet vitt véghez.

Fogadalmához híven, mely szerint akár életét is áldozza az Isten által rábízott hívekért, nap mint nap önzetlenül vállalta a megfertőződés veszélyét.

Így esett, hogy egy haldokló kolerafertőzött a plébános reverendájára hányt a Szentostyát, amikor az a halotti szentségekkel akarta ellátni a beteget. Végül mégis sikerült átnyújtani a Szentostyát; de a nemes lelkű plébános ruhájának tisztításakor valószínűleg nem járt el elég óvatosan. Így a hívek vigasztalója és önfeláldozó ápolója szintén elkapta a gyilkos betegséget. Hiábavaló volt segítőtársa fáradozása, hiába az uraság által küldött orvos tudása, hiába az összes gyógymód, a Világ Ura magához szólította a híveihez haláláig hú lelkipásztort. Hívei őszintén, mélyen gyászolták.

Matzek István plébános és szentszéki tanácsos volt. Emléke híveinek és azok leszármazottainak hálás emlékezetében él tovább.

3. *Dr. Ebner Alajos* kiemelkedő tudásával szerzett hírnevet. Szellemi adottságainak köszönhetően már fiatalon felvették a Pazmaneumba, majd tanulmányai befejezése után a temesvári papi szeminárium nagyra becsült tanára lett.

Katalinfalvi szolgálataiban mindig arra törekedett, hogy elsimítsa az uraság és a község közötti konfliktust, és a telepestörvény békés kivárására szólítson fel; ezzel mindkét fél kívánalmainak eleget tett.

A földvásárláskor kialakított véleményét később belátóan és lojálisan visszavonta, miután felismerte, hogy az 1600 hold föld megvásárlása valóban csak áldást és jólétet hoz a falura, ezért az akció mind a községnek, mind az uraságnak hasznára válik.

A püspöki hivatal dr. Ebner Alajost tartotta méltónak és alkalmasnak arra, hogy Nagyikinda katolikus közösségének lelkipásztora legyen, így a plébános – sok híve sajnálatára – 1887 októberében elbúcsúzott katalinfalvi plébániaközségétől.

Őt követte:

4. *Holz Ferenc*, aki 1887 óta jelenleg is a falu plébánosa.

Az új lelkipásztor a lázárföldi plébániáról érkezett, és a püspöki hivatal, valamint Ittebei Kiss Elemér közös döntése alapján került Katalinfalvára. Korábban néhány évig Écskán volt káplán.

Az ő ideje alatt vette át a község az uraságtól a templom patronátusi kötelezettségeit, amelynek zökkenőmentes lebonyolítása főként az utolsó patronus, Kiss Elemér nagylelkűségének volt köszönhető.

Még ha a hívők lelkületét kétségkívül meg is változtatták a modern irányzatok, a plébános rendíthetetlenül hű, gondoskodó pástora maradt a rábízott nyájnak. A gyerekeket az iskolában, a felnőtteket a szószékről tanította az igaz keresztény erényekre: az istenfélelemre és a felebaráti szeretetre.

Hívei iránt érzett őszinte aggodalmában kétszer is ráirányította a figyelmet az általa helyesen megsejtett veszélyre, így az utolsó pillanatban sikerült megmenteni szeretett szülőfalunkat a kolerától.

A Vöröskereszt egyesület elnökeként Holz Ferenc nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a betegek és háborús sebesültek jobb ellátásban részesüljenek.

*

Az előző század második évtizedének közepétől, vagyis 1815-től kezdve a katalinfalvi plébánosoknak kellett gondoskodniuk a begaszentgyörgyi, ittvarnoki, csőszteleki és toráki katolikus hívek lelki szolgálatáról is.

Az egyházmegyei hivatal erre a célra hamarosan káplánokat küldött, akik már fiatalságuknál fogva is alkalmasak voltak erre az igen nehéz szolgálatra – főleg az akkori útviszonyok mellett –, és ezáltal lehetővé vált az is, hogy egy adott település lelkipásztora kizárólag a rábízott község híveinek szentelje idejét.

Temesvári (csanádi) püspökök voltak:

őexcellenciája Kőszeghy László (1804–1820), Lonovič József (1820–1849), Csajághy ... (1851–1863), Bonaz Sándor (1863–1877), Németh József (1877–1894), Dessewffy Sándor (1894–1909), Csernoch János (1900–1913), Glattfelder Gyula (1913-tól a háború utáni időkig).

Kevés római katolikus plébániát és templomot tüntettek ki annyi püspöki kánoni látogatással, mint a katalinfalvi plébániát. Látogatóit külső építészeti stílusával, valamint ritka szép belső terével lenyűgözte.

Még a távolabbi községekből is sokan itt kereszteltették és béráltatták gyermekeiket; több fiatal pár csakis ebből a templomból akart közös útjára indulni, az itteni papok áldásával.

Káplánok:

1. Sauer György, 1815–20
2. Csalsz Gáspár, 1820–21
3. Matkovich Alajos, 1821–25
4. Branay József, 1825
5. Schublad Ferenc, 1825
6. Tóth Ferenc, 1825–26
7. Kövess András, 1826–31
8. Greblinger J., 1839–41
9. Matzek István, 1841
10. Kubitsek János, 1841–43
11. Baross László, 1843–44
12. Kubitsek János, 1845
13. Wrede Antal, 1845–47
14. Riffel János, 1847–48
15. Brassoványi József, 1848–49
16. Körmöczy György, 1849–50
17. Kőszeghy Antal, 1850–53
18. Arleth József, 1853–54
19. Bolezny Antal, 1854–55
20. Nagy Pál, 1855
21. Lovrič József, 1855

22. Kazoles Ferenc, 1856
23. Maraczy József, 1857
24. Csalány Imre, 1858
25. Maraczy József, 1858–60
26. Trenchényi Illés, 1860–62

1862-ben megalakult a begaszentgyörgyi katolikus egyházközösség, első lelkipásztora Trenchényi Illés volt. Ettől kezdve a begaszentgyörgyi plébániához tartozott Ittvarnok, Csősztelek és a két Torák is.

Orgonisták (kántorok), tanítók, iskolaügy, oktatás:

1. Haag Vilmos, 1798–1808
2. Bassler Miklós, 1808–12
3. Hönig József Gyula, 1812–17
4. Eisner Károly, 1817–26
5. Spreng János, 1826–31
6. Kugler József, 1831–42
7. Pferschitz Vencel, 1842–58
8. Albetz Antal, 1858–67
9. Magenbauer Lipót, 1867–75
10. Neidenbach Ferenc, 1875–1900
11. Massong Vencel, 1900-tól napjainkig

Az idősebb tanítók közül Albetz Antal tanárként és orgonistaként is kiemelkedő tevékenységet folytatott. Utóda, Magenbauer Lipót szintén rátermett orgonista és zenész volt. Massong Vencel, a jelenlegi kántor és iskolaigazgató kiváló muzsikus, szép templomi zenét játszik, énekegyleteket alapított, és dilettáns előadásokat vezetett, ennek köszönhetően nagy népszerűsége tett szert.

A többi tanító közül megemlítendő még:

Beck J., Tessling Mátyás, Típodl János (1878-ig), Viszkocsil Lajos iskolaigazgató (1878–1898), aki nagy népszerűségnek örvendett, és még nyugdíjas korában is hasznos, közkedvelt továbbképző tanfolyamokat vezetett. Hollinger János (1878–1911), Danielisz Heléna (1897–1921), Hollinger Heléna, Schmidt Antal, Spuler Ferenc, Lang Lőrinc (I), Ettig Károly, Balogh Erzsébet, Peschütz Julianna, Schleich Flóra, Kiefer Margaréta, Lang Lőrinc (II), Putz János, Marschall Vencel és Bitó János.

A jelenlegi tanári kar a következő tanítókból áll:

Massong Vencel (1901 óta), Massong Ferenc (1910 óta), Lofi Ferenc (1927 óta), Gusi Jozefina (1929 óta) és Quiriny Jakab (1930 óta).

Az óvodában (kisgyermekmegőrző intézet) Gayer Katalin kisasszony dolgozott (1894-ig); azóta jelenleg is Macher Lujza kisasszony végzi e munkát.

1797-ben épült az úttal párhuzamosan elhelyezkedő felekezeti iskola. 1846-ban az intézményt 2 templomudvarra néző tanteremmel és 2 tanítói lakással bővítették ki. Mivel az addigi felekezeti iskolát 1870-ben községi iskolává nyilvánították, vezetője (dr. Ebner plébános) lemondott.

1878-ban a község megvásárolta az iskolával szemben lévő Geser-házat, és abból alakította ki a 3. osztály tantermét, valamint egy tanítói lakást. 1893-ban a nagy iskolaépületet megtoldották, helyet biztosítva ezzel az óvodának és a 4. osztály tantermének. 1901-ben a község az alábbi feltételek elfogadása mellett hozzájárult az iskola államosításához:

a község gondoskodik az épület karbantartásáról, tüzelőanyag beszerzéséről, a takarítás költségeiről és ebből a célból 8%-os iskolaadót vezet be.

Az óvoda átkerült az egykori Geser-házba, melynek udvarát a gazdasági telkek bekebelezésével kibővítették és az óvoda céljainak megfelelően árnyékos fákkal ültették tele.

1907-ben leválasztottak egy részt az egyik tanítói lakásból, hogy abból kialakítsák az 5. osztály tantermét.

*

HIGIÉNYIA ÉS EGÉSZSÉGÜGY (EGÉSZSÉGGONDOZÁS)

Őseink korában az előjárók még mostohagyerekként sem voltak hajlandók elismerni a higiéniaát.

Az egészségre vonatkozó szabályok úgy vonultak be a nép életébe, hogy azokra a papok tanították meg a gyerekeket. Mivel a legtöbb iskola felekezeti intézmény volt, a lelkipásztor kötelességének érezte, hogy eltiltsa a gyerekeket az ártalmastól, és megtanítsa nekik, mi használ az egészségnek, mi hosszabbítja meg az életet.

A higiénia és vele együtt a legfontosabb gyógyszerek ismeretét a papi szemináriumokon tantárgyként is bevezették, így az innen kikerülők képesek voltak baleset vagy más betegség esetén segítséget nyújtani vagy legalább enyhíteni a fájdalmat, amíg – ha ez egyáltalán lehetséges volt – orvost hívtak.

Így tanították a jó papok iskolában és szószéken, mi hasznos és mi káros az emberi egészségre. Matzek plébános e téren hívei buzgó tanácsadója volt. Felhívta a figyelmet arra, hogy reggel, a tanítás kezdete előtt

alaposan mossuk meg kezünket-arcunkat, és tiszta ujjainkkal elől, majd a szájjüregben dörzsöljük meg fogainkat; szánkat többször öblítsük ki, főleg étkezés után.

A különböző anyakönyvek gondos áttekintése során csak egyetlen olyan személyre bukkantam, aki feltehetőleg egészségügyi téren dolgozott; egy esküvőn ő volt a tanú. 1810. november 13-án házasságot kötött Bergmann Károly Frigyes és az özvegy Schunitzer Mária Anna; a tanúk Adler Ferenc és Kindl Gáspár voltak. Adler neve alatt a „chirurgus” bejegyzés szerepel; de hogy Adler Ferenc úr valójában mennyire látta el ezt a feladatot, arról a parókia története nem tesz említést.

E sorok szerzője ismerte az előző század 50-es éveiben „felcsernek” nevezett Adler Gáspárt, de ő az 50-es évek végén elhunyt. Fő gyógymód-szere az érvágás volt, amelyet évente tömegével, sőt akut megbetegedéseknél is előszeretettel alkalmazott, így nem csoda, hogy azok halálos kimenetellel végződtek.

1860-tól 1864-ig dr. Bernard József praktizált Katalinfalván, de hamarosan átköltözött Begaszentgyörgyre, ahol az 1866-os magyar egészségügyi törvény életbelépésével körzeti orvossá választották.

A begaszentgyörgyi körzethez tartozott Katalinfalva, Ittvárnok, Csősztelek, Szöllős-Ittvárnok (azóta már nem létezik) és a két Torák.

E könyvecske keretében nincs módunk részletesebben kitérni erre a nagyszerű, áldásos törvényre; röviden csak annyit, hogy életbelépésével a községi (körzeti) orvosra nagy felelősség hárult. Korábban az orvosnak nem volt kezdeményezési joga, sem kötelessége, így járvány idején az emberek nem tudták, mi a helyes eljárás. Nem volt higiénia vagy egészségápolás sem otthon, sem az iskolában, sem pedig a középületekben, intézetekben.

Ennek az áldatlan állapotnak vetett véget az új törvény. Intenzív alkalmazásával és fokozatos bővítésével egyre hatékonyabbá vált, különösen azután, hogy a német orvostudomány hősei – például Koch vagy Behring – új utakat nyitottak a gyógytudomány előtt, a szenvedő emberiség mérhetetlen javára.

Nem csoda, ha az ilyen mélyreható változások súrlódásokat, sőt gyakran értelmetlen ellenállást eredményeznek; a tudomány hatalom, és az igaz tudomány nyugodtan, megállíthatatlanul halad előre.

Drága szülőfalunk és környéke higiéniai körülményeiről még csak annyit, hogy többfajta betegség létezett, mint amennyit a korabeli ismeretek alapján meg tudtak nevezni. A mocsarakban és állóvizekben ott ólalkodott a malária és sokféle mérges rovar, amelyek éjjel-nappal kínozták az embereket. Kiütéseket, külső-belső betegségeket okoztak, amelyeket csak részben ismertek fel.

De szomorú volt a helyzet az utcákon, a házakban és a nyilvános épületekben is, mert mindenütt olyan rossz higiéniai körülmények uralkodtak, hogy az már vétségnek nevezhető, és egyáltalán nem csoda, hogy nem volt népességtúltengés.

Elsősorban szinte mindig a lakásokban uralkodó egészségtelen körülmények okozták az ott élők megbetegedését. Általában ehhez jött még a helytelen táplálkozás és az egészségtelen ivóvíz. Az 1860-as évek végéig nemcsak a magánszemélyek, hanem a hatóságok sem ismerték a legalapvetőbb higiéniai előírásokat.

Ne értsék félre az iménti sorokat: nem a korabeli körülmények rosszindulatú kritizálásáról van szó, sem a mindenkori kormányok nagyvonalú, humánus rendelkezéseinek alábecsüléséről; e feljegyzésnek valóban nem ez a célja. De szolgáljon tanulságul ott, ahol e tapasztalatok megszívlelésével talán még ma is bajokat előzhetnek meg és károkat küzdhetnek le.

E sorok szerzője 12–18 éves tanuló korában szerény megfigyelőképessége ellenére is fájdalommal, ellenkezéssel, sőt gyakran undorral fordult el a faluban található kutaktól, amelyeknek rossz vizéből emberek és állatok egyaránt ittak.

A telepések hamarosan áttértek a szomszéd falu mentén húzódó Bega folyó vizére. A katalinfalviak télen-nyáron egész csapatokban hordták a Bega-vizet.

Ahogy azt napjainkban az erre hivatottak már bebizonyították, a kolera legtöbbször a folyók irányát követi, és annak mentén fejlődik ki, majd onnan terjed tovább. Pontos megfigyelések alapján győződtem meg arról, hogy a stagnáló (álló) Bega-vízben fürdőzők bőre tokszint (mérgeanyagot) vett fel, és mindez súlyos megbetegedésekhez vezetett. Ezek a stagnáló folyószakaszok a csatornában, az úgynevezett spórákban található, közel a parthoz. Persze a legtöbb fürdőző és az úszni nem tudók éppen a sekély víz miatt választják ezt a szakaszt fürdésre.

Így szegény katalinfalviak a Bega vizével csöbörből vödörbe estek. A házi kutakban lévő víz sokszor még a Bega vizénél is jobb lett volna, ha esztelenségből és hanyagságból nem öntötték volna bele a koszos, elhasznált anyagokat, gyakran trágyalét a kút szélén található pocsolyákba.

Ezek a pocsolyák rendszerint úgy alakultak ki, hogy a kúthoz vezetett lovak patáikkal dobantottak, hogy elzavarják magukról a legyeket. Az így keletkezett kis mélyedés idővel egyre nőtt, megállt benne a félreöntött víz, majd elmocsarasodott. Ezután minden alkalommal, ha kiöntöttek egy jókora vödör vizet, a mérgező pocsolyavíz belekerült a kútba.

Így tört magának utat a tífuszbacilus az ember gyomrába és bélrendszerébe.

A gondosan karbantartott kutak vagy artézi kutak segítenek elkerülni az imént vázolt körülményeket. Az artézi kutaknál arra kell ügyelni, hogy ne rozsdásodjanak el a csövek, és mindig tiszta legyen a ciszterna. Az előbbi többször ajánlatos ellenőrizni.

Egyszer e sorok szerzője kimutatta, hogy az egyik artézi kútnál (a Párdányi utcai gödörnél) a ciszterna holtvize belekerült a rozsdásodás következtében kilyukadt csövekbe, és a víz 16 tízfuszos megbetegedést okozott.

A település történetének első éveiben a malária magas gyermekhalálozási arányhoz vezetett.

Aztán az előző század második felében a diftéria tombolt, míg Behring professzor, az emberiség nagy jótevője, fel nem fedezett egy szérumot, és az megálljt parancsolt e gyilkos betegségnek.

(Folytatjuk)

Csáky S. Piroska

TÜKÖR VAGY GÖRBE TÜKÖR?

A határon túli magyar tudományos könyvkiadás / Összeállította és szerkesztette Simon Attila. – Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005. – 141 p.

„...– mint tükörben – a magyar tudományos könyvkiadásán keresztül betekínthetünk az egyes magyar kisebbségi régiók sorsába, történetébe...” (Ajánlás az Olvasónak / Berényi Dénes, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke)

Komáromban 2005. november 7-én nemzetközi konferenciát tartottak a magyar tudomány ünnepe alkalmából a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a pozsonyi Magyar Köztársaság Nagykövetsége rendezésében s 12 társrendező hozzájárulásával. A szépszámú közreműködő is jelezte a konferencia jelentőségét. A határon túli magyar könyvkiadás című kiállítás megnyitója után és az üdvözlő köszöntők elhangzása után bemutatásra került *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás az elmúlt 15 évben* című kiadvány. A tanácskozáson jelen levő meghívottak a határon túli magyar tudományos műhelyek képviselői voltak, valamint a határon túli magyarsággal foglalkozó magyarországi tudományos intézmények képviselői, magyarországi és határon túli könyvterjesztők, tudományos irodalmat is kiadó határon túli könyvkiadók képviselői, szlovákiai könyvtárak és tudományos intézmények képviselői, valamint egyetemi oktatók és hallgatók. E tekintélyes auditorium ismerte meg elsőként a bemutatásra kerülő kötetet. Tekintve, hogy hozzánk csak korlátozott példányszámban jutott el ez a szép kivitelezésű könyv, fontosnak tartjuk, hogy ismertessük, mit is olvashatunk benne, mennyire ismerhetjük meg a határon túli magyarság tudományos életét a könyvkiadás tükrében. Nem általános könyvkiadásról szólnak, hiszen a kötet terjedelme nem tette volna lehetővé, hogy bemutatásra kerüljön minden régió teljes könyvkiadása s azon belül a tudományos igénnyel írt kiadványok száma és megoszlása tudományterületenként.

Berényi Dénes az olvasókhöz intézett ajánlásában – a kiemelt, mottóul is felhasznált mondata mellett – azt a meggyőződését fejezte ki, hogy ezzel a kiadvánnyal gazdagszik az egyetemes magyar tudományosság és mindazok, akik veszik a fáradságot, és végigolvassák ezt a művet. Simon Attila az előszóban azt a célkitűzést emelte ki, hogy arra szerettek volna választ kapni a kötet szerzőitől, merre tart jelenleg a határon túli magyar könyvkiadás, s Vörösmartyt parafrázálva azt a kérdést járták körbe, „vannak-e tudományos könyvek, melyek által előbbre ment a kisebbségi magyar világ”. A burgenlandi magyarságot kivéve hat ország magyar nyelvű tudományos könyvkiadását vizsgálják a beszámolóra felkért szerzők.

Nem könnyű feladat áttekinteni a könyvkiadást a különböző régiókban, s bár a felkért szerzők „nemcsak szűkebben vett tudományterületükön tartoznak a szakmai élvonalba, hanem szélesebb körű tájékozottságuk, tudományszervező munkásságuk révén áttekintéssel rendelkeznek a kisebbségi tudományosság egészével kapcsolatban is”. Az írások a társadalomtudományok területén megírt kiadványokat vették számba, ezúttal nem terjedt ki a kutatás a természettudományok területére. A szerzők közös szempontok alapján kísérelték meg feltérképezni szűkebb páttriájuk tudományos könyvkiadását, az eredmény mégis hat különböző megközelítést eredményezett, hat különböző nézőpont alapján mutatta be a könyvkiadást. Nehéz rangsort összeállítani az írások alapján, jóllehet az előszóban ezt is célkitűzésnek jelölték. Azon a területen, ahol kialakult intézményrendszer működik (Erdély, Szlovákia), másként alakult a könyvkiadás is, mint azokon a területeken, ahol kevesebb magyar él, vagy egyéb társadalmi akadályok miatt nem alakulhatott, nem fejlődhetett megfelelő módon a könyvkiadás általában s ezen belül a tudományos könyvek kiadása sem.

Az előszó szerint a tanulmányokhoz válogatott bibliográfiát csatoltak a szerzők. Szerintem csak könyvjegyzéket. Bár az sem baj, abból is sok mindent meg lehet tudni. De csak azt, amit prezentáltak a szerzők. Kár, hogy a „bibliográfiák” sem készültek azonos szempontok alapján. Nem azt kifogásoljuk, hogy a horvátországi és kárpátaljai magyar tudományos könyvek közé bekerültek Magyarországon megjelentetett könyvek is, hiszen az említett kisebbséghez tartozó szerzők műveiről van szó, hanem a válogatás kritériumait és az adatok elrendezését kifogásoljuk. Némelyik könyvjegyzék tárgyi tematikus elrendezést alkalmaz, máshol szerzők szerintit találunk. A közölt jegyzékek „korántsem teljesekek, s szerzőik nem is törekedtek erre. Válogatott bibliográfiákról van tehát szó. Értékükről azonban ez nem von le semmit, hiszen így is tükröt tartanak (noha olykor szubjektív tükröt) az adott nemzeti közösség tudományos

eredményei elé.” (Előszó, 10 p.) Pedig éppen itt van a baj. Minden régióról a szerzője mondta el azt, amit fontosnak tartott, az olvasó tudomására hozni. S az mást nem is tudhatott meg, mint ami az összegező szövegből és a mellékelt könyvjegyzékből kiderül. Olykor nem ide tartozó művek is helyet kaptak a felsorolásban, hacsak tágabb értelemben véve nem soroljuk fel a tudományos ismeretterjesztő műveket.

A válogatás kritériumait fogalomtisztázással lehetett volna pontosabban meghatározni. A tudomány, a tudományosság fogalmáról van szó. Bár a legtöbb szerző jól értelmezi és alkalmazza a fogalmat, ez nem mondható el mindegyikről. Pedig könnyű lett volna tisztázni és egyértelműen alkalmazni. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a *tudomány*: „A természet, a társadalom és a gondolkodás objektív összefüggéséről szerzett, igazolható ismeretek rendszere”¹, a *tudományos* kifejezésnek több jelentése van. Esetünkben a 3. jelentése alkalmazható: „A tudomány követelményeinek megfelelő, ~érvelés, ~valóság.”² Ezzel szemben található a *tudománytalan* kifejezés. Jelentése: „A tudományos igazságnak v. módszernek nem megfelelő ~elmélet.”³

Számtalan (nyomtatott vagy internetes) forrást vehettek volna alapul, akik a tudományosság kritériumait meghatározták. Csak néhányat említek meg azok közül, amelyek hozzáférhetőek.⁴ Umberto Eco a természettudományok kvantitatív alapokon nyugvó kutatásai mellett felsorol néhány követelményt, mely szerint egy vizsgálódás akkor tudományos, ha

- a kutatás egy felismerhető tárgy körül mozog, amelyet olyan módon definiálnak, hogy mások számára is felismerhető legyen, megfelelő adatokkal kell alátámasztani. Hogy állításunk hiteles legyen, bizonyítékokkal kell alátámasztani. Akár helyes, akár téves az állításunk vagy feltételezésünk, fontos a bizonyíték, hogy akik olvassák a munkánkat, elfogadhassák vagy cáfolhassák azt.

- Új vagy már ismert dolgokat más szempontból mutatja be a szerző.

- A kutatásnak mások számára is hasznosnak kell lennie. „Egy munka akkor tudományos, ha... hozzájárul ahhoz, amit az olvasók már addig is tudtak, és ha legalábbis elméletileg a témával kapcsolatos további műveletek szempontjából is fontos.”⁵

- A kutatásnak biztosítania kell a felállított hipotézis bizonyítására vagy megcáfolására szolgáló elemeket, megjelölnie a pontos forrásokat. Minél ellenőrizhetőbb módon kell dokumentálni állításainkat.

A tudományosság mércéjévé vált – Tomka Miklós szerint is – a következtetések mindenki számára való érvényessége, a kiindulópontok és a levezetések bárki által való ellenőrizhetősége, a bizonyítás megismételhetősége.⁶

Ha tehát tudományos igénnyel készült *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* címen megjelent tanulmány- és dokumentumgyűjtemény, akkor nincs helye a szubjektivitásnak. Ha a tudományt a valóság megismerésének egy módjaként fogjuk fel – a köznapi, a művészeti és a vallásos megismerés mellett –, a tudományos megismerés arra törekszik, hogy az emberi szubjektumot visszafogja, jóllehet a tudományban, a tudományos felfedezések létrejöttében nagy szerepe van az emberi szubjektumnak. Mégis egyet kell értenünk azzal a megállapítással, hogy „nem megyünk sokra azzal a tudományos megállapítással, amelyet mindenki pillanatszülte hangulata alapján, szabadon, teljesen máshogy értelmez”⁷. Egyik legfontosabb kritériuma a tudományosságnak – még a modern világban is –, hogy a tudós nem vélekedéseket közöl, hanem ellenőrizhető állításokat. Ezzel szemben áltudománynak a tudományosság köntösében tetszelgő, ám annak elfogadott szabályait semmibe vevő közléseket nevezik.⁸

Elemzésünk tárgya, *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* című kötet a tudományos megismerést hivatott elősegíteni. Az elemzők ennek a feladatnak csak részben tettek eleget.

Soós Kálmán, a beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanára *Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985–2005)* című írásában az előzmények ismertetését is fontosnak tartotta egészen 1944-től kezdve. És fontos is, hiszen csak akkor érthetjük meg a tudományos élet kibontakozását és specifikus fejlődését Kárpátalján, ha betekintést kapunk a szellemi élet fejlődésébe a politikai élet szorításában. Döbbenetes az a megállapítás is, hogy a hivatalos Magyarország hogyan viszonyult a kárpátaljai magyar kisebbséghez egészen a múlt század hetvenes éveiiig. Szinte tabunak vagy kerülendő témának tartották... Szerinte „a magyarországi tudományosság is a politikai elvárásoknak megfelelően reagált, és alig-alig vett tudomást a határon kívül rekedt nemzetéről”⁹. Helytálló az észrevétele (s kutatásmódszertanilag érvényes más régiókra is), hogy a tudományos könyvek meglétét vagy nemlétét csak a teljes könyvkiadás alapján lehet meglátni. Összefoglaló tanulmányának megírásához alapul szolgálhatott volna a *Kárpátalja általános bibliográfiája* (Lelekács Miklós és Harajda János összeállításában), amelyet több évi kutatómunka előzött meg, 3000 tételnél nagyobb terjedelmű volt, s „a szovjet hatalom ideológiai megfontolásból a betiltott könyvek közé sorolta...”¹⁰ Némileg enyhült a könyvellátás 1957 után, amikor megindult Magyarországról a könyvbehozatal, majd szabadabb társadalmi légkörben (1985–1993) egymás után kezdtek megjelenni a helytörténeti, hagyományfeltáró, néprajzi vonatkozású írások, s ekkor jelent meg egy újabb műfaj is: az interjú és az önvallomás.

Magyarországi támogatással új témakörök: a kárpátaljai nyelvhasználat jellegzetessége, az oktatás kérdései és más tárgyú művek is napvilágot láttak, és reprint kiadások is készültek.

Tudományos könyvkiadás Erdélyben 1989 után címen Bíró A. Zoltán adott áttekintést az igen gazdag, tartalmi és műfaji vonatkozásban pedig sokféle könyvkiadási gyakorlatról s előzményeiről. Elsősorban arra vállalkozott, hogy röviden jelezze az 1989 utáni könyvkiadási gyakorlat némely elemét – a kisebbségi identifikációs folyamatnak a tudományos könyvkiadásra gyakorolt hatását (szociográfiai-néprajzi leírások) –, és néhány meghatározó jellegű könyvkiadási gyakorlatra hívja fel a figyelmet. Írásából kiderül, hogy jóval több munka készült el, mint amennyi megjelenhetett a központi hatalom által ellenőrzött szigorú intézményi és ideológiai korlátok miatt. „Nem kedvezett a tudományos könyvkiadásnak a túlpolitizált, túlideologizált romániai szellemi környezet sem, amely a nyolcvanas években már minden tudományos publikációt ideológiai feltételekhez kötött, a nemzetközi kapcsolattartás pedig majdnem teljesen megszűnt.”¹¹ Ezt szüntette meg az 1989 után bekövetkezett változás, ennek hatására a tudományos könyvkiadás is „felszabadult”, bár örökölte és folytatta a kisebbségi identifikáció elmélyítésének megfelelő könyvek kiadását, olykor torzított felfogásban. Mégis fordulópont volt 1989. Megszűnt a központosított könyvkiadás. A megjelent publikációkban mégsem mutatható ki a tudományok széles skálája. Aránylag kevés volt a szerző és a használható kézirat. Ennek az oka egyrészt az volt, hogy „az újonnan alakult kiadók nem tudtak és nem is kívántak a tudományos könyvkiadásban szakmai szempontokat érvényesíteni”, másrészt a nyilvános szakmai kritika hiánya.¹² Fontos része ennek a tanulmánynak, hogy megismerteti az olvasóval a könyvkiadókat, amelyek tudományos könyvkiadással is foglalkoznak, kezdve a csak adminisztratív szerepet vállaló kiadóktól a kizárólagos könyvkiadással foglalkozó intézményeken át a szakmai műhelyekig, kitér az egyéni kiadásokra, sőt a web alakú megjelenítésre és a könyvtárak szerepére is, amelyeknek nincs nagy esélyük, hogy jelentős szereplők legyenek a könyvkiadás téren. Ez nem csupán Erdélyre vonatkozik. Máshol is hasonló a helyzet, mivel csak megközelítőleg lehet tudni, ki hol, mit publikált, jöllehet a Nemzeti Könyvtár kötelespéldányra jogosult, de a gyakorlat azt mutatja, hogy ezt a feladatot nem minden kiadó és nyomda teljesíti. A tanulmány záró szakaszában betűrendben találjuk (kapcsolódó pontokként) az erdélyi magyar tudományos könyvkiadás fontosabb résztvevőit web-hozzáférhetőségükkel együtt. A web-hozzáférhetőséggel nem rendelkező intézmények, mint például az oktatási intézmények, kimaradtak a felsorolásból. A szerző csak jelzésszerűen érintette a szerinte fontos források

kat, felhívva az érdeklődők figyelmét az erdélyi tudományos kiadványok sokféleségére. A szöveghez tartozó tematikus bibliográfia (a kötet végén) jól szemlélteti ezt, s azért is példaértékű.

A másik tanulmány, amit fontosnak találok kiemelni, Liszka József *A szlovákiai magyar tudományos könyvkiadás a rendszerváltástól napjainkig* című írása. Ő is rövid előzményekkel kezdi tanulmányát, hogy érzékeltetőbb legyen az 1989 után beállt változás a tudományos életben és a könyvkiadásban. Szlovákiában is a néprajzkutatók voltak a legszervezettebbek. Ezenkívül kialakult egy nemzetiségi múzeumlánc, és ennek keretében a figyelem középpontjába került a magyar népi kultúra vizsgálata is. Kutatások folytak Pozsonyban, Kassán és másutt. Munkájukhoz tartozott az állandó és az időszakos kiállítások szervezése, valamint a kiadványok megjelentetése. 1992-ben jött létre a társadalomkutatók – szociológusok, demográfiai kutatók, jogászok és történészek – laza csoportosulása, majd 1996-ban a Fórum Társadalomtudományi Intézet. „A Fórum Kisebbségkutató Intézeten belül fokozatosan alakultak ki az egyes tudományos diszciplínák részlegei...”¹³ Fontosnak tartja a szerző a társadalomtudományok fejlődésében a tudományos periodikák létrejöttét. A rendszerváltás előtt gyakorlatilag nem volt kellő mennyiségű és minőségű időszaki kiadvány ezen a területen, ahol a kutatók hírt adhattak volna érdeklődési területükről, és közreadhatták volna kutatásaik eredményét. Ez a helyzet csak a kilencvenes években változott meg. Jelentősen hozzájárultak a helyismereti, honismereti jellegű munkák megjelenéséhez a kisebb helyi, regionális alapítványok. Ezek azonban inkább ismeretterjesztő munkák voltak, nem pedig tudományosak. Tanulságos kitérőt olvashatunk a kiadványok terjesztéséről. Nagyszámú és sok helyen székelő kiadó vagy nyomda jelentet meg tudományos jellegű könyveket, de a róluk való tájékoztatás Szlovákiában sincs megoldva. Nehéz tájékozódni, mi minden jelent meg egy időintervallumban, és arról is, hogyan lehet őket beszerezni. Elgondolkodtató a javaslata, hogy a Szlovákiai Magyar Portál internetes honlapon (www.magyar.sk) nyissanak egy információs oldalt, és oda könyvkiadással foglalkozó szervezetek, de magánkiadók is fölvihetnék a legújabb publikációk adatait és hozzáférhetőségét, bár ez sem oldana meg minden problémát. Talán megvalósítható lenne nálunk is, ha létezne ilyen portál. Pontosabbak és egységesebbek lennének az információk minden megjelent könyvről, ha a Matica srpska könyvtára a nemzeti könyvtári funkciói közé beiktatná ezt a feladatot is. Liszka József végezetül hét pontban foglalta össze, milyen feltételei vannak a szlovákiai magyar kisebbségnek a tudományos művek létrehozásához (vannak működő tudományos társaságai, egyesületei, intézményei, múzeumai, kiadói, könyv- és adattárai, egyeteme,

[részben] önálló kara, tanszékei, valamint magyarországi és nemzetközi kapcsolatai). Formailag tehát rendezett a helyzet, csak a finanszírozásról kell tartósan gondoskodni. Állításait gazdag bibliográfiával dokumentálta a szerző. A tevékenység sokrétűségét a tárgyi tematikus áttekintés mutatja be.

Számunkra minden bizonnyal fontos a volt Jugoszlávia tagköztársaságaiban élő magyarság tudományos életének kibontakozását, a megjelenési lehetőségeiket számba vevő munkák. Nem azonos a tevékenység Horvátországban és Szlovéniában. Lábadi Károly *A horvátországi magyarok és könyvkiadásuk (1990–2005)* címen foglalta össze a horvátországi magyarság szükségleteinek és igényeinek megfelelő könyveket és folyóiratokat. Kitért a hozzáférhetőségükre és terjesztésük lehetőségeire. Az ismertetett tíz évben megjelent kiadványok nagy része csak magyarországi támogatással jelenhetett meg. Mindenekelőtt a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának pályázatán elnyert összeg tette lehetővé a publikálást, de kaptak támogatást a Horvát Köztársaság állami költségvetéséből is, a nemzeti és etnikai kisebbségeknek nyújtott anyagi támogatás keretéből.

Az aránylag kis létszámú muravidéki magyarság specifikus helyzetét, az elsősorban szociográfiai, statisztikai és nyelvi, kulturális vonatkozó kutatásokat Göncz László mutatta be *Tudományos jellegű kötetek, publikációk a Muravidéken* című tanulmányában. Ezt a munkát a rendszerváltásig leginkább a ljubljanai Nemzetiségi Kutatóintézet végezte. Később az érdekvédelmi szervezetek is szorgalmazták a kutatómunkát. Ugyancsak nagy szerepet játszottak az időszak kiadványok (*Muratáj, Lendvai Füzetek, Naptár évkönyv*) a kutatások eredményének közzétételében. Ahhoz azonban, hogy komolyabban felvállalhassák a tudományos kutatásokat és publikálást, szükséges volt, hogy a kutatók maguk mögött érezzenek egy intézményt vagy fórumot. Erre 1993-ban érett meg a helyzet, amikor megalakult Lendván a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Ez az intézet adta ki a legtöbb tudományos jellegű magyar (szinte kizárólag) társadalomtudományi jellegű munkát, amelyek főként a helytörténeti kutatás, a néprajz, a szociográfia, a művelődéstörténet, a nyelvészet és az irodalom területéről kerültek ki. Távlati terveik közt megemlíti a szerző, hogy szeretnék a természettudományok mellett kiterjeszteni a tudományos kutatást a természettudományok és „az ún. élettudományok” területére is.

Mennyire sikerült a kitzűzött feladatot megoldani a szerzőnek, azt a régióban kialakult előzmények ismerete nélkül nehéz eldöntenie az olvasónak, különösen akkor, ha nem ismeri kellőképpen egyes régiók tudomány iránti igényét, megvalósítási lehetőségeit, nehézségeit. Bármennyi-

re is tanulságos és szívfacsaró a kárpátaljai helyzetkép vagy figyelemre méltó az erdélyi, szlovákiai, sőt a szlovéniai magyarság igyekezete identitásának megtartása céljából, nehéz megítélni, mennyire reálisak ezek az állítások. Ha annyi pontatlanságot tartalmaznak, mint a vajdasági helyzetképről írt összefoglalás, akkor félő, hogy tükör helyett görbe tükör van a kezünkben... Gábrity Molnár Irén, a Szabadkán székelő Magyar-ságkutató Tudományos Társaság elnöke (1995 óta), *A magyar nyelvű tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben* című szöveg írója tudatában volt feladata összetettségének, mégis ahelyett, hogy a már meglevő és publikált kutatások eredményét felhasználta volna, a saját látószögéből igyekezett bemutatni a vajdasági magyar nyelvű tudományos könyvkiadást. Mondhatjuk nyugodtan, nagyon sajátos módon. Nem hiszem, hogy ebből a tanulmányból a valóságot ismerheti meg az (külföldi) olvasó. Azért írtam külföldit, mert bár az itt élő kutatóknak sem lényegtelen, hogy valaki eddigi tevékenységüket szubjektívan tudományosnak minősíti-e vagy sem, tudomást vesz-e róla vagy sem, azt azért mégsem kellene megengedni, hogy a határon túli kutatóknak megmásított valóságot mondunk el magunkról. Mivel mi mondjuk el, elfogadják az eléjük tárt „tényeket”, ismereteket, vagyis azt veszik hitelesnek, amit a mi képviselőtünkben elmondtak. Amit elhallgatunk, nem mondunk el – mintha meg sem történt volna. Csak így és ennyire ismerhetnek meg bennünket. Hacsak más forrásokból nem merítik az ismereteiket. A megismerési folyamatnak veszélyes csapdái vannak. Ilyen az

– időcsapda – az információ értéke változó, s mire elsajátítjuk az adott kérdés megismeréséhez tartozó tudást, addigra az információ elveszíti érvényességét

– komfortcsapda – az ember figyelmen kívül hagy olyan adatokat, amelyek megzavarnák a benne kialakult egységes képet

– orientációs csapda – a kialakult megismerési technikák befolyásolják az embert, hogy milyen struktúrájú információra fogékony az agya

– a pongyolaság csapdája – nem megfelelő mennyiségű és mélységű információt gyűjtünk, ezért az ismeretünk egyenetlen lesz

– a tetszetősség csapdája – a tetszetős, frappáns vagy meghökkentő elméletek fenntartás nélküli elfogadása és alkalmazása.¹⁴

Végigelemezhetnénk Gábrity Molnár Irén szövegét a felsorolt tézisek alapján, s szinte valamennyi csapdát felfedezhetjük szövegében. Mégsem tesszük.

Csak néhány szempont, ami miatt nem meghízható a szöveg: a szubjektivitás (megfelel a komfortcsapdának)¹⁵, a pontatlanság (pongyolaság: nevek és címek¹⁶ leírásában, elírásában, valamint a tudományosnak minősített művek besorolásában. Külön ki kell emelni a kihagyott és ide

nem való művek felsorolását), az időintervallum következetlen kijelölése, a szakirodalom hiányossága. A szöveg részletes bírálata megjelent a Híd 2005. novemberi számában Bányai János és Gerold László tollából, itt most nem térnénk ki ezeknek az ismertetésére.¹⁷ Sajnos az olvasó csak a kötetben megjelent szöveget olvassa majd, félő, hogy kevesen kapják kézbe a pótlásokat, a hibák felsorolását és a rosszul értelmezett, rosszul fogalmazott szöveg módosítását.

Az ilyen és hasonló felméréseket, összegezéseket nem magunknak készítjük. Felelősségünk annál nagyobb „A tudomány, ahogy művelője előtt feltárul, alázatra nevel. Aki tud, az tudja igazán, hogy mennyire nem tud... Mernünk kell tanulni, mernünk kell nemtudásunkat beismereni, mernünk kell sutba dobni az addig ismert elveket, és mernünk kell ragaszkodni hozzájuk... Élnünk kell a tudomány hihetetlenül nagy szabadságával, de képesnek kell lennünk arra, hogy korlátozzuk magunkat... Ha a tudós Emberként megállja a helyét, tudósnak sem lesz utolsó.”¹⁸

Végezetül Bajza József megállapítását idézném, aki a 19. század első felében írta a híres lexikon-pör címen ismert vitairatát, mert úgy érzem, számunkra is időszerű még mindig, a 21. század elején is, hiszen bizonyos következtetéseket levonhatunk belőle, bár ezúttal „csak” tanulmány(ok)ról volt szó: „... éppen azért, mivel... ideiglenes pótléka s előrajza sok, még ki nem mívelt ismereteknek, szükség, hogy nagy gondal, ne felületes tudománnyal, ne himpellér kezek által készüljön, hanem alapos ismeretű, világos értelmű, önállású, nem lengetek ítéletek közt habozó fejek műve legyen, különben áltudományt fog elterjeszteni... s így hasznot éppen nem teend, kárt pedig igenis sokat. Mert az még tűrhető baj, midőn nem tudunk: ott a veszély, midőn rosszul tudunk.”¹⁹

JEGYZETEK

¹ Magyar értelmező kéziszótár. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.

² Uo.

³ Uo.

⁴ Ezúttal én is teljesen szubjektív leszek, ha már a tudományos művek válogatott bibliográfiáját összeállító szerzőknek ez megengedett, a bíráló is élhet vele...

⁵ Umberto Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot? – Budapest: Gondolat, 1991. – p. 46

⁶ Tomka Miklós: Teológia és szociológia = <http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka-teolszoc.htm>

⁷ Kutatás és közlés a természettudományokban / Csermely Péter et al. – Budapest: Osiris Kiadó, 1999. – p. 28.

⁸ Buda Ferenc: Ász(ka) = Élet és Irodalom, 2005. 06. 24. – vagy: <http://www.es.hu>

⁹ Soós Kálmán: Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985–2005) = A határon túli magyar tudományos könyvkiadás. – Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet; Lilium Aurum Könyvkiadó,

2005. p. 12.

¹⁰ Soós Kálmán: Tudományos... i. m., p. 13.

¹¹ Biró A. Zoltán: Tudományos könyvkiadás Erdélyben 1989 után = A határon túli... i. m. – p. 36.

¹² Uő, uo. – p. 38.

¹³ Liszka József: A szlovákiai magyar tudományos könyvkiadás a rendszerváltástól napjainkig = A határon túli... i. m., p. 101.

¹⁴ Kutatás és közlés... i. m., p. 31–32.

¹⁵ Nem egységes kritérium az időintervallum meghatározásában. Csak a Forum Könyvkiadó esetében tért el a szerző a 15 év könyvtermésének vizsgálatától. Az eredményt szemmel láthatóan tükrözi a könyvjegyzék. A legtöbb művel szereplő szerző Csapó Julianna. Ha a mennyiség a tudományosság fokmérője, akkor nagyon szegényes a vajdasági magyar tudományos könyvkiadás. Hol vannak Bori Imre alapozó monográfiái, egyéb könyvei, Szeli István művei vagy a nyelvészeti munkák: Ágoston Mihály, Láncz Irén, Rajsli Ilona és még sokan mások? Mellékesen Csapó Julianna bibliográfiáit is a Forum Könyvkiadó adta ki társkiadóként. Akkor a többi Forum-könyv miért nem kapott helyet az ismertetésben? Más kiadók kiadványainak felvétele is szubjektív és vitatható. A JMMT Kiskönyvtár sorozatra gondolok. Legalább a könyvjegyzékben helyet kaphattak volna.

¹⁶ A Forum Könyvkiadó bibliográfiája: 1984–1999 / Csáki S. Piroska. – Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2000, nem pedig Forum-bibliográfia! A szerző nem Csányi! Gerold László: Jumil. Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon: 1918–2000. – Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2001

A könyv népszerű címe nem lehet egy bibliográfiai cím megelőzője! Az Akadémiai Kiadó népszerű hatkötetes irodalomtörténetét sem nevezzük tudományos igénnyel megírt szövegben „spenót”-nak!

Csapó Julianna neve szerzőként kétféleképpen van írva, s következetlenül két helyre is be van sorolva. A CS betűnél az 1988–1996–97-es bibliográfia (ez utóbbi már Ispánovics Csapó Julianna néven), s az I-nél az 1998–99. évi bibliográfia. Azonos szerzőről lévén szó, hiányzik az utalás.

A törzsszövegben említett szerzők műve nincs meg hiánytalanul a „bibliográfiának” nevezett mellékletben: Göncz Lajos, Molnár Csikós László, Papp György stb.

Sorolhatnánk a kihagyott, de tudományosnak minősíthető munkákat, de azokat a kiadványokat is, amelyekre nem érvényes a tudományos minősítés.

¹⁷ Bányai János: Ilyen lenne, ilyenek lennénk = Híd, 2005. november, 86–89. Gerold László: Hozzá nem értés felsőfokon = Híd, uo., 90–103.

¹⁸ Kutatás és közlés... i. m. – p. 49.

¹⁹ Bajza József: Figyelmeztetés Pesti könyvtáros Wigand Ottó tudományi s mesterségi közönséges tárára. 1830. Szövegközlés: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. Az államalapítástól 1849-ig. – Budapest: Gondolat Kiadó, 1963 – p. 406.

ELHUNYT DR. RIBÁR BÉLA

Újabb veszteség érte a vajdasági magyar tudományos életet. 2006. március 22-én délután érkezett a hír, hogy az újvidéki kórház intenzív osztályán elhunyt Ribár Béla kiemelkedő tudós, egyetemi tanár, jeles közéleti személy. Egy-két héttel korábbi, kolozsvári balesetének (nyakcsigolyatörésének) szövődményei bizonyultak számára végzetesnek.

Dr. Ribár Béla a kristálykutatás nemzetközileg elismert szakembere. Fő kutatási területe a szerves és szervetlen vegyületek kristályszerkezete volt. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, valamint az újjáalakult Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagja volt. 2002-től a Magyar Tudományos Akadémia határon túli köztestületi tagja, 2004-től pedig annak kültagja. Emellett a Magyar Professzorok Világtanácsa is tagjai közé választotta, s az Újvidéki Diáksegélyező Egyesület vezetője meg a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság elnöke volt.

1930. szeptember 5-én született Torontálvásárhelyen. 1941-től 1949-ig a nagybecskereki gimnázium tanulója volt. Az érettségi után a Belgrádi Egyetem Természettudományi Karának Fizika Tanszékére iratkozott, ahol 1955-ben szerzett oklevelet. A katonai szolgálat után két évig (1956–1958) a nagybecskereki II. Gimnáziumban oktatott fizikát és matematikát. 1958 szeptemberében a Szarajevói Egyetem Orvostudományi Karának Élettani Intézetében kezdte tanársegédi pályafutását. 1961-ben került a Szarajevói Természettudományi Kar Fizika Tanszékére. 1962/63-ban a zágrábi Ruđer Bošković Intézetben folytatta kutatói tevékenységét. 1966-ban az ottani fizika tanszék előadója volt. 1966 és 1969 között a Svájci Nemzeti Alap ösztöndíjasaként a Berni Egyetem Krisztallográfiai Intézetében készítette doktori értekezését, amelyet 1969 májusában védett meg. 1969-től docens, 1975-től 1980-ig rendkívüli, attól kezdve pedig egyetemi rendes tanár volt az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karán, ahonnan 1995-ben vonult nyugdíjba. Attól kezdődően bontakozott ki társadalmi, közéleti tevékenysége, melynek során figyelmé többek között a délvidéki magyar tanulóifjúság helyzetének javítására meg egy magyar oktatási rendszer létrehozására irányult.

Szakmai körökben elismert, megbecsült és tudományos munkákban gyakran idézett tudós volt, több tekintélyes hazai és külföldi szakfolyóirat munkatársa. 175 tudományos és szakdolgozatot jelentetett meg, emellett, népszerűsítő szándékkal, tudománytörténettel is foglalkozott (*Híres magyar tudósok*, 1977).

Munkásságáért több elismerésben részesült. Köztársasági Bronzkoszorús Érdemrenddel (1987), az Újvidéki Egyetem emlékérmével (1995), K. Stojanović-emlékéremmel (1996) és Eötvös-díjjal (2001) jutalmazták, 2001-ben a Pro Universitate et Scientia kitüntetést érdemelte ki, 2003-ban az Aracs-díjat.